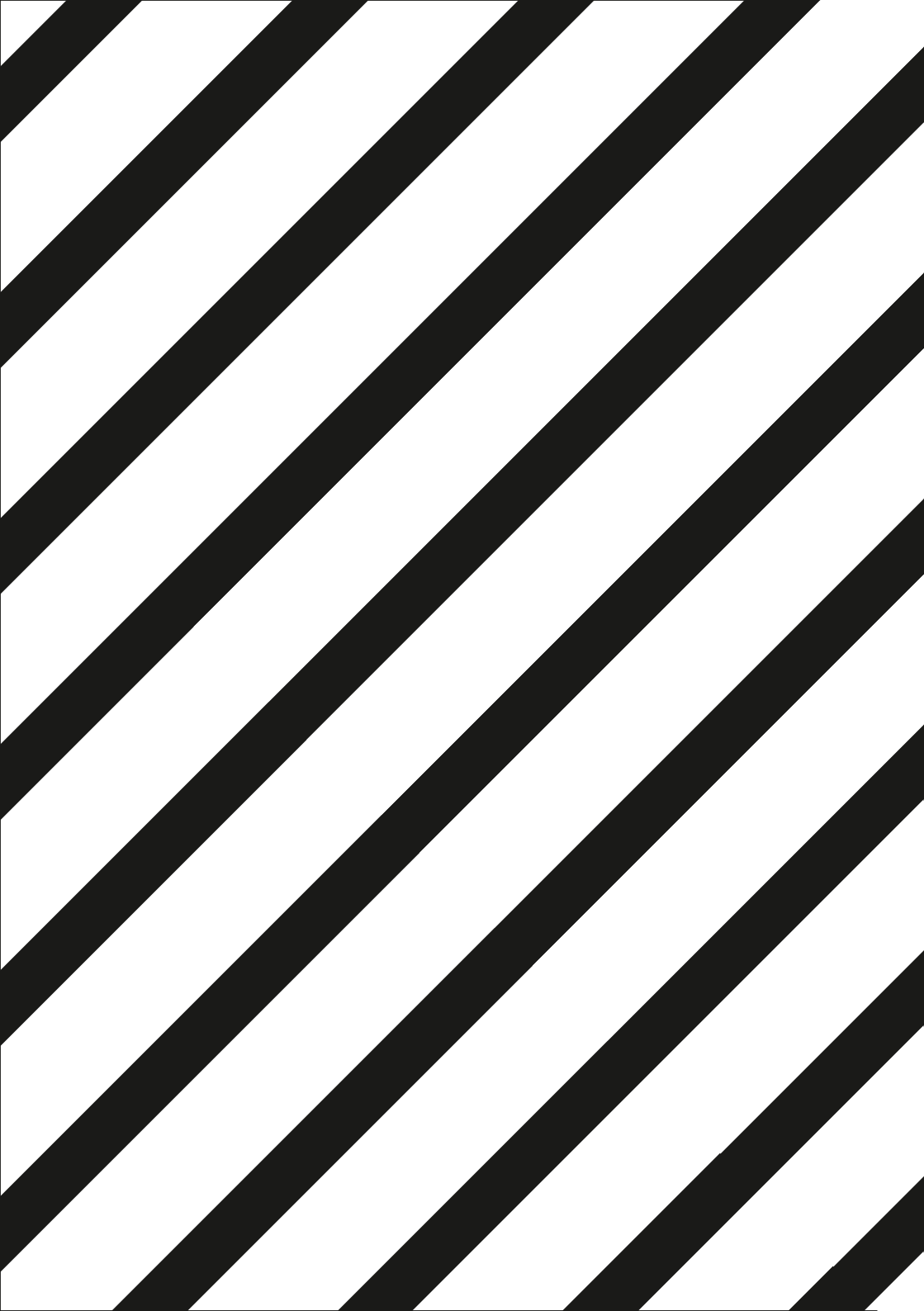
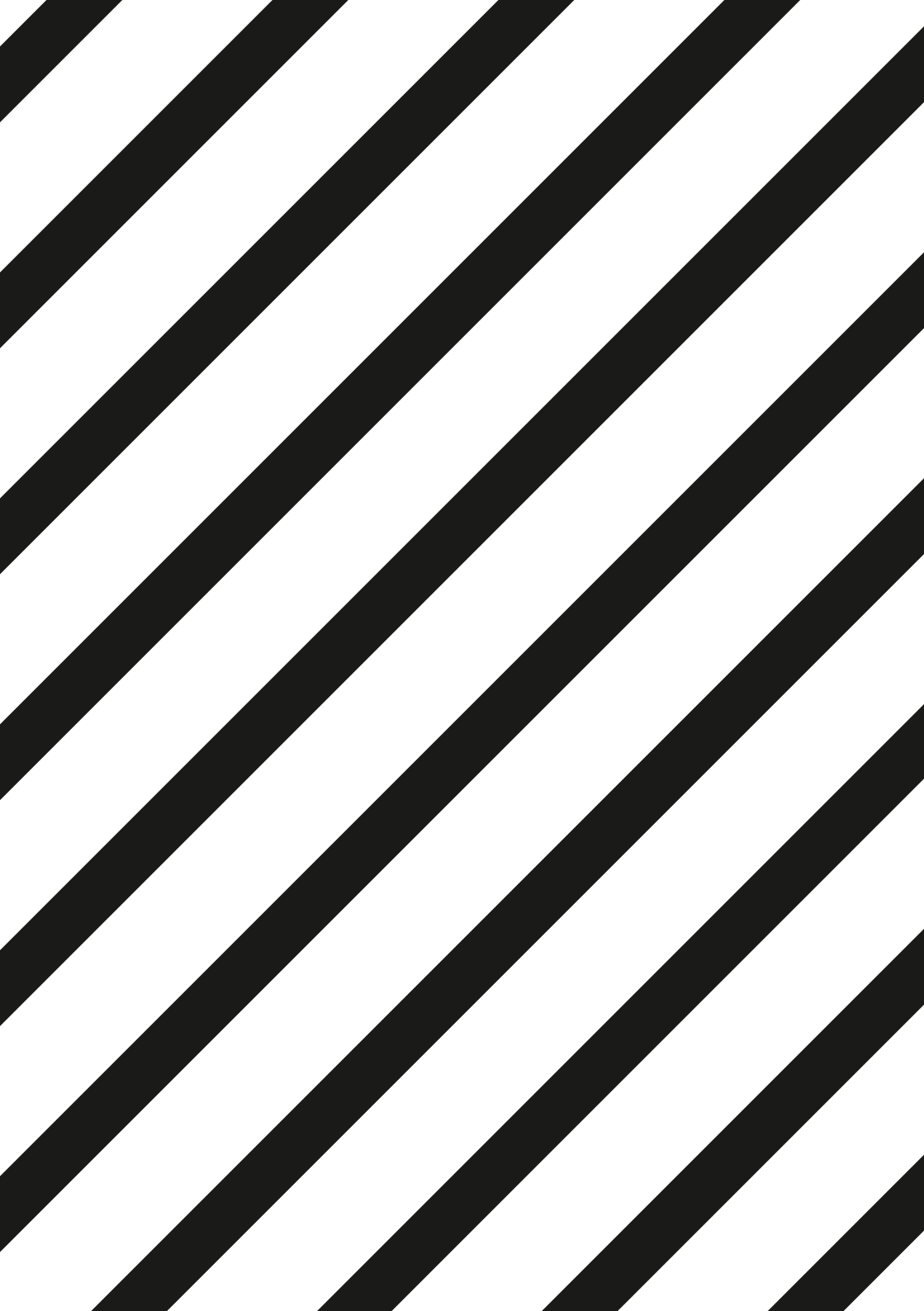
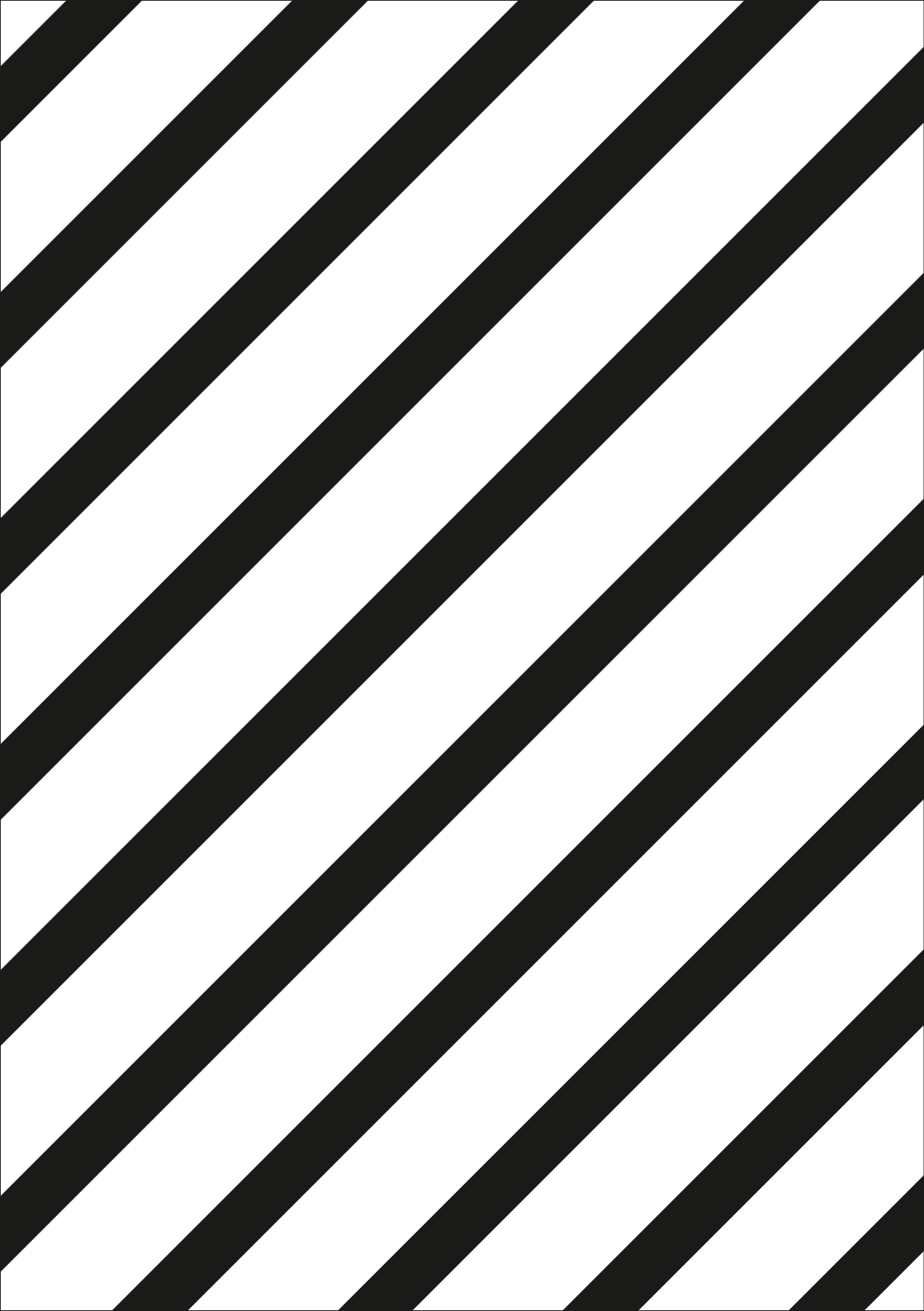

HANA MÜLLEROVÁ
**PRÁVO NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ:
TEORETICKÉ ASPEKTY**

HANA MÜLLEROVÁ
PRÁVO NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ:
TEORETICKÉ ASPEKTY

VZOR CITACE

MÜLLEROVÁ, Hana

Právo na životní prostředí: Teoretické aspekty.

Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2015, 125 s.

Tato kniha vznikla v rámci řešení grantového projektu GA ČR č. 14-32244S s názvem „Lidské právo na příznivé životní prostředí ve vnitrostátním měřítku: rozvinutá teorie, chudá praxe?“.

RECENZE

JUDr. Michal Sobotka, Ph.D.

Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

GRAFICKÁ ÚPRAVA

Studio Marvil

FOTOGRAFIE NA OBÁLCE

Singlepicture.org #341

Vydání 1., Praha 2015

© JUDr. Hana Müllerová, Ph.D., 2015

© Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i., 2015,

Národní 18, 116 00 Praha 1, www.ilaw.cas.cz

ISBN 978-80-87439-21-0

ISBN 978-80-87439-24-1 (e-kniha)

Úvod	9
Shrnutí dosavadních poznatků výzkumu	11
Vztah lidských práv a životního prostředí – soulad, nebo napětí?	13
Koncept práva na životní prostředí	21
Právo na životní prostředí jako součást široce vykládaného práva na život, příp. práva na zdraví	21
Právo na ochranu životního prostředí jako souhrn procesních práv	23
Právo na udržitelný rozvoj	24
Právo na „zelenou správu“	24
Právo na životní prostředí	25
Existuje právo na životní prostředí?	27
Otázka existence práva na životní prostředí v dosavadních environmentálních pracích	27
Práva z hlediska teorií funkcí práv	32
Teorie zájmová vs. teorie vůle	32
Lidská práva založená na potřebách	35
Lidská práva ospravedlněná dobrem	36
Musí být lidská práva vůbec něčím univerzálním podložena?	36
Nová lidská práva	38
Hypertrofie lidských práv	40
Definování lidských práv	43
Pozitivní právo	44
Doktrína	44
Právo na životní prostředí ve světle tzv. hohfeldovských pozic	55
Hohfeldovy právní pozice	56
Právo na životní prostředí v systému právních pozic	58
Co koreluje právu na životní prostředí?	60

Charakter práva na životní prostředí	67
Právo na životní prostředí jako antropocentrické právo?	67
Podstata problému	67
Přístupy k řešení problému antropocentrismu	69
Právo na životní prostředí jako právo I., II. nebo III. generace?	72
Srovnání s právem na zdraví	73
Právo na životní prostředí jako právo 2. generace	75
Právo na životní prostředí jako právo individuální, nebo kolektivní?	78
Kolektivní práva	79
Právo na životní prostředí jako kolektivní právo?	81
K obsahu práva na životní prostředí	85
Kvalita životního prostředí (environmentální standardy)	85
Ekologická integrita	88
Estetické hodnoty	89
Princip předběžné opatrnosti	89
Princip společného zájmu lidstva	90
Způsob vyvažování kolidujících zájmů	91
Udržitelnost	91
Udržitelnost – nadějný nebo pochybný koncept?	92
Globalizace a její environmentální důsledky	95
Navrhované modely slučující rozvoj a ochranu životního prostředí	98
Mezigenerační spravedlnost	102
Podstata	102
Mohou mít budoucí generace práva?	104
Nositelé práva na životní prostředí	113
Jednotlivci vs. právnické osoby	113
Části životního prostředí	115
Závěry	117
Bibliografie	121
Summary	125

Lidské právo na životní prostředí je chápáno jako jedna z podob vzájemných vazeb mezi oblastí lidských práv a oblastí ochrany životního prostředí. Řadí se mezi nová lidská práva, resp. z pohledu mezinárodního práva zatím na nové lidské právo pouze aspiruje. Zatímco teoretikům lidských práv hlásání existence tohoto práva převážně splývá s řadou jiných podobných tvrzení o nově vznikajících lidských právech, environmentálními autory je často považováno za nadějný prostředek účinnější ochrany životního prostředí, byť trpící ještě řadou nejasností.

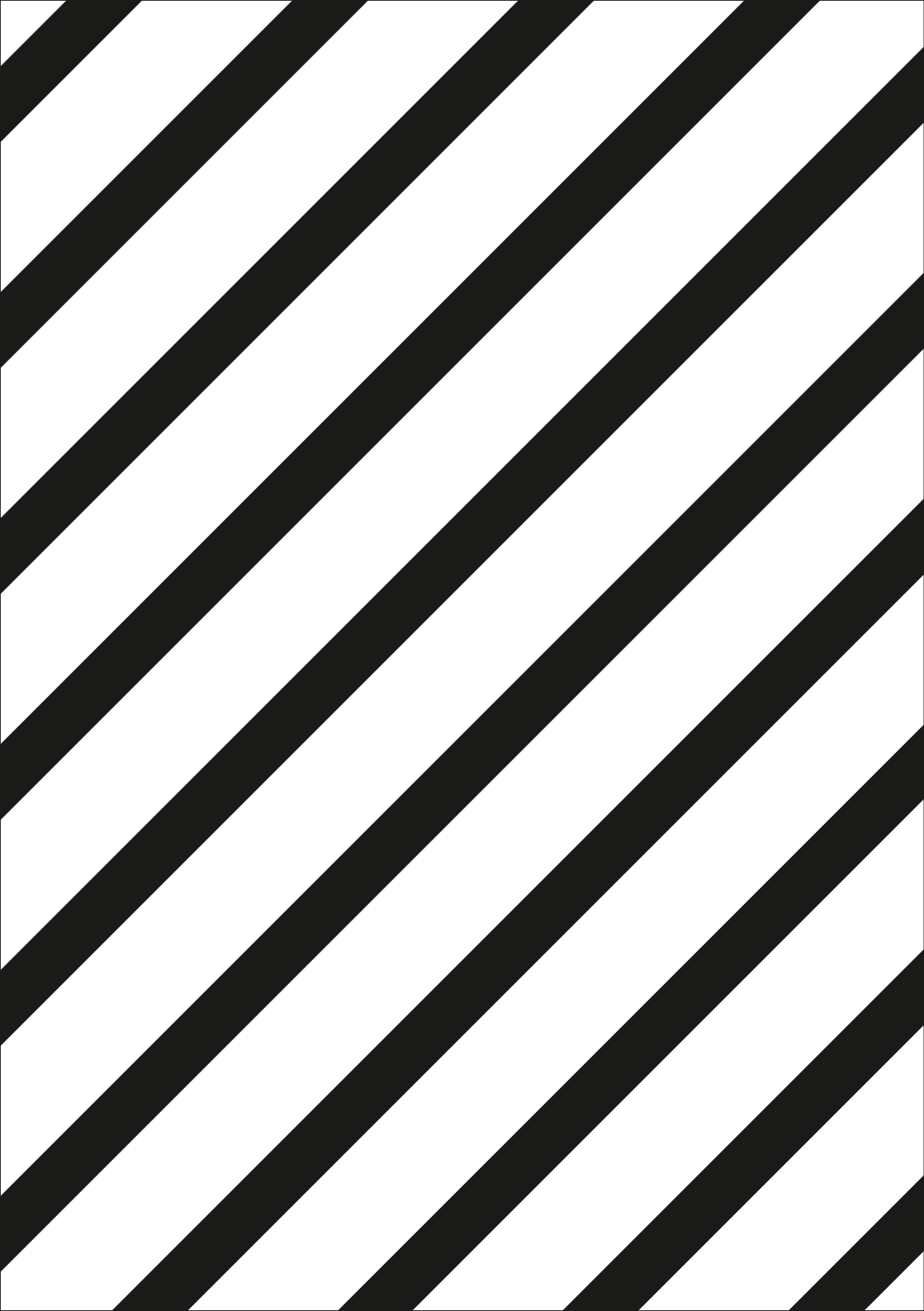
Lidské právo na životní prostředí není jednoduché téma. Přestože bylo o něm již mnoho napsáno, stále zůstává řada nedorozumění a otázek. Vývoj zakončení tohoto práva i vývoj jeho teoretického rozpracování postupují po malých krůčcích. Touto knihou navazuji na výzkum své dizertační práce a z ní vycházejících publikací o lidském právu na příznivé životní prostředí, u nichž jsem cítila, že tématu zůstávám ještě dost dlužna, zejména co do oné „lidskoprávní“ stránky věci. Podtitul knihy, *Teoretické aspekty*, napovídá, že problematice práva na životní prostředí se zde chci věnovat spíše ze strany teoreticko-právní než environmentální a praktické. Připadá mi důležité pokusit se podložit uvažování o konceptu práva na životní prostředí fundovanějšími základy právní, resp. lidskoprávní teorie, a v jejich světle zvažovat jednotlivé jeho aspekty: otázku jeho existence a smyslu, charakteru a pozice mezi lidskými právy, obsahu i nositelů.

V této souvislosti bych zde ráda vyjádřila svou vděčnost za inspirativní a vstřícné prostředí mého pracoviště, Ústavu státu a práva Akademie věd, které podporuje překonávání úzce disciplinárního pojetí práva a snaží se pěstovat mezioborové přístupy. Myslím, že bez těchto vlivů bych se těžko někdy pustila do četby obecných právněteoretických, lidskoprávních a právněfilozofických kusů. Je dobré, že díky tomu se pak lze dívat na právo životního prostředí jaksí novým širším pohledem. Zvláště pak děkuji svému kolegovi, právnímu teoretikovi Michalu Šejvlovi, který k rukopisu této knihy přispěl řadou cenných připomínek (a opravil řadu omylů) z oblasti teorie. Všem environmentálním právníkům tímto doporučuji zavítat také někdy do dobrodružných končin právní teorie a filozofie, kde vůbec nic není jisté (Existují vůbec lidská práva?) a na jakýkoli problém existuje téměř nekonečné množství variant odpovědí.

V jednotlivých částech knihy se snažím postupně vypořádat s jednotlivými aspekty problematiky lidského práva na životní prostředí. Začínám stručnou rekapitulací dosavadního zpracování tématu a zhodnocením toho, jak jsou nebo mohou být chápány vztahy mezi lidskými právy a životním prostředím. U konceptu práva na životní prostředí pak zkoumám jednotlivé jeho stránky, vždy nejprve z hlediska hlavních proudů obecné teorie, kterou se následně snažím aplikovat na oblast životního prostředí. Věnuji se postupně otázkám, zda právo na životní prostředí existuje, resp. může existovat, jaká je jeho pozice ve sféře, kterou označujeme jako nová lidská práva, zda je z hlediska forem práv subjektivním právem, jak se v jeho konstrukci vypořádat s antropocentrismem vlastním lidským právům, do které generace lidských práv ho zařadit, zda ho považovat za právo individuální nebo kolektivní, kdo může být jeho nositelem, zda a jak do něj zapojit ideu udržitelnosti a zájmy budoucích generací a jak přes ně ochránit ty části biosféry, na které nemá lidský život bezprostřední vazbu.

Nemohu samozřejmě tvrdit, že každá z nastíněných otázek bude přesvědčivě (nebo vůbec nějak) zodpovězena. Řada z nich představuje tvrdý oříšek i v obecné rovině, tj. z pohledu teorie samotné, neboť jednotliví autoři a směry uvažování se často neshodují ani v základních otázkách. Přitom při hledání odpovědi je podstatné právě to, který z nabízených podkladů zvolíme.

Když v názvu této knihy i v jejím textu používám pojem „právo na životní prostředí“, jsem si dobře vědoma, že jde v podstatě o zkratku, a jak bude patrné z některých kapitol, tento pojem takto formulovaný skutečně není správný. Je však stručný a dobře se hodí pro účely výkladu, protože je jakýmsi zástupným symbolem zahrnujícím v neurčité podobě to, co se má postupně vyjasňovat. Proto jsem se rozhodla ho ponechat v této podobě a bez adjektiv.

SHRnutí DOSAVADNíCH POZNATKŮ VÝZKUMU

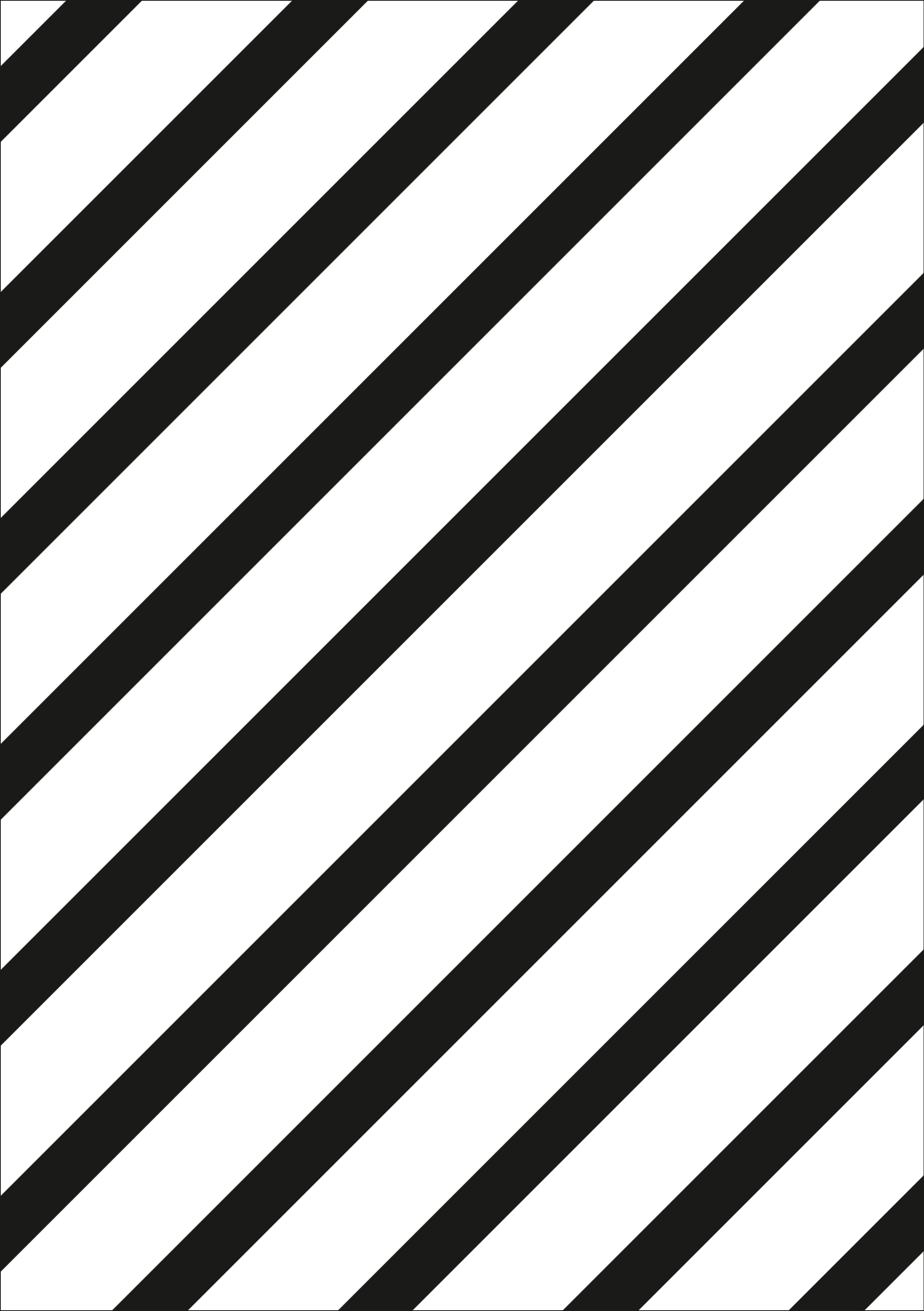
Lidské právo na životní prostředí je předmětem živé debaty již po mnoho let. Těžší diskuse se postupně přesouvá od tématu možných modelů vazeb mezi lidskými právy a životním prostředím přes rozlišení hmotných a procesních environmentálních práv, zhodnocení vývoje a současného stavu uznání práva na životní prostředí a rozpracovávání jeho možného obsahu až k detailnějším představám o některých jeho dílčích aspektech (např. právo na vodu a lidské právo ve vztahu k ochraně klimatu). Snad by bylo užitečné nejdůležitější výsledky dosavadního výzkumu shrnout do několika bodů:

1. V posledních několika dekadách je vztahu mezi životním prostředím a lidskými právy věnována stále rostoucí pozornost. Vzájemné vazby jsou schematizovány, popisovány, analyzovány, a to s ohledem na potenciál vzájemného souladu (zda jsou obě oblasti ze své podstaty v rozporu, anebo zda mohou být za nějakých podmínek v souladu) a jsou popisovány určité typové podoby těchto vztahů, přičemž jednou ze základních podob je právě lidské právo na životní prostředí.
2. Myšlenka lidského práva na životní prostředí se objevila poprvé v roce 1972 ve Stockholmské deklaraci a od té doby v řadě různých dokumentů, ale nepřekročila (až na dva mezinárodněprávní dokumenty regionální povahy) hranice *soft law*. Konference v Riu, od níž se očekávalo pokračování a prohlubování „Stockholmu“, přinesla v tomto směru naopak zklamání a k žádnému radikálnějšímu vývoji už od té doby nedošlo. Někteří autoři dovozují z množství *soft law* dokumentů rodící se právo nebo už existující právo, jiní si stěžují, že se nedaří právo dostat do závazných forem, a tudíž že jeho vývoj je příliš pomalý. Výjimkou jsou pouze procesní aspekty tohoto práva a na národní úrovni zakotvení hmotného práva v ústavách.
3. Dovozování environmentálních elementů existujících práv (právo na život, právo na soukromý a rodinný život ad.) se sice do určité míry daří (např. v judikatuře Evropského soudu pro lidská práva), ale naráží na nepřekonatelnou bariéru, kterou tvoří závislost namítání těchto environmentálních elementů na porušení některého ze zakotvených lidských práv, tj. tato strategie není použitelná pro ochranu přírody jako takové.

4. O právu na životní prostředí je už několik desetiletí opakovaně uváděno, že je problematické a nejasné po všech možných stránkách – od sporné otázky existence přes zařazení do generací lidských práv, označení (problém adjektiv),¹ nositele, obsah, až po pochybnosti o možnosti vymáhání. Velmi často je namítán problém antropocentrického charakteru lidských práv, který koliduje s potřebou chránit celé životní prostředí bez ohledu na přímou užitečnost jeho jednotlivých částí pro člověka.
5. Lze říci, že autoři z oblasti obecné teorie lidských práv v podstatě právům souvisejícím s životním prostředím nevěnují žádnou pozornost, jako by tato problematika do lidskoprávní teorie nepatřila. Naopak autoři environmentalisté rozpracovávají koncept práva na životní prostředí jako sice novou, ale jistou součást lidskoprávní doktríny. Tyto autory lze (se značným zjednodušením) rozdělit na dvě velké základní skupiny: první se staví k myšlence práva na životní prostředí *a priori* příznivě, nepochybují o jeho zařaditelnosti mezi lidská práva, jsou přesvědčeni, že jeho uznání přinese nepochybné výhody a vyřeší řadu současných problémů s právní ochranou životního prostředí (např. D. BOYD, L. COLLINSOVÁ, S. TURNER). Druhá skupina autorů se dívá na problém práva na životní prostředí v širším kontextu a předkládá řadu pochybností teoretických i praktických, je jim společný poněkud kritičtější pohled na současnou gloriolu lidských práv a hledají řešení odpovídající i na tyto pochybnosti (např. K. BOSSELMANN, A. BOYLE, M. FITZMAURICE, R. HISKES, K. WOODSOVÁ).

V této knize navazují spíše na poznatky druhého uvedeného přístupu, který v oblasti jejího tématu nabízí bohaté podněty k zamyšlení. Mým hlavním cílem je zkoumat koncept práva na životní prostředí na pozadí obecné teorie práv a teorie lidských práv a v širších souvislostech nad rámec oboru práva životního prostředí. Obeznamení se s teoretickými poznatky považuji z tohoto hlediska za nezbytný podklad.

1 V této knize jsem se rozhodla „populární“ problém adjektiv pominout, jednak protože byl již řadou autorů pojednán, jednak protože (vnější) označení práva by mělo vyplynout z jeho podstaty a obsahu, spíše než naopak. Například D. Boyd vypočítává celkem asi dvacítku různých adjektiv využitých k bližší specifikaci práva na životní prostředí v různých vnitrostátních ústavách. BOYD, D. R. *Right to a Healthy Environment: Revitalizing Canada's Constitution*. Vancouver: UBC Press, 2012, s. 76. K adjektivům viz též COLLINS, L. *Are We There Yet – The Right to Environment in International and European Law*. *McGill International Journal of Sustainable Development Law and Policy*. 2007, Vol. 3, No. 2, s. 137. Nebo TURNER, S. J. *A Substantive Environmental Right: An Examination of the Legal Obligations of Decision-Makers Towards the Environment*. Wolters Kluwer Law & Business, 2009, s. 47.

VZTAH LIDSKÝCH PRÁV A ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ – SOULAD, NEBO NAPĚTÍ?

„Člověk má základní právo na svobodu, rovnost a přiměřené podmínky života, v životním prostředí takové kvality, která umožňuje život v důstojnosti a blahobytu, a nese s plnou vážností odpovědnost za ochranu a zlepšování životního prostředí pro současné a budoucí generace.“²

Tato odvážná myšlenka spojení kvality životního prostředí se základními lidskými právy, vyjádřená v mezinárodní rovině poprvé ve Stockholmské deklaraci z roku 1972, nastartovala poměrně intenzivní rozpracovávání konceptu environmentálních lidských práv. Ještě častějším předmětem pozornosti se pak toto téma stalo v první dekádě 21. století, a to mimo jiné v přímé souvislosti s rostoucí pozorností vůči problému klimatických změn.

Stockholmská deklarace reprezentuje jeden ze stěžejních dokumentů environmentálního soft law, právně nezávazného mezinárodního vyjádření těch zájmů a hodnot, které mezinárodní společenství považuje za zvláště důležité. V této knize však nechci sledovat linii pozitivního práva. Přehled vývoje zakotvení práva na životní prostředí v mezinárodním právu byl v literatuře již mnohokrát a dostatečně detailně podán, proto ho nechci opakovat.³ Podstatné je, že tento vývoj ani po

- 2 Princip 1 Stockholmské deklarace (Deklarace OSN o životním prostředí člověka, 16. červen 1972, UN Doc. A/CONF.48/14/Rev.1, 11 I.L.M. 1416.
- 3 Např. MACDONALD, K. A Right to a Healthful Environment – Humans and Habitats: Re-thinking Rights in an Age of Climate Change. *European Energy and Environmental Law Review*. 2008, č. 4. ATAPATTU, S. The Right to a Healthy Life or the Right to Die Polluted: The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment under International Law. *Tulane Environmental Law Journal*. 2002, Vol. 16., s. 65–125. COLLINS, L. Are We There Yet – The Right to Environment in International and European Law. *McGill International Journal of Sustainable Development Law and Policy*. 2007, Vol. 3, No. 2, s. 119–154. LEIB, L. H. *Human Rights and the Environment: Philosophical, Theoretical and Legal Perspectives*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2011. PALLEMAERTS, M. The human right to a healthy environment as a substantive right. In: M. Dejeant-Pons – M. Pallemarts – S. Fioravanti (Eds.). *Human Rights and the Environment*. Council of Europe Publishing, 2002, s. 11–21. RODRIGUEZ-RIVERA, L. E. Is the Human Right to Environment Recognized under International Law – It Depends on the Source. *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*. 2001, Vol. 12, s. 1–46. BOSSELMANN, K. Ecological Human Rights. In: K. Bosselmann. *Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance*. Abingdon, Oxon: Ashgate Publishing Group, 2008, s. 11–143. KOTZÉ, L. J. Human rights and

více než 40 letech, která uplynula od Stockholmské deklarace, zatím neměl „úspěch“ v tom smyslu, že by právo na životní prostředí bylo zakotveno v nějaké závazné mezinárodní úmluvě globálního nebo supra-regionálního charakteru,⁴ a nelze tedy hovořit o právu na životní prostředí jako součásti platného mezinárodního environmentálního *hard law*. Chci se spíše zaměřit na to, jak bylo toto právo promyšle- no komentátory, zejména na podkladě teorie a filozofie lidských práv. Přitažlivost lidskoprávních forem pro teoretiky právní ochrany životního prostředí (ale zdaleka nejen této oblasti) je zřejmá: tkví v síle a úspěšnosti lidských práv, v jejich rozšíření a rostoucí akceptaci ze strany států. Lidská práva mají v současné politické, společenské i právní sféře zjevně zcela mimořádné postavení, a proto jsou v jejich „jazyce“ artikulovány nejrůznější požadavky z oblasti spravedlnosti. Hojně citovaný je v této souvislosti příměr *práv jako trumfů* RONALDA DWORKINA, podle něhož právo vybavuje svého nositele zvláštní normativní silou či předností, před níž musí ostatní standardy ustoupit.⁵

Myšlenka environmentálních lidských práv má rozhodně rostoucí mezinárodní status a často je představována jako velmi nadějná možnost pro ochranu životního prostředí. Na druhou stranu je řada autorů, kteří vyjadřují silné pochybnosti o vhodnosti lidskoprávních forem pro ochranu životního prostředí, nemluvě o tom, že rostoucím trendem je i kritika lidských práv vůbec. Popisování podoby vztahů mezi ochranou lidských práv a ochranou životního prostředí není vůbec jednotné a řada autorů připouští, že jde o nedořešený problém⁶ – přestože jde vlastně o první a základní otázku a východisko jakéhokoli uvažování o lidském právu na životní prostředí. Jistě lze říci, že obě tyto společenské sféry poukazují na hodnoty vrcholné důležitosti. Avšak o jejich vzájemném vztahu se vyskytuje škála názorů

the environment in the Anthropocene. *The Anthropocene Review*. 2014, December, s. 9. V českém jazyce MÜLLEROVÁ, H. Aktuální otázky zakotvení lidského práva na životní prostředí v mezinárodním právu. *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica*. 2011, č. 3, s. 19–44.

- 4 Právo vztahené ke kvalitě životního prostředí je v závazné formě obsaženo pouze v čl. 24 Africké Charty o lidských právech a právech národů z r. 1981 uvádí, že „všechny národy mají právo na obecně uspokojivé životní prostředí, příznivé pro jejich rozvoj“, a v čl. 11 tzv. San Salvadorského protokolu k Americké úmluvě o lidských právech v oblasti hospodářských, sociálních a kulturních práv „I. Každý má právo žít ve zdravém životním prostředí a mít přístup k základním veřejným službám. 2. Členské státy budou podporovat ochranu životního prostředí, péči o ně a jeho zlepšování“.
- 5 Viz např. WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010, s. 140.
- 6 Viz např. ANDERSON, M. R. Human Rights Approaches to Environmental Protection: An Overview IN BOYLE, . In: A. E. Boyle – M. R. Anderson. *Human Rights Approaches to Environmental Protection*. Clarendon Press, 1998, s. 2.

od jejich vzájemného vylučování přes částečné překrývání až po názor, že jedna oblast subsumuje druhou.

Jedna z vůbec prvních autorek věnujících se vazbám lidských práv a životního prostředí, D. SHELTONOVÁ, píše, že z nejobecnějšího hlediska je na vztah těchto oblastí možný trojí pohled: první vnímá ochranu životního prostředí jako zacílenou ke zvyšování kvality lidského života – podle tohoto pohledu náleží problematika ochrany životního prostředí pod lidskoprávní záležitosti.⁷ Druhý pohled zdůrazňuje, že lidské bytosti jsou součástí komplexního globálního ekosystému a ten že má být chráněn pro něj samotný; podle tohoto pohledu se lidská práva podřazují pod cíl ochrany životního prostředí. Třetí pohled chápe lidská práva a ochranu životního prostředí jako reprezentující dvě odlišné, ale zčásti se překrývající společenské kategorie či hodnoty. Obě oblasti sdílejí některé společné klíčové zájmy a cíle, mají určitý průnik, a zároveň obsahují části, které se nepřekrývají – ne všechna porušení lidských práv souvisí s poškozením životního prostředí a ne každá záležitost životního prostředí může být řešena pomocí lidských práv. Tento třetí pohled, který D. SHELTONOVÁ považuje za nejprůhodnější, uznává, že obě oblasti se mohou vzájemně doplňovat či podporovat při dosahování společných cílů, ale také, že mezi ochranou životního prostředí a některými lidskými právy existují potenciální konflikty.⁸

Právě popsany třetí model vztahů mezi lidskými právy a životním prostředím, tedy model komplementarity mezi oběma oblastmi, nabízí ještě další vnitřní členění:

1. **využití tradičních lidských práv ve prospěch ochrany životního prostředí pomocí jejich „zelené“ interpretace, založené na předpokladu, že zdravé a bezpečné životní prostředí je podmínkou k jejich úspěšnému naplňování;**
2. **vytvoření a realizace procesních environmentálních práv, na podkladě práv občanských a politických (zejm. právo občanů na informace a právo na účast v rozhodovacích procesech) aplikovaných do sféry ochrany životního prostředí;**
3. **uznání práva na životní prostředí jako nového lidského práva.⁹**

7 K tomuto pohledu srov. např. známý výrok soudce Weeramantryho v separátním votu k případu Gabčíkovo-Nagymaros: „Ochrana životního prostředí je ... živoucí součástí soudobé doktríny lidských práv, protože je to sine qua non pro řadu lidských práv, jako je právo na zdraví i samo právo na život. ... Poškození životního prostředí může narušit a podemlít všechna lidská práva, zakotvená ve Všeobecné deklaraci a jiných lidskoprávních nástrojích.“ 37 ILM 162 (1998), 206, s. 91–92.

8 SHELTON, D. Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment. *Stanford Journal of International Law*. 1991, Vol. 28, s. 104–105.

9 *Ibid.*, s. 105.

Další autoři, kteří se snaží uchopit vztahy mezi lidskými právy a životním prostředím, v zásadě buď vycházejí z této dnes již klasické „trojčlenky“, anebo ji po svém modifikují. Například K. BOSSELMANN, významný environmentalista německého původu a zakladatel Centra pro právo životního prostředí v Aucklandu, souhlasí s uvedenými třemi kategoriemi, ale přidává k nim ještě čtvrtou:

4. **formulování lidských povinností vůči životnímu prostředí, které by co nejlépe vyjádřilo odpovědnostní stránku těchto vztahů.**¹⁰

U M. ANDERSONA nalezneme hierarchii v podobě 1. „mobilizace“ existujících práv; 2. reinterpretace existujících práv; 3. založení environmentálních práv, a to procesních i hmotných.¹¹ A. BOYLE a B. BOER pak uspořádávají základní přístupy k chápání spojníc mezi lidskými právy a životním prostředím takto: 1. příznivé životní prostředí jako předpoklad k užívání (všech) lidských práv; 2. lidská práva jako nástroj k řešení problémů životního prostředí, a to po stránce hmotné i procesní; 3. integrování lidských práv a ochrany životního prostředí do podoby konceptu udržitelného rozvoje.¹²

Je možné, že značný rozptyl v popisování vztahů mezi lidskými právy a životním prostředím může vyplývat z rozdílnosti pojetí cílů a prostředků, přičemž problém lze patrně uchopit za kterýkoli z konců: považovat ochranu životního prostředí za prostředek k naplňování lidských práv (za jejichž cíl lze snad v nejobecnější rovině označit souladné či spravedlivé uspořádání lidské společnosti), protože jednání vedoucí k poškozování životního prostředí mohou zakládat přímá porušení lidských práv, anebo považovat ochranu lidských práv za prostředek k dosahování cíle, kterým je v tomto případě zdravý a vyvážený globální ekosystém, jehož je lidská společnost součástí.

Navzdory tomu, že vztah mezi ochranou lidských práv a ochranou životního prostředí není popisován zcela jednotně, v jednom se autoři shodují, a sice že mezi oběma oblastmi panuje určité napětí, vyvěrající z rozdílných „kořenů“ obou sfér, které komplikuje jejich vzájemné spolupůsobení. Přesněji řečeno, rozdílné kořeny obou oblastí komplikují použití lidských práv pro ochranu životního prostředí. Liberální

10 BOSSELMANN, K. Ecological Human Rights. In: K. Bosselmann. *Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance*. Abingdon, Oxon, GBR: Ashgate Publishing Group, 2008, s. 112–113.

11 ANDERSON, M. R. Human Rights Approaches to Environmental Protection: An Overview IN BOYLE, In: A. E. Boyle – M. R. Anderson. *Human Rights Approaches to Environmental Protection*, Clarendon Press, 1998, s. 4.

12 BOER, B. – BOYLE, A. Human Rights and the Environment – Background Paper for the 13th Informal ASEM Seminar on Human Rights. *Sydney Law School Research Paper*. 2014, No. 14/14, s. 12. Dostupné z: <<http://ssrn.com/abstract=2393753>>. [Cit. 30.09.2015].

tradice, z níž se zrodila lidská práva, je v mnohém považována za neslučitelnou s hodnotami životního prostředí. K. BOSSELMANN to vyjadřuje jako problém přiřazení důležitosti připisované konkurujícím si hodnotám: Ekonomická logika liberalismu lidských práv upřednostňuje individuální a materiální hodnoty, zatímco ekologická logika lidských práv by upřednostňovala hodnoty kolektivní a nemateriální.¹³ Za hlavní zdroje této tenze jsou označovány antropocentrismus a individualismus, což jsou postoje z podstaty věci zcela a vnitřně spjaté s konceptem lidských práv.

Antropocentrismus je obsažen v samém jádru myšlenky lidských práv. Jde ve vyhraněné podobě o chápání lidstva jako druhu nadřazeného a důležitějšího než ostatní druhy, jehož prospěch a blaho stojí na nejvyšších příčkách hodnotového žebříčku, a který je už od počátku vydělen ze zbytku přírodního společenství. Je jasné, že tento postoj je v přímém protikladu k takovému pojetí ochrany životního prostředí, které chápe člověka jako integrální součást globálního ekosystému, hluboce zakořeněného v přírodních podmínkách a na nich závislého. Problém antropocentrismu bude blíže analyzován ve zvláštní podkapitole; zde postačí poukázat na to, že inherentně antropocentrická konstrukce tradičních lidských práv budí u řady komentátorů obavy, že lidské právo s environmentálním obsahem nedává smysl. Ba co hůře, že lidskoprávní (a tedy antropocentrický) přístup k ochraně životního prostředí by cílový stav životního prostředí určoval potřebami a zájmy člověka, čímž by mohl spíše nadále potvrzovat a udržovat (konzervovat) právě ty hodnoty a postoje, které stály u kořenů poškozování životního prostředí – chápání přírody jako komodity určené ke „konzumaci“ a vykořisťování člověkem.¹⁴

Jako exemplární příklad vyloženě antropocentrického postoje k ochraně životního prostředí bývá uváděno využití tradičních lidských práv v jeho prospěch (tj. první bod „trojčlenky“ SHELTONOVÉ), protože se snaží (pouze) zajistit, aby životní prostředí nebylo poškozeno natolik, že by to vážně ohrozilo naplňování práva na život, na pitnou vodu, na zdraví, na soukromí atd. V tomto přístupu má ochrana životního prostředí instrumentální hodnotu, nikoli hodnotu sama o sobě, a její využití je závislé na porušení některého z existujících lidských práv. Může pomoci v nejzávažnějších případech znečišťování, proti státům, jejichž ochrana životního prostředí je hluboce nedostatečná, ale z hlediska ochrany životního prostředí jako celku nepostihuje hrozby pro druhy nebo ekologické procesy.¹⁵ Přesně tento závěr vyplývá ostatně z analýz aplikace tradičních lidských práv na případy s environ-

13 BOSSELMANN, K. *Ecological Human Rights*, s. 111–112.

14 *Ibid.*, s. 127–128 a 113.

15 ANTON, D. K. – SHELTON, D. L. *Environmental Protection and Human Rights*. Cambridge University Press, 2011, s. 130.

mentálním obsahem, například v praxi Evropského soudu pro lidská práva.¹⁶ Obavy z antropocentrismu ale provázejí i debaty o zavedení nového lidského práva na životní prostředí, které by mělo plný smysl jen tehdy, pokud by nebylo definováno jako životní prostředí pouze bezpečné pro člověka, ale jako životní prostředí ekologicky vyvážené a dlouhodobě udržitelné.¹⁷

S vysvětlením problému **individualismu** lze opět začít u K. BOSSELMANNA: „Právo lidských práv se zaměřuje na blaho jednotlivce, zatímco právo životního prostředí se zaměřuje na blaho celku.“¹⁸ Individualismus lidských práv znamená, že v centru jejich pozornosti je člověk jako jedinec, který dostává přednost před společností, dokonce před státem – proti zneužití státní moci byla lidská práva u svého zrodu namířena. Tomu odpovídá důraz na individuální práva a svobody, včetně vlastnického práva a podpory majetkových zájmů, podnikání atd. S tímto pojetím může být těžko v neproblematickém souladu požadavek sebe-omezení člověka ve prospěch ekologické integrity.

Kritika snah o nazírání ochrany životního prostředí lidskoprávní optikou má ovšem i mnohem radikálnější podoby, které mají ještě blíže k přísně ekocentrickému vidění světa, jež označuje klasické liberální pojetí lidských práv za pomýlené, a právo lidských práv (v té podobě, v jaké existuje) jako s ochranou životního prostředí neslučitelné. Např. podle A. GREAROVÉ odpovídá klasické pojetí lidských práv antropocentrické pozici člověka a je nespravedlivé pro zvířata a životní prostředí, a tudíž i logicky v rozporu s ekocentrickým pojetím ochrany životního prostředí. Podle této autorky stojí právní antropocentrismus, který je v samém jádru práva a lidských práv, za současnou globální krizi, zneužíváním přírody a ekologickými problémy, a vyžaduje přehodnocení a nahrazení.¹⁹

Často citovaným odpůrcem konceptu práva na životní prostředí je GÜNTHER HANDL, podle něhož by právo na životní prostředí, pokud by mělo podobu práva třetí generace, bylo nevyhmatelné, protože mu chybí obsahové naplnění. Pokud by bylo právem první či druhé generace nebo směsí obou, nebyl by pro něj vhodný postup zvolený u sociálních a ekonomických práv, kdy mezinárodní úmluva

16 Výstižně ho ilustruje zejména rozhodnutí *Kyrtatos v. Řecko*, 40 Eur. Ct. H.R. 16, 399 (2003), § 53, v němž Evropský soud konstatoval, že „nemůže akceptovat, že zásah do podmínek života zvířat v mokřadu zakládá porušení práva na soukromý a rodinný život stěžovatelů.“

17 ANTON, D. K. – SHELTON, D. L. *Environmental Protection and Human Rights*, s. 130–131.

18 BOSSELMANN, K. *Ecological Human Rights*, s. 111.

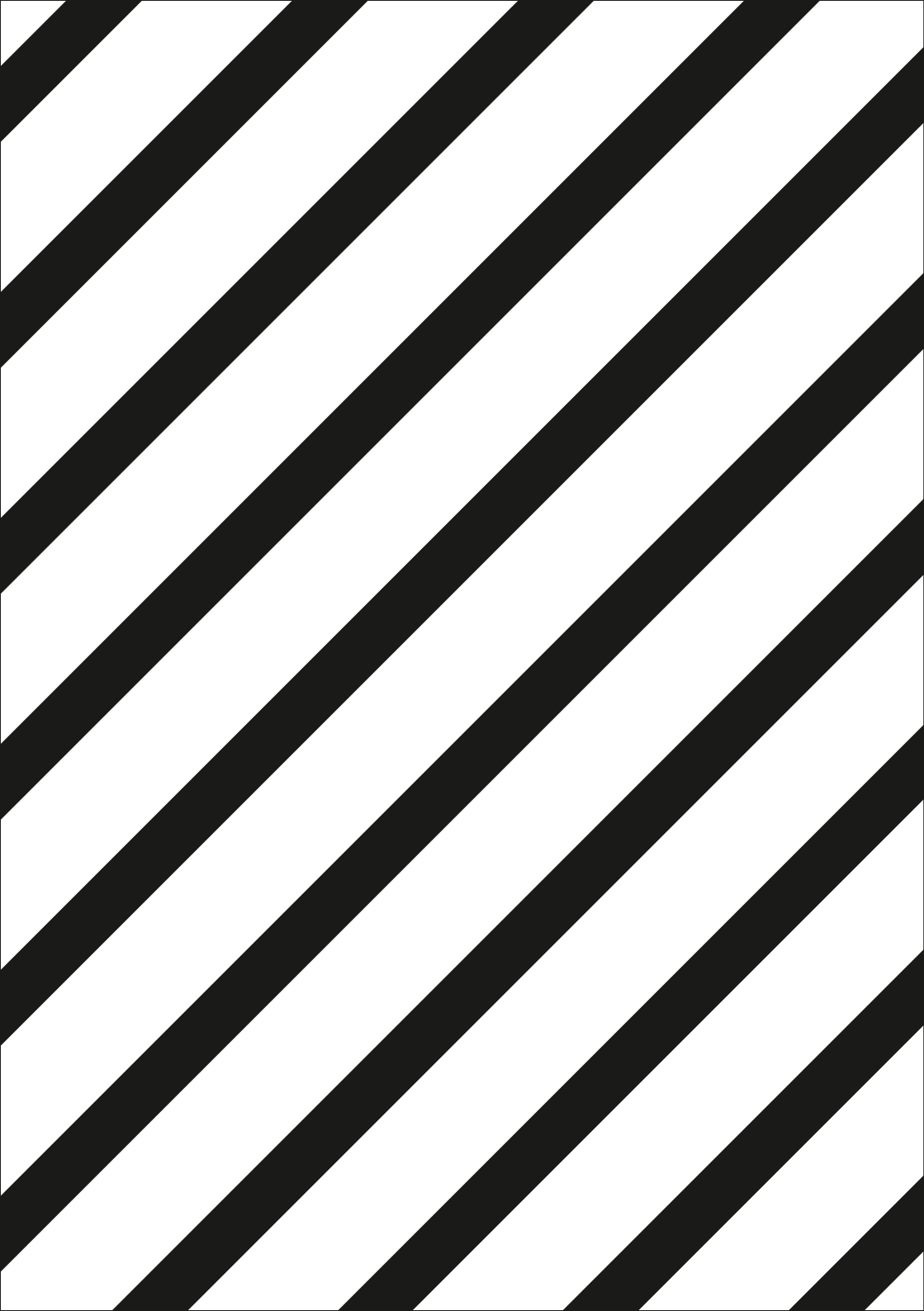
19 GREAR, A. The vulnerable living order: human rights and the environment in a critical and philosophical perspective. *Journal of Human Rights and the Environment*. 2011, č. 1, s. 23–24, 26.

vyjadřuje pouze velmi obecně minimální základ práva, který je pak blíže specifikován v dalších nástrojích, protože jakékoli zpřesňování minimálního obsahu práva na životní prostředí má okamžitě široké sociální, ekonomické a politické dopady. Problém vidí dále v nutném přetvoření dosavadních tradičních hranic mezi mezinárodní úpravou, resp. jurisdikcí a jurisdikcí národní, protože takové právo by nutně muselo být „internacionalizované“, což je pro národní rozhodovací subjekty citlivá otázka tradičního konceptu státní suverenity, anebo by takové právo záviselo na vzájemně rozdílných národních standardech. Ze všech těchto důvodů se HANDL domnívá, že koncept práva na životní prostředí je neslučitelný s konceptem univerzality lidských práv a vůbec je po všech stránkách problematický.²⁰

I přes uvedené výhrady většina komentátorů v obecné rovině uzavírá, že oblasti lidských práv a životního prostředí mají některé společné cíle a skutečně se do jisté míry mohou vzájemně podporovat a že **má smysl snažit se hledat lidskoprávní řešení na environmentální problémy**, například právě v podobě lidského práva na životní prostředí. Konkrétní navrhované podoby řešení se liší; na tomto místě je ovšem třeba doplnit, že jako příspěvek k řešení problému lidského práva na životní prostředí se již u několika významných autorů objevuje, kromě návrhu na zakotvení práva na životní prostředí v nějaké vhodné podobě, podle mého názoru velmi ambiciózní doporučení pokusit se o změnu celého pojetí lidských práv, překonat jejich antropocentrické a individualistické nazírání a redefinovat či reinterpretovat je směrem k ekocentrismu a uznání vnitřní hodnoty přírody.²¹

20 HANDL, G. Human Rights and the Protection of the Environment. In In: A. Eide – C. Krause – A. Rosas (Eds.) *Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook*. 2. vydání. 2001, s. 303–315. Cit. v ANTON, D. K. – SHELTON, D. L. *Environmental Protection and Human Rights*, s. 139–141.

21 BOSELMANN, K. *Ecological Human Rights*, s. 116. Podobně WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 150.

KONCEPT PRÁVA NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

V pojetí lidského práva s environmentálním obsahem je mezi autory značná variabilita. Začněme u těch pojetí, u nichž se nezdržíme, protože, byť jsou možná, jdou mimo hlavní záměr této knihy.

Právo na životní prostředí jako součást široce vykládaného práva na život, příp. práva na zdraví

K. BOSSELMANN připouští pojetí (byť je sám nepreferuje), že je možné chápat příznivé životní prostředí jako environmentální složku práva na život. Jestliže toto právo poskytuje ochranu před vážnými riziky pro lidský život, zdroj takových rizik by neměl hrát roli. Koneckonců je zde i přímý vztah mezi environmentálním zdravím a lidským zdravím.²²

Šlo by vlastně o velmi široký, resp. co nejširší výklad základního práva na život, jehož obsahem nemůže být pouze právo nebýt života zbaven, ať již úmyslně, či v důsledku zanedbání povinnosti život chránit, ale právo na život má znamenat též právo na život určité kvality, tj. právo žít ve vyhovujících podmínkách (ve smyslu *minimálně* v podmínkách *život neohrožujících*). Zhoršení stavu životního prostředí, jež učiní důstojnou lidskou existenci neudržitelnou, a tím spíše zhoršení, které by znemožnilo lidskou existenci vůbec, resp. absence adekvátní reakce ze strany státu na takovou situaci, mohou znamenat porušení práva na život.²³

Takový přístup může mít své opodstatnění zejména za situace, kdy závazné zakotvení práva na životní prostředí zatím stále v mezinárodním právu chybí. Autoři, kteří toto řešení zmiňují, tím rozhodně nevylučují opodstatněnost existence práva na životní prostředí, protože široký výklad práva na život zase bude pouze lidským právem v úzkém (antropocentrickém) smyslu a lze si spíše obtížně představit, že by bylo možno přes ně chránit např. druhy nebo ekosystémy.

22 BOSSELMANN, K. *Ecological Human Rights*, s. 114–115.

23 ŽÁKOVSKÁ, K. – LIPOVSKÝ, M. Ochrana lidských práv v kontextu nedobrovolné environmentální migrace. In: K. Chocholáčková – M. Lipovský – K. Hájičková – M. Štefko – K. Žákovská (Eds.). *Nová lidská práva*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2013, s. 38–39.

Pojetí práva na životní prostředí jako součásti práva na život, resp. tradičních práv vůbec, se zdá být blízké A. BOYLEMU. Vidi v takovém přístupu nepopiratelné přednosti: „Výhodou pohledu na ochranu životního prostředí skrze jiná lidská práva, jako je život, soukromý život nebo vlastnictví, je, že přitahuje pozornost právě k tomu, co je nejdůležitější: újma důležitým, mezinárodně chráněným hodnotám nekontrolovaným poškozováním životního prostředí. To je přístup, který se vyhýbá potřebě definovat takové pojmy, jako je uspokojivé nebo příznivé životní prostředí, dobře zapadne do kompetence lidskoprávních soudů, a představuje jen malý nebo žádný potenciál pro konflikt s mezinárodními environmentálními institucemi.“²⁴ Poukazuje tím na hlavní definiční problémy vytváření samostatného práva na životní prostředí, zejména vyjádření toho, co tvoří uspokojivé, příznivé nebo ekologicky vyvážené životní prostředí. Poukazuje také na z jeho pohledu úspěšnou environmentální judikaturu Evropského soudu pro lidská práva, která „jasně ukazuje, kolik ochrany životního prostředí lze získat z existujících lidských práv bez vytváření specifických environmentálních práv. Zvláště můžeme vidět, že Úmluva plně garantuje vše, co bychom běžně podřadili pod ‚zdravé životní prostředí.‘“²⁵

Zároveň však připouští, že interpretací stávajících práv nelze dosáhnout zajištění práva na životní prostředí, pokud mu rozumíme v širším a kvalitativním smyslu, a podotýká, že pokud by byly definiční obtíže překonány a právo na životní prostředí bylo přece zakotveno, měla by z něj prospěch celá společnost, ne jen individuální oběti, a umožnilo by brojit proti aktivitám poškozujícím životní prostředí na základě argumentu veřejného zájmu. Dalo by životnímu prostředí větší váhu v soupeření s dalšími zájmy.²⁶

Zajímavé je, že obdobné pojetí vidi právo na životní prostředí jako součást široce vykládaného **práva na zdraví**. Lze uvést např. oficiální komentář k Mezinárodnímu paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech z roku 2000, kde se uvádí, že obsahem práva na zdraví je mj. zdravé životní prostředí.²⁷

Konečně by se dalo uvažovat též o podřazení práva na životní prostředí pod široce vykládané **právo na lidskou důstojnost**, neboť život ve zničeném životním

24 BOYLE, A. Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment. *Fordham Environmental Law Review*. 2007, s. 507.

25 Ibid., s. 504.

26 Ibid., s. 504–507.

27 Cit. v ŽÁKOVSKÁ, K. – LIPOVSKÝ, M. *Ochrana lidských práv v kontextu nedobrovolné environmentální migrace*, s. 40. Jde o obecný komentář č. 14 Výboru pro hospodářská, sociální a kulturní práva z 2000. Ostatně je pravda, že různé analýzy a studie Světové zdravotnické organizace (WHO) stojí za řadou environmentálních limitů zakotvených v platném právu, například imisních limitů ochrany ovzduší.

prostředí může být z hlediska přežití možný (tedy právo na život v úzkém smyslu nemusí být porušeno a třeba řada lidí ani nemusí onemocnět), ale může být pro člověka nedůstojný.

Právo na ochranu životního prostředí jako souhrn procesních práv

A. Kiss, jeden ze zakladatelů francouzské školy práva životního prostředí, namítá, že jediné správné porozumění právu na životní prostředí je v podobě *práva na ochranu životního prostředí*, které ovšem tento autor redukuje na souhrn procesních práv, nutných pro vymáhání této ochrany ze strany státu. Kiss přirovnává právo na životní prostředí v určitých aspektech k právům na svobodu a bezpečnost; u nich není obsahem práva existence svobody či bezpečnosti (tj. samotná svoboda nebo bezpečnost, resp. jejich stav u jedince), ale jsou to fungující struktury a procedury, které umožní ochranu těchto práv před násilím a zvlí. Tedy právo negarantuje jednotlivci určitý stav, ale garantuje mechanismy k jeho dosahování a ochraně. Podobně tomu má být u práva na životní prostředí: právo na životní prostředí nelze chápat jako právo na ideální životní prostředí, ale jako právo na to, aby životní prostředí bylo chráněno, aby o něj bylo pečováno a aby bylo zabráněno jeho závažnému poškozování.²⁸

Tyto své závěry z roku 1991 Kiss znovu potvrzuje a rozpracovává i o 20 let později: právo na životní prostředí patří mezi práva, jejichž ochrana je zajišťována prostřednictvím zakotvení procedur, podobně jako právo na život nebo právo nebýt vystaven mučení a krutému zacházení. Dále uvádí: „*Právo na životní prostředí by mělo být chápáno jako právo chráněné specifickými procedurami a mělo by být formulováno nikoli jako právo na kvalitu životního prostředí obecně, ale jako právo na ochranu životního prostředí. To znamená, že jednotlivci a jejich uskupení mají disponovat procesními prostředky, které tuto ochranu obsahují.*“²⁹ Potřebnými procesními právy pak rozumí zejm. právo na informace, právo na účast v rozhodovacích procesech a právo na přezkum rozhodnutí.

Procesní práva jsou pro ochranu životního prostředí nepostradatelná, avšak lze říci, sama o sobě nemohou být dostatečná – šlo by o jakési „informace pro

28 KISS, A. C. Le droit à la conservation de l'environnement. *Revista IIDH (Institut Interaméricain des Droits de l'Homme)*. 1991, Vol. 13, s. 84.

29 KISS, A. C. The Right to the Conservation of the Environment. In: R. Picolotti – J. D. Taillant (Eds.). *Linking Human Rights and the Environment*. The University of Arizona Press, 2010, s. 32.

informace“, „účast pro účast“. Z tohoto pohledu je velmi úzké Kissovo pojetí každopádně menšinové, ne-li ojedinělé.

Právo na udržitelný rozvoj

Dalším pojetím hmotného environmentálního práva je právo na udržitelný rozvoj, které by údajně umožnilo dostat do souladu právo na životní prostředí a právo na rozvoj s tím, že obě součásti by se měly vzájemně posilovat, spíše než vzájemně vylučovat. Výhodou by bylo, že takové právo by zahrnovalo i zájmy budoucích generací, procesní environmentální práva i základní environmentální principy.³⁰ Koncepce práva na udržitelný rozvoj se zdá být v literatuře spíše menšinová, patrně hlavně z důvodu pochybností, zda lze skutečně uvést do souladu ochranu životního prostředí a rozvoj; tomu je věnována kapitola o konceptu udržitelnosti.

Právo na „zelenou správu“

Zcela jiné řešení optimálního práva ve vztahu k životnímu prostředí nabízejí B. WESTON a D. BOLLIER. Vycházejí z tvrzení, že hmotné právo na životní prostředí, navzdory všem slavnostním prohlášením v mezinárodním *soft law* a bez ohledu na to, zda ho odvozujeme z existujících práv nebo ho považujeme za nové samostatné právo, naprosto selhalo a je zcela neúspěšné. Jeho oficiální uznání a jurisdikční dosah jsou výrazně omezené. Je tomu tak právě v současné době, kdy systém státní suverenity je nepochybně na historickém ústupu.³¹ Navrhují konstruovat právo na životní prostředí jako podložené takovým způsobem řízení (správy) ochrany životního prostředí, který nazývají „zelená správa“ (*green governance*) a který vychází z ekologické správy veřejných statků. Konstruují tedy „právo na zelenou správu“ (*human right to green governance*), které by mělo přesah k budoucím generacím a na rozdíl od nyní traktovaného práva na životní prostředí by bylo mnohem jasnější a lépe uchopitelné.³²

I WESTON A BOLLIER apelují na celkovou kultivaci etického postoje společnosti směrem k respektu k přírodě, ale i k odpovědnosti, spravedlnosti a logice globálního

30 ATAPATTU, S. *The Right to a Healthy Life or the Right to Die Polluted: The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment under International Law*, s. 126.

31 WESTON, B. H. – BOLLIER, D. *Toward a recalibrated human right to a clean and healthy environment: making the conceptual transition. Journal of Human Rights and the Environment*. 2013, č. 2, s. 117.

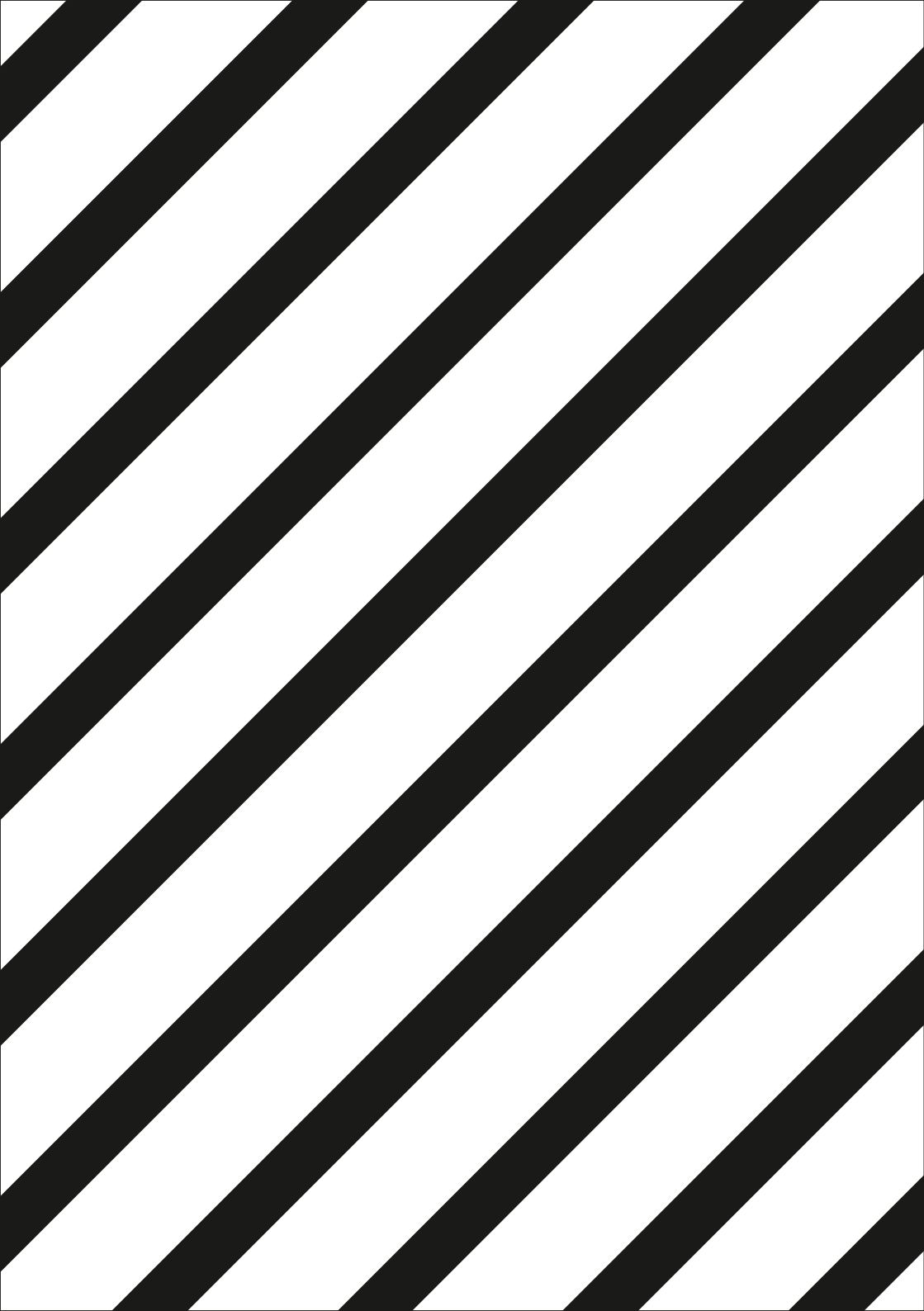
32 *Ibid.*, s. 119.

osídlení planety, které vyžaduje transparentnost v jednání a přičitatelnost jednání jeho původci. Zelená správa musí mít těžiště v lokální správě místními společenstvími, ale vzhledem ke globalizaci musí mít též správce či dohlázeitele v podobě institucí státu. Má tedy začínat zdola, samosprávou v běžných každodenních činnostech, nikoli řízením shora.³³

Právo na životní prostředí

Koncept práva na životní prostředí je mezi autory, kteří se zabývají vztahy mezi lidskými právy a životním prostředím, nejčastěji obhajovanou variantou vztahu mezi lidskými právy a životním prostředím, která podle nich jde nejdále a je nejdokonaleji propojenou formou obou oblastí. Mezi autory jsou ale samozřejmě rozdíly v jejich konkrétních představách o tom, jak má být toto právo koncipováno a proč, jak má být nazváno, co má být jeho obsahem. Autoři dávají různě silný důraz na různé aspekty problematiky, předkládají různé možnosti řešení nejčastěji zpochybňovaných elementů (antropocentrický charakter a individualismus vlastní lidským právům, problém zajištění udržitelnosti, problematika budoucích generací apod.). Většinou také zdůrazňují zatím stále málo jasný obsah práva a jeho zatím nedokončený vývoj v mezinárodním právu. V dalších kapitolách se již budu zaměřovat pouze na tuto podobu konceptu environmentálního práva a budu se snažit věnovat se hlavním problémovým otázkám, které jsou s konstrukcí tohoto práva spjaty.

33 Ibid., s. 119 a násl.

EXISTUJE PRÁVO NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ?

„Ne každý společenský problém musí vyústit v požadavek, který by mohl být vyjádřen jako lidské právo. Ve skutečnosti jsou kritéria pro posuzování, zda určitý požadavek lze považovat za lidské právo, předmětem živých debat, vedoucích až k neshodám i ohledně existujících lidských práv.“³⁴

Je pozoruhodné, jak tato věta v článku vydaném před 25 lety stále zdařile vystihuje i současnou debatu o nových lidských právech, včetně práva na životní prostředí. Tím nechci říci, že by se tato debata od té doby nikam neposunula – mnoho právních filozofů, právních teoretiků i environmentalistů se od té doby k tomuto problému vyjádřilo, přibýlo názorů a myšlenkových směrů. Nicméně jedno se nezměnilo, právo na životní prostředí zatím stále nebylo artikulováno v žádné závazné formě mezinárodního práva. Proto se mnoho debat točí okolo otázky, zda toto právo „existuje“, přestože není součástí mezinárodního závazně uznaného katalogu lidských práv.

OTÁZKA EXISTENCE PRÁVA NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ V DOSAVADNÍCH ENVIRONMENTÁLNÍCH PRACÍCH

Dosavadní odpovědi environmentálních autorů na otázku, zda existuje lidské právo vztahované ke kvalitě životního prostředí, se různí. Lze je zjednodušeně schematizovat zhruba na tři kategorie, přičemž první dvě využívají optiku právního pozitivismu, zatímco třetí je podložena spíše přirozenoprávním způsobem.

A. Názor, že právo na životní prostředí neexistuje, protože nebylo dosud zakotveno v žádné významné závazné mezinárodní úmluvě. Četné deklarování práva na životní prostředí v dokumentech *soft law* a jeho zakotvení v řadě národních ústav svědčí (pouze) o tom, že toto právo prochází procesem vznikání. V rámci tohoto patrně převažujícího pozitivistického přístupu právo na životní prostředí v mezinárodním právu (ještě) neexistuje (D. SHELTONOVÁ, A. BOYLE),³⁵ ale již se rodí

34 SHELTON, D. *Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment*, s. 121.

35 SHELTON, D. *Human Rights and the Environment: Problems and Possibilities. Environmental Policy and Law* 2008, č. 1–2, s. 44 a násl. BOYLE, A. *Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment*, s. 507.

(S. ATTAPATTU),³⁶ a je tedy lidským právem „*in statu nascendi*“ (K. BOSSELMANN),³⁷ ovšem jeho vývoj je poněkud pomalý (K. MACDONALD),³⁸ event. se dostal do „mrtvého bodu“ a stagnuje (O. PEDERSEN)³⁹ či spadá do „šedé zóny“ mezi politickou směrnicí a (pozitivním) právem – do zóny „*law in the making*“ (CH. INGELSE).⁴⁰

B. Názor, že právo na životní prostředí již existuje, protože opakovaným deklaracím v *soft law* a dalších dokumentech a uznáním v národních ústavách se stalo závaznou formou mezinárodního práva. Právo na životní prostředí nebylo sice dosud zakotveno v žádné významné závazné mezinárodní úmluvě, ale podle některých autorů již získalo formu mezinárodního obyčejového práva, případně uznaného principu mezinárodního práva,⁴¹ a tím se stalo závazným. Zastánci tohoto názoru (zejména L. RODRIGUEZ-RIVERA a L. COLLINSOVÁ)⁴² ho považují za moderní, odpovídající dynamice rozvoje mezinárodního práva, zatímco názor výše uvedený obviňují z konzervatismu, neboť odmítá brát jako argument existence práva jeho hojný výskyt v dokumentech *soft law*, v národních ústavách a zákonech, soudních rozhodnutích, dokumentech nevládních organizací či změnu nahlížení na ně ve společnosti. L. RODRIGUEZ-RIVERA takový postoj označuje za „*ignorování rozsáhlých důkazů o vůli lidí a tím i ignorování vývoje mezinárodního práva v posledním půlstoletí*“ s tím, že právě oblasti mezinárodního práva lidských práv a mezinárodního práva životního prostředí zažily za tu dobu nejdramatičtější růst a rozvoj.⁴³

C. Názor, že právo na životní prostředí existuje, protože (resp. jestliže) jsou splněny materiální podmínky jeho vzniku. Toto pojetí je blízké přirozenoprávnímu pohledu na lidská práva, podle něhož právo na příznivé životní prostředí (a na jeho ochranu) vzniká při splnění určitých materiálních podmínek bez ohledu na

36 ATAPATTU, S. *The Right to a Healthy Life or the Right to Die Polluted: The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment under International Law*, s. 97.

37 BOSSELMANN, K. *Ecological Human Rights*, s. 126.

38 MACDONALD, K. *A Right to a Healthful Environment – Humans and Habitats: Re-thinking Rights in an Age of Climate Change*, s. 216.

39 PEDERSEN, O. W. *European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming? The Georgetown International Environmental Law Review*. 2008, č. 1, s. 111.

40 INGELSE, Ch. *The Human Right on a Clean Environment*. In S. Bilderbeek (Ed.). *Biodiversity and International Law: The Effectiveness of International Environmental Law*. Amsterdam: IOS Press, 1992, s. 92.

41 Ve smyslu čl. 38 odst. 1 Statutu Mezinárodního soudního dvora.

42 RODRIGUEZ-RIVERA, L. E. *Is the Human Right to Environment Recognized under International Law – It Depends on the Source*. COLLINS, L. *Are We There Yet – The Right to Environment in International and European Law*, s. 136 a násl.

43 *Ibid.*, s. 45.

to, zda je právem kodifikováno. Například podle amerického politického filozofa R. HISKES právo na životní prostředí vzniká jako právo v okamžiku, kdy sociální vlivy na životní prostředí překročí určitou hranici (např. když znečištění ovzduší dosáhne takové intenzity, že ho nelze ignorovat) a zároveň kdy lidská znalost o vlivech činnosti člověka na životní prostředí je dostatečně rozšířená a známá a citlivost společnosti k těmto problémům je již do určité míry vyvinuta. HISKES zdůrazňuje, že environmentální práva mají v tomto ohledu určitý časový (či dobový) rozměr, a to ve dvojitým smyslu, jednak vznikla v určitém momentu lidské historie jako výsledek konstelace několika faktorů a postupně se vyvíjejí, jednak se vztahují do budoucna – vůči budoucím generacím.⁴⁴ Z českých autorů zastává podobný pohled J. BLAHOŽ. Podle něj právo na zdravé životní prostředí vzniká, jsou-li zároveň splněny dvě podmínky: degradace životního prostředí je tak vážná, že začíná ohrožovat existenci lidstva a celého globálního ekosystému, a zároveň jsou dány sociální, společenské, kulturní, ústavní, mezinárodněprávní a především mezinárodně-vztahové podmínky toto právo realizovat.⁴⁵

Existuje tedy lidské právo na životní prostředí? A dává vůbec koncept lidského práva na životní prostředí smysl? Je shoda na tom, že pokud právo na životní prostředí vzniká nebo čerstvě existuje, bude náležet do teoretické kategorie „nová lidská práva“. Proto pro zodpovězení nastíněných otázek bude užitečné zkoumat, co je lidské právo a jak vzniká nové lidské právo, jaké hodnoty vůbec mohou být povýšeny mezi lidská práva. Hned na počátku tohoto hledání ale budeme nutně zklamáni, pokud očekáváme jasné odpovědi. Je tomu právě naopak – současná teorie lidských práv je zcela rozrůzněná na množství směrů, škol, autorů a názorů, na škále od klasických (rozuměno liberalistických) pojetí lidských práv, založených na konceptu jejich univerzality a na předpokladu jejich náležení člověku ze samé jeho podstaty, přes pojetí politická a sociologická (založená na předpokladu, že obsah lidských práv se vytváří a vyvíjí v čase podle potřeb společnosti, a v různé míře a v různých aspektech kritizující klasické pojetí) až po pojetí postmodernistická či zcela odmítající koncept lidských práv jako takový a hledající pro něj alternativu. I podle J. GRIFFINA, což je představitel zcela tradičního pohledu na lidská práva, je současný pojem lidských práv velmi nejasný, už vzhledem k tomu, že není shoda ani na obsahu jeho vstupních parametrů, jako je subjekt práva a subjektivita, ani na

44 HISKES, R. P. *The Human Right to a Green Future: Environmental Rights and Intergenerational Justice*. New York: Cambridge University Press, 2009, s. 40.

45 BLAHOŽ, J. Základní lidské a občanské právo na zdravé životní prostředí: srovnávací pohled. *Právník*. 2002, č. 12, s. 1255.

tom, jaké znaky mají lidská práva, a co tedy je a co není lidským právem.⁴⁶ Nezbyvá tedy než hledat alespoň vodítka. Zdá se nicméně, že podle zvoleného přístupu k lidským právům obecně můžeme získat zcela různé závěry ohledně práva na životní prostředí. Obávám se však, že jiným způsobem v současné době tuto problematiku asi uchopit nelze, chceme-li se snažit ji zpracovat objektivně a v souvislostech (a nikoli pouze hájit jeden zvolený přístup, např. podle svého osobního přesvědčení).

PRÁVA Z HLEDISKA TEORIÍ FUNKCÍ PRÁV

Ani ve zcela základních otázkách, co je podstatou práv (a tedy i lidských práv), na základě čeho lidská práva vznikají a co je jejich funkcí, není shoda. Podle některých je zdrojem a funkcí lidských práv lidská svoboda, resp. vůle, jejíž svobodu mají práva chránit (volní teorie), podle jiných důležité lidské zájmy, které jsou v případech přiznání práv lépe zajištěny (teorie zájmová), podle dalších důležité lidské potřeby či dobro a podle ještě jiných žádný takový ospravedlňující a jednotící moment není pro vznik lidských práv třeba.

Teorie zájmová vs. teorie vůle

Zájmová a volní teorie jsou v současné době dvě nejsilnější teorie pro vysvětlení funkce práv. Podle **teorie zájmové**⁴⁷ je funkcí subjektivního práva napomáhat prosazování zájmů nositele práva. Podle reprezentanta současného konzervativního pojetí zájmové teorie MATTHEW KRAMERA spočívají práva v ochraně individuálních nebo společenských zájmů. Připsat osobě právo znamená říci, že určitý aspekt blaha této osoby je právně nebo morálně chráněn proti zasahování nebo rušení.⁴⁸ Jinak řečeno, podle zájmové teorie každé právo chrání nějaký aspekt lidského blaha, a tudíž skutečným právem je pouze takové, které chrání nějaký zájem osoby. Dále, aby nějaký zájem byl právem, musí být vymahatelný, tj. musí být zajištěn nějaký mechanismus jeho prosazování.⁴⁹ Podle této teorie už ale není podstatné, zda osoba, která je nositelem práva, je způsobilá a oprávněná vyžadovat vymáhá-

46 GRIFFIN, J. *On Human Rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2008, s. 20–22.

47 Interest Theory nebo také Benefit Theory.

48 KRAMER, M. H. – SIMMONDS, N. E. – STEINER, H. *A Debate Over Rights: Philosophical Enquiries*. New York: Oxford University Press, 1998, s. 2.

49 KRAMER, M. H. Rights without Trimmings. In: M. H. Kramer – N. E. Simmonds – H. Steiner. *A Debate Over Rights: Philosophical Enquiries*. New York: Oxford University Press, 1998, s. 64.

ní práva nebo od tohoto vymáhání upustit (tj. zda právem sama disponuje a zda je toho v konkrétním případě schopna). Dále, podle zájmové teorie mohou práva nést i společenství, stejně jako jednotlivci, a práva společenství či skupin pak nejsou pouze součtem individuálních práv členů.⁵⁰

JOSEPH RAZ, význačný současný právní filozof a zastánce moderního pojetí zájmové teorie, přidává do základního schématu práva ještě aspekt povinnosti: podle něj právo existuje, jestliže určitý zájem držitelů práva je dostatečný k tomu, aby někdo jiný měl povinnost.⁵¹ Podle RAZE je totiž neoddělitelným předpokladem práva to, že zájem, který ho podkládá, je tak silný, že zakládá jiné osobě nebo osobám povinnost.⁵² V jeho pojetí je tedy právo první a ono dá vzniknout příslušné povinnosti, je její příčinou. Opačný názor na pořadí či přednost obou částí vztahu má JOHN TASIOLAS. Podle něj povinnosti jsou pojmově (konceptuálně) přednostní před právy, a je tedy i možné, aby existovala povinnost včetně určitého druhu síly vynucení, aniž by nutně byla propojena s nějakým subjektivním právem.⁵³

Podle teorie vůle⁵⁴, která stojí vůči zájmové teorii v přímé opozici, je funkcí práva dát jeho nositeli kontrolu nad povinností jiného; právo je vždy prostředkem pro nějaký aspekt sebeurčení nebo iniciativy jednotlivce a činí jeho nositele „suverénem v malém“, a to v plné šíři disponování s právem, včetně možnosti se práva vzdát, tj. zbavit odpovědnou osobu její povinnosti.⁵⁵ Tato svoboda je tak silným prvkem této teorie, že z jejího pohledu nemohou existovat práva, jichž se nelze vzdát, stejně jako nemohou existovat práva těch, jimž chybí příslušné kapacity k vládě nad právem (děti, postižení, lidé v kómatu, zvířata apod.) – to je určitým problematickým a kritizovaným prvkem této teorie, který v teorii zájmové není přítomen – podle ní mají práva i právě uvedené subjekty.⁵⁶ Podle volní teorie jsou právy pouze ta oprávnění, která jsou spojena se zvláštní mocí držitele práv je

50 KRAMER, M. H. *Rights without Trimmings*, s. 62 a 79.

51 RAZ, J. On the Nature of Rights. *Mind*. 1984, č. 370, s. 209.

52 *Ibid.*, s. 195.

53 TASIOLAS, J. The Moral Reality of Human Rights. In: T. Pogge (Ed.). *Freedom from Poverty as a Human Right*. Paris, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 99–101.

54 Will Theory nebo také Choice Theory.

55 Přesněji, plná míra kontroly nad právem zahrnuje podle volní teorie tři prvky: 1. držitel práva může od povinnosti upustit, anulovat ji anebo ji nechat existovat; 2. v případě porušení nebo hrozby porušení povinnosti ji může nechat nevyvozenou nebo ji může vymáhat; 3. může upustit nebo se zříci nároku na obdržení kompenzace, který porušení zakládá. Viz STEINER, H. Working Rights. In: M. H. Kramer – N. E. Simmonds – H. Steiner. *A Debate Over Rights: Philosophical Enquiries*, s. 239.

56 KRAMER, M. H. *Rights without Trimmings*, s. 62. Protože takový postoj, z něhož by vedeno do důsledku vyplývalo například, že děti nebo postižení nemají právo nebýt mučeni,

vymáhat nebo se jejich vymáhání vzdát; zde je možno doplnit, že i podle zastánců zájmové teorie musí být práva vymahatelná, aby byla skutečnými právy, ale volní teorie navíc přidává požadavek, že musí být vymahatelná z moci držitele práva.⁵⁷ Druhým problematickým prvkem volní teorie může být možnost zřeknutí se práva; v tomto rovněž zájmová teorie oponuje s tím, že podle ní existují i práva, jichž se sám držitel vzdát nemůže, například právo zaměstnanců na minimální mzdu, jehož se nemohou zříci.⁵⁸

Podstatný rozdíl mezi oběma teoriemi je konečně i ve způsobu vymáhání: podle teorie vůle je vymáhání odpovídajících povinností (nebo vzdání se jich) věcí volby nositelů práva, tj. i soukromých jednotlivců. Tato teorie se ani nehlásí k úvahám o vyvažování a vzájemném poměrování zájmů, proporcionalitě apod. Naopak u všech verzí zájmové teorie se předpokládá hlavní (a v podstatě monopolní) úloha státu při vymáhání povinností; pokud právo existuje, jeho vymáhání se stává i věcí státu a kolektivní politiky a v procesu jeho realizace má důležitou úlohu vyvažování různých konkurujících zájmů.⁵⁹

Tvrzení práva na životní prostředí z pozice zájmové teorie by tedy znamenalo prokázat, že ochrana životního prostředí je tak důležitým zájmem každého jednotlivého člověka i celých společenství, že se má stát právem (je jasné, že ne každý zájem jednotlivce nebo společenství je tak důležitý, aby se mohl stát právem) a že na jeho základě vznikají povinnosti. Zájmová teorie ovšem jako taková neříká, kterým zájmům má být přiznána taková hodnota, že by měly dostat právní nebo morální ochranu, a tím se stát právy. To je podle ní úkolem politické filozofie a politiky.⁶⁰ Nicméně vzhledem k současným globálním problémům životního prostředí se nedomnívám, že by ochranu životního prostředí nebylo možno jako takový důležitý zájem obhájit. Teorie zájmová je z hlediska vymáhání ochrany životního prostředí příznivá i důrazem na nemožnost zřeknutí se práva (u práv, u nichž je to namístě) a rolí státu či kolektivity při vymáhání práva. Ke konkrétním podmínkám vzniku nových lidských práv, jak je formulovali představitelé zájmové teorie, se ještě vrátíme.

je stěží přijatelný, přiklonila se volní teorie k pojetí, že takové osoby nemají práva *sui iuris*, ale že mají zástupce, kteří za ně práva vykonávají (L. A. Hart, *Legal Rights*).

57 KRAMER, M. H. *Rights without Trimmings*, s. 64.

58 *Ibid.*, s. 78.

59 SIMMONDS, N. E. *Rights as the Cutting Edge*. In: M. H. Kramer – N. E. Simmonds – H. Steiner, *A Debate Over Rights: Philosophical Enquiries*, s. 225.

60 KRAMER, M. H. *Rights without Trimmings*, s. 79.

Na druhou stranu, podle předloženého pojetí volní teorie právo na životní prostředí patrně z jejího hlediska právem být nemůže, resp. její myšlenkové zázemí je mu vzdálenější. Nezdá se vhodné, aby se ochrany životního prostředí bylo možno z pozice jednotlivce vzdát, ani aby mechanismus jeho ochrany ležel v rukou každého jednotlivého člověka, a nikoli státu. Potřebám ochrany životního prostředí konečně neodpovídá ani zřeknutí se poměrování vzájemně si konkurujících zájmů, které je naopak v environmentální oblasti typické. Nicméně tento pohled na volní teorii je určitě velmi zjednodušený a pravděpodobně by bylo možno argumentovat jiným způsobem ve prospěch této teorie, což už je však nad rámec této knihy.

Lidská práva založená na potřebách

DAVID MILLER, politický a právní filozof, staví jako vhodný univerzální základ pro lidská práva, přesvědčivý a přijatelný pro lidi všech kultur, lidské potřeby.⁶¹ Identifikujeme-li něco jako lidskou potřebu, označujeme to také jako základní prvek lidského života, což propůjčuje dané potřebě morální naléhavost vyžadovanou pro lidská práva. Zdá se, že toto pojetí může být do určité míry blízké zájmové teorii, ale podle MILLERA je v případě zájmů obtížné vymezit hranici mezi více a méně důležitými zájmy, či dokonce triviálními zájmy, a tak určit, co má být chráněno lidskými právy, a co už nikoli. Proto podle něj přístup skrze zájmy znamená nutně diskriminaci některých zájmů. Tomu se přístup skrze potřeby snaží vyhnout, protože potřeby jsou podle tohoto autora jen to, co má vyšší morální váhu.⁶²

Námitkou vůči této teorii může být, že potřeby nemají objektivní status. Zdá se, že jsou společensky determinovány – v tom smyslu, že co osoba potřebuje, je závislé na společnosti, v níž žije, na jejím způsobu a podmínkách života, například, že čím bohatší je daná společnost, tím větší jsou potřeby jejích členů. Tedy lze tvrdit, že minimálně některé potřeby nemáme jako lidské bytosti, ale jako sociálně zakotvené lidské bytosti, což by ale popíralo univerzalitu lidských práv. MILLER navrhuje řešení v podobě rozlišování lidských potřeb a společenských potřeb,⁶³ což jsou potřeby, které lidé mají jakožto členové určité společnosti a které mohou být definovány

61 MILLER, D. Grounding human rights. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. 2012, č. 4, s. 411.

62 Ibid., s. 412. Tvrzení, že potřeby mají morálně vyšší váhu než zájmy, je však už samo o sobě problematické. Například představu společnosti, v níž jsou potřeby ošacení, jídla, bydlení uspokojeny, ale lidé nemají osobní svobodu atd. (například společnost typu reálného komunismu), těžko můžeme označit jako morálně na výši. Za tento postřeh děkuji M. Šejvlovi.

63 Human needs a societal needs.

jako podmínky, které musí být naplněny za účelem žití minimálního přijatelného života ve společnosti, do níž jednotlivci náleží. Jádrem lidských potřeb, tedy těch, z nichž se odvíjí vymezení lidských práv, jsou pouze ty, které definují přijatelný lidský život jako takový.⁶⁴ Prezентují se tedy v každé společnosti jako společenské potřeby, nicméně lze z nich vypreparovat ono jádro, které tvoří lidskou potřebu jako základ pro lidské právo. Některé potřeby jsou podle MILLERA tak zjevné a evidentní, že generují korespondující práva bez většího sporu, ale některým zjevným lidským potřebám nelze přiřadit právo (např. přátelství, láska) a u některých práv lze zase obtížně nalézt potřebu (např. volební právo).⁶⁵

Zařazení environmentálních požadavků mezi potřeby není zcela bez problémů. Na první pohled se může zdát, že zdravé životní prostředí je bezpochyby naléhavou a evidentní lidskou potřebou, ale můžeme narazit na problém antropocentrismu (lze v tomto smyslu považovat třeba ochranu druhů za lidskou potřebu?) nebo i na odstupňování různých součástí environmentální problematiky (je např. výhled do krásné krajiny lidskou potřebou?). Obhajování existence práva na životní prostředí na základě lidských potřeb jako zdroje lidských práv se tedy rovněž nezdá optimální.

Lidská práva ospravedlněná dobrem

JOHN TASIOULAS hájí koncepci, podle níž při ospravedlňování práv musí před takovými kritérii, jak jsou vynutitelnost či žalovatelnost, dostat přednost kritérium dobra, které tvoří podklad práva. V uvažování o právech nepatří čelné místo onomu právu, ale patří *zájmu*, který je za ním, a ten je třeba „čist“ v našem způsobu chápání dobra. Navzdory modernímu vývoji lidských práv doporučuje vrátit se ke kořenům, k „pre-moderně“, a tam čerpat pro další plný rozvoj lidských práv správným směrem.⁶⁶

Musí být lidská práva vůbec něčím univerzálním podložena?

Proti těm, kdo hledají univerzální a pro všechny přijatelný základ lidských práv, ať už ho nacházejí v náboženství, morálce, svobodě, zájmech, potřebách nebo v jiných hodnotách, se staví koncepce, podle níž lidská práva žádný univerzální a vždy platný

64 MILLER, D. *Grounding human rights*, s. 413–414.

65 *Ibid.*, s. 414.

66 TASIOULAS, J. *The Moral Reality of Human Rights*, s. 99–101.

základ nepotřebují. Jde o tzv. **politické a historické pojetí lidských práv**, které je jedním ze směrů filozofické kritiky namířené proti tradičnímu pojetí lidských práv.

Například podle J. RAZE lidská práva nemusejí být univerzální, a ani nemusejí být něčím obecným teoreticky podložena. Lidská práva podle RAZE nepotřebují obecně platná odůvodnění.⁶⁷

Pro PAULA PATTONA by klíčem k vyřešení současné „krize lidských práv“ byla změna pohledu na ně, spojená s odmítnutím jejich univerzalizismu a ahistoričnosti, a jeho nahrazením ideou historické, kulturní a společenské podmíněnosti lidských práv; Patton mimo jiné v této myšlence též hledá klíč k přístupu k uznávání nových lidských práv.⁶⁸ Univerzalita lidských práv byla vždy dovozována z myšlenky sdílení hodnot nebo preferencí, které lidská práva chrání, všemi lidmi, ahistoričnost pak z myšlenky, že „pokud určité právo existuje pro určitou skupinu držitelů práv, pak existovalo vždy.“ Tvrzení ahistoričnosti práv ale vede k určitým rozporům, neboť při něm nedává smysl vznik nových práv.⁶⁹ Patton hájí myšlenku, že práva jsou historická a politická. Že obsah veřejného politického opodstatnění se v čase mění, stejně jako ospravedlnění pro jednání, které ze strany občanů má být normou pro jednání nebo pro nakládání s jinými.⁷⁰

Toto pojetí by mělo na první pohled blízko k ospravedlnění práva na životní prostředí, ale možná pouze zdánlivě. Sice je pravda, že nemělo smysl hovořit o tomto právu v době, kdy životní prostředí nebylo významně poškozeno, takže jde o nové právo, které dříve nemohlo existovat. Ale zároveň práva, o která asi především jde obhájčům konceptu společenské a historické podmíněnosti lidských práv, jsou, jak se domnívám, jiného charakteru: práva zakládající se na sebeurčení nebo práva vyžadující respektovat a rovně zacházet s odlišností, jako jsou například práva sexuálních menšin. Taková práva jsou úzce spjata se společenskou morálkou a domnívám se, že právo na životní prostředí se od nich velmi liší. Troufala bych si tvrdit, že jakési právo směřující vůči tomu, kdo vládne, aby šetrně spravoval přírodní zdroje, které v rámci svého vládnutí využívá, a aby odpovědně rozhodoval o jejich využívání, je možno považovat za univerzální a ahistorické. Nemyslím si

67 RAZ, J. *Human Rights Without Foundations*. *Oxford Legal Studies Research Paper*. 2007, No. 14/2007, [online], s. 14. Dostupné z: <<http://ssrn.com/abstract=999874>>.

68 PATTON, P. *History, Normativity, and Rights*. In: C. Douzinas – C. Gearty (Eds.). *The Meanings of Rights. The Philosophy and Social Theory of Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 233–234.

69 *Ibid.*, s. 60.

70 PATTON, P. *History, Normativity, and Rights*, s. 250.

tedy, že by právo na životní prostředí muselo být nutně spojováno s politickým a historickým pojetím lidských práv.

NOVÁ LIDSKÁ PRÁVA

Ve smyslu mezinárodních paktů z roku 1966 lze rozlišit **pět kategorií lidských práv**: práva občanská, politická, ekonomická, sociální a kulturní, která jsou zpravidla členěna do tří tzv. generací.⁷¹ Tzv. první generace práv zahrnuje práva občanská a politická, která jsou též označována jako práva svobody; byla proklamována již deklaracemi z 18. století a postupně zařazována do textů ústav a stala se úhelným kamenem liberálních demokracií. Do druhé generace práv (práva rovnosti) se řadí práva hospodářská, sociální a kulturní, která se objevila v souvislosti s ekonomickými a sociálními změnami první poloviny 20. století. Vstoupila do národních ústav po první světové válce a mezinárodně byla formulována ve Všeobecné deklaraci lidských práv z roku 1948. Od konce 60. let nastoupila debata o třetí generaci lidských práv, označených jako práva solidarity (šlo o právo na mír, právo na rozvoj, práva menšin, právo na společné dědictví lidstva, právo komunikovat, právo být odlišný a právo na zdravé životní prostředí). Termínem „**nová lidská práva**“ bývají někdy označována právě práva třetí generace, jejichž zrod byl spojen s jejich obhajobou ze strany KARLA VASAKA, který je v roce 1979 propagoval jakožto odpovědi na nové problémy a aspirace lidstva, a navazující kritikou J. RIVERA. Ten v příspěvku „Problém nových lidských práv“ tvrdil, že jsou to práva, která nezapadají do schématu nezbytného pro definování každého lidského práva určením, kdo je nositel práva, předmět práva a nositel povinnosti. Také se tázal, zda tato práva jsou individuální nebo kolektivní, kritizoval jejich nejasný předmět, který je zároveň nenaplnitelný. Tvrdil, že nejsou jasně určeni ani nositelé odpovídajících povinností (např. vůči komu lze vymáhat právo na mír?). Konečně tvrdil, že ze spojení slov „generace“ a „nový“ může vzniknout dojem, že původní práva jsou nyní méně důležitá.⁷² VASAK oponoval, že i práva třetí generace musí splňovat základní předpoklady práva – musí být vymahatelná. Jejich specifikem však je, že mohou být realizována

71 Lze se setkat i s odlišným členěním, např. J. Blahož hovoří o čtvrté generaci práv. Viz BLAHOŽ, J. *Základní lidské a občanské právo na zdravé životní prostředí: srovnávací pohled*, s. 1257.

72 REIS MONTEIRO, A. *Ethics of Human Rights*. Cham, DEU: Springer International Publishing, 2014, s. 113.

pouze s přispěním všech aktérů společnosti: jednotlivce, státu, veřejných i soukromých subjektů a mezinárodního společenství.⁷³

Lze si všimnout, že problém „nových práv“ tehdy nebyl nový. Stejně „nová“ a stejně kritizovaná byla v roce 1966, v době vyhlášení Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech, práva tzv. druhé generace. Anglický filozof MAURICE CRANSTON napsal v roce 1967 ohnivý článek, obviňující práva hospodářská, sociální a kulturní ze snížení reputace celého konceptu lidských práv (za „skutečná“ lidská práva považoval pouze práva občanská a politická) a z jeho „zamlžení, zatemnění a oslabení“.⁷⁴ Důsledkem přetížení existujícího systému lidských práv „tvrzením tak zvaných lidských práv, která nejsou vůbec lidskými právy, bude vytěsnění celé řeči lidských práv z jasného světa morální přesvědčivosti do jakéhosi šerého světa utopických snah.“⁷⁵

Kolem otázky, zda vytvářet nová lidská práva, byla tedy debata v minulosti a je i v současnosti. Hovoří se o způsobech a možnostech vtěsnání nových lidských práv do stávající struktury, o jejich napojení na podstatu lidských práv, o generacích lidských práv. Jako ústřední se pro (jakákoli) nová lidská práva zdá pojem jejich uznání. Uznání je stěžejní pro všechna nová nebo rodící se lidská práva – lze říci, že právo existuje, až když je „uznáno“ – ale co je toto uznání, jak probíhá či vypadá, se liší v závislosti na jednotlivých přístupech k lidským právům. Jednoznačné je, že za „jisté“ lze uznání považovat, když je právo zakotveno v závazné mnohostranné mezinárodní úmluvě.

„Klasická“ cesta vzniku a zakotvení (uznání) nového lidského práva je popisována přes uznání potřeby k závaznému mezinárodnímu zakotvení. Například bývalý šéf Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva PHILIP ALSTON popsal v roce 1979 tento proces takto: „Proces, kterým se určité právo stává součástí mezinárodního práva, je zdlouhavý, a zahrnuje mj. vnímání a formulaci potřeby, vzbuzení podpory ve prospěch uspokojení této potřeby, a široké přijetí opodstatněnosti potřeby a odpovědnosti jiné strany za její naplnění... Je třeba poznamenat, že dlouhá doba uzrávání pro to vyžadovaná poskytuje dostatečnou ochranu proti

73 ATAPATTU, S. *The Right to a Healthy Life or the Right to Die Polluted: The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment under International Law*, s. 110.

74 CRANSTON, M. *Human Rights, Real and Supposed*. In: C. Wellman – L. C. Becker (Eds.). *Rights and Duties: Rational foundations of rights and duties*. Routledge, 2002. Reprint; původně In: D. D. Raphael (Ed.). *Political Theory and the Rights of Man*. Bloomington: Indiana University Press, 1967, s. 43.

75 CRANSTON, M. *Human Rights, Real and Supposed*, s. 52.

možnosti, že by se právem mohla stát potřeba bez dostatečného ospravedlnění.“⁷⁶ Takový klasicky pojatý proces tedy zahrnuje i ospravedlnění, které nastává díky určitému časovému dozrávání práva a díky podpoře, která je mezitím získána, a tak právo obdrží legitimitu a univerzalitu, potřebnou pro lidské právo. ALSTON dodává: „Požadavky na nová práva by měly být formulovány tak, aby pokrývaly jasně a dostatečně širokou oblast zájmu. Dopady takto široce formulovaných práv mohou pak být lépe vyjádřeny v procesu mezinárodního stanovení standardů ohledně specifických otázek. Alternativou je riskování nadměrného rozrůstání lidských práv spojeného s nejasností a oslabením důležitosti práv již uznaných.“⁷⁷

Jak je však patrné, tento proces uznání práva je v současné době ne snad zpochybnován, ale minimálně doplňován o další možné způsoby prokázání, zda nějaké lidské právo existuje.

HYPERTROFIE LIDSKÝCH PRÁV

Uznávání nových lidských práv a rozšiřování jejich katalogu o ně, včetně práva na životní prostředí, je nutno vidět v kontextu s jevem, který je vnímán vesměs negativně: hypertrofie lidských práv. Pro pojednání o lidském právu na životní prostředí je to podstatné proto, že by se mohlo snadno „svézt“ na vlně kritiky s tímto problémem spojené, spolu se skutečně absurdními právy, mezi nimiž se uvádí taková jako např. právo nebýt nucen k nudné práci, právo na globalizaci, práva kuřáků, práva prarodičů apod. Píše se, že počet mezinárodně uznaných lidských práv exponenciálně narůstá. Americký teoretik lidských práv ERIC POSNER uvádí, že podle analýzy hlavních mezinárodních lidskoprávních úmluv garantují tyto úmluvy celkem více než 300 samostatných lidských práv.⁷⁸ Rizikem takového trendu je podle něj hierarchizování práv na důležitá a méně důležitá, či nezbytné kompromisy

76 ALSTON, P. Human Rights and Basic Needs: A Critical Assessment. *Revue des Droits de l'homme*. 1979, roč. 12, č. 1–2, s. 19–67, s. 38. Cit. v CHEAH, P. Second-generation Rights as Biopolitical Rights. In: C. Douzinas – C. Gearty (Eds.), *The Meanings of Rights. The Philosophy and Social Theory of Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 221.

77 ALSTON, P., op. cit., s. 39.

78 Posner uvádí, že počet úmluvami zakotvených práv se rychle zvyšuje (od 20 práv v r. 1975 ke 100 právům v r. 1980, 175 v r. 1990 ke 300 v r. 2014) a je podle něj ohromující, jaké spektrum lidských činností lidská práva pokrývají. Jejich seznam, zahrnutý jako příloha do jeho knihy, je členěn podle lidskoprávních úmluv. (Posner do svého seznamu nezahrnuje žádné úmluvy z oblasti ochrany životního prostředí, které ostatně ani nemají lidskoprávní charakter, snad na výjimky garancí procesních práv). Viz POSNER, E. *Inalienable Rights: Twilight of Human Rights Law*. Cary: Oxford University Press, 2014, s. 151n.

v ochraně práv ze strany států, neboť zdroje k ochraně práv nejsou neomezené.⁷⁹ Uvádí, že „[h]ypertrófie lidských práv – rozšiřování lidskoprávních úmluv, interpretace úmluv, která nachází nová lidská práva, nebo tvrzení existence ještě dalších lidských práv v mezinárodním obyčejovém právu – nepředstavuje triumf lidských práv a erozi suverenity, jak je to často tvrzeno. Představuje to spíše opak.“⁸⁰

JOSEPH RAZ komentuje totéž slovy, že lidská práva mají teď „dobré časy“ – ani ne proto, že by byla respektována více než v minulosti, ale proto, že odkazy na lidská práva a jejich požadování jsou teď mnohem častější ve všech oblastech světových aktivit. Existuje spousta deklarácí a úmluv, rozhodnutí mezinárodních soudů o jejich porušení, jsou povolávána k ospravedlnění válek, jejich dodržováním jsou podmiňovány finanční podpory, účast v mezinárodních programech apod.⁸¹ Bohužel zrovna RAZ je jedním z těch, kdo spojují s absurditou mj. právo na bezpečné, zdravé a ekologicky vyvážené životní prostředí, právo budoucích generací uspokojovat své potřeby, právo na ochranu a péči o ovzduší, vodu, flóru a faunu, biodiverzitu.⁸² Přitom v konstruování své teorie je naopak v řadě ohledů nakloněn těm trendům, které by dávaly smysluplný podnět ke vzniku práva s vazbou na kvalitu životního prostředí: například požaduje provázanost lidskoprávní teorie s praxí, ne odtrženost, jaká je příznačná pro tradiční pojetí lidských práv⁸³ – taková myšlenka nutně evokuje dynamičnost práv, vznikání a rozvíjení nových práv, která reagují na situaci, ve které se společnost nachází.

Čelný zastávce volní teorie práv HILLEL STEINER je ještě cyničtější, když poukazuje na současnou „módu“ zahajovat jakékoli pojednání o lidských právech kritikou obrovského rozrůstání morálních a politických požadavků, často vzájemně si odporujících, které jsou „baleny“ do hávu práv. A dodává, že onálepkování různých společenských vztahů jako práv těžko může vést k jejich vylepšení.⁸⁴ Právní filozof JOHN TASIOLAS se přidává: „Povýšení diskurzu lidských práv v současné době do statusu etického ‚lingua franca‘⁸⁵ se stalo podnětem pro nezvladatelné rozšiřování vzájemně nekompatibilních nebo často i neuvěřitelných požadavků práv. Jestli se

79 POSNER, E. *Inalienable Rights: Twilight of Human Rights Law*, s. 92.

80 *Ibid.*, s. 94.

81 RAZ, J. *Human Rights Without Foundations*, s. 1.

82 *Ibid.*, s. 2.

83 *Ibid.*, s. 8.

84 STEINER, H. *Working Rights*, s. 233–234.

85 Společného dorozumivacího jazyka, pozn. aut.

nemají lidská práva stát obětí své vlastní popularity, je nezbytný nějaký zásadový způsob rozlišování skutečné kvality od záplavy padělků.“⁸⁶

Představitel klasického pojetí lidských práv JAMES GRIFFIN varuje, že si musíme „neustále připomínat destruktivní moderní tendenci obracet všechny důležité otázky v otázky práv, zejména lidských práv.“⁸⁷ A tvrdí, že bychom udělali lépe, kdybychom vyhradili pojem lidská práva pro užší okruh zájmů a stanovili jasnější kritéria pro správné a nesprávné použití tohoto termínu. Pak by vážná slova jako vražda, neztrácela svou vysokou závažnost.⁸⁸

Výrazný právní myslitel původem z Indie UPENDRA BAXI se ptá, kde pramení a jaký smysl má současná nadprodukce lidských práv, která vyžaduje zdroje a závazky, které žádný stát ani režim, jakkoli svědomitý, nemůže unést.⁸⁹ A dodává, že myšlenka nadprodukce lidských práv je vlastně relativní nebo zpochybnitelná z pohledu těch, kdo trpí nebo jsou oběťmi. Těm se může zdát, že lidských práv je „nedostatek“ v tom smyslu, že „skutečně účinných“ lidských práv je příliš málo.⁹⁰ Současná artikulace lidských práv mu připomíná lunapark.⁹¹

A ostrý kritik celé myšlenky lidských práv COSTAS DOUZINAS píše, že lidská práva neustále (a plyne to z jejich podstaty) posouvají hranice společnosti i práva a přesunují a rozšiřují své požadavky do nových oblastí, činností a typů právní subjektivity, vytvářejí neustále nové hodnoty, propůjčují důstojnost a ochranu novým subjektům, situacím a lidem. Tato expanze paradoxně oslabuje sociální vazby. „Lidská práva deklarují sebe sama, přičemž i prohlašují, co vytvářejí, a vytvářejí i základy, na nichž stojí.“⁹² Podle DOUZINASE jsou nová lidská práva generována tak, že touhy jsou prohlášeny za potřeby, jejich naplnění je prohlášeno za dobré a žádoucí a následně jsou prohlášeny za univerzální. DOUZINAS upozorňuje, že tvrzení „přeji si X“ je zcela odlišné od tvrzení „X je dobré“ a „mám právo na X“. A touhy jsou nenaplnitelné, nemají žádný konec a často jsou opakem univerzálního dobra. Jejich překlopení do práv nevede ke sdílené morálce, ale k sociální fragmentaci.⁹³ Na DOUZINASE v mnohém navazující ILLAN R. WALL, představitel směru Critical

86 TASIOLAS, J. *The Moral Reality of Human Rights*, s. 75.

87 GRIFFIN, J. *On Human Rights*, s. 95.

88 *Ibid.*, s. 95.

89 BAXI, U. *The Future of Human Rights, 2nd Edition*. Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 96.

90 *Ibid.*, s. 112.

91 *Ibid.*, s. 42.

92 DOUZINAS, C. *The End of Human Rights. Critical Legal Thought at the Turn of the Century*. Oxford: Hart Publishing, 2000, s. 343.

93 DOUZINAS, C. *The Poverty of (Rights) Jurisprudence*, s. 64–65.

Legal Thinking, zasazuje expanzi práv do širšího kontextu společenských procesů a nazývá ji „right-ing“. Tento proces „zprávňování“ společnosti, není podle něj přirozeným procesem postupného uznávání nových práv, která žádají společenství, a jejich přiznání zákonodárcem – suverénem, který si na ně ponechává vazbu, ale je to vyžadování práv bez konce, vymanění z moci zákonodárce, který práva vždy uděloval, a záležitost aktivit skupin, které přesahují jim daná práva za účelem přestavby existujících sociálních vazeb.⁹⁴

Přímo na adresu práva na životní prostředí se vyjadřují např. A. H. ROBERTSON a J. G. MERRILS. Namítají, že zájmy nově označované za lidská práva, jako je rozvoj, ochrana životního prostředí, mír či společné dědictví lidstva mohou těžko být skutečně „právy“ ve významu, který dává smysl. Mohou a mají to být cíle sociální politiky, body v politickém programu, ale „jistě to nejsou právně vymahatelné nároky.“ Připouštějí, že lze definovat „práva“ tak, že by zahrnovala všechny žádoucí cíle sociální politiky, a tím by se nová lidská práva stala „právy“ z definice. Ale to by rozbi- lo obvyklý význam pojmu lidská práva, a co více, pomíchalo by to cíle, kterých by se lidstvo mělo snažit dosahovat, s nároky již chráněnými mezinárodním právem. Uzavírají, že „nová lidská práva“ zůstanou spekulací až do doby, než by byla skutečným procesem tvorby práva vytvořena.⁹⁵

Takových výroků, které nepotěší žádného potenciálního zastánce (nového) lidského práva na životní prostředí, by mohlo být uvedeno ještě více. Je tedy právo na životní prostředí pouze umělý požadavek, který chtějí jeho proponenti protlačit „do lepší společnosti“ práv, přestože tam nepatří? K odpovědi budeme potřebovat analyzovat, jaká kritéria a jaké podmínky jsou uváděny jako rozhodující pro posouzení, zda nějaká hodnota je nebo může být předmětem lidského práva, a dále, jaký charakter má potenciální právo na životní prostředí.

DEFINOVÁNÍ LIDSKÝCH PRÁV

Co je lidské právo, a co nikoli? Je zřejmé, že ne vše, čeho si lidé cení, co je ohrože- no, nebo po čem lidé touží, může být smysluplně prohlášeno za lidské právo. Bude

94 WALL, I. R. On a Radical Politics for Human Rights. In: C. Douzinas – C. Gearty (Eds.). *The Meanings of Rights. The Philosophy and Social Theory of Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 108.

95 ROBERTSON, A. H. – MERRILS, J. G. *Human Rights in the World: An Introduction to the Study of the International Protection of Human Rights*, 3. vydání, 1989, s. 257–259. Cit. v AN- TON, D. K. – SHELTON, D. L. *Environmental Protection and Human Rights*, s. 203–204.

užitečné rozlišit dvě roviny debaty, zda je něco lidským právem, nebo nikoli, a to roviny pozitivního práva a roviny doktríny.

Pozitivní právo

V **pozitivním právu** jsou s menší rozporností přijímány podmínky toho, co je lidské právo, a systém mezinárodního práva má svá vlastní měřítka pro určení, co je (mezinárodně uznaným) lidským právem: je to zakotvení práva závaznou mezinárodní úmluvou spolu se zavedením funkčních mechanismů vymáhání a ochrany. Z tohoto hlediska tedy právo na životní prostředí v mezinárodním právu, jak již bylo naznačeno, neexistuje (až na popsané vybočující opačné názory). Lze souhlasit s J. GRIFFINEM, že když se nějakému právu dostane zakotvení v mezinárodních úmlouvách, stává se pro sféru mezinárodního práva skutečným lidským právem, bez ohledu na to, co si o jeho smysluplnosti či oprávněnosti zařazení mezi lidská práva myslí teoretici.⁹⁶ A naopak, i když budou proponenti určitého práva v řadě svých textů opakovaně tvrdit, že to „jejich“ právo existuje, pro sféru mezinárodního práva to nebude platit, nebudou-li podmínky zakotvení naplněny. V tomto smyslu jsou platné právo a sféra právní teorie „nepropustné“, i když i tento aspekt se zdá být v současné doktríně relativizován: „*Lidská práva jakýmsi zvláštním až metafyzickým způsobem existují, i když nebyla legislativně zakotvena.*“⁹⁷ Každopádně z hlediska realizace (subjektivního) práva vždy platí, že právo existuje, když se ho nositel může účinně domáhat, a to lze pouze podle pozitivního práva, které je institucionálně vymáháno.⁹⁸

Doktrína

A nyní tedy k názorům na kritéria existence lidských práv v teorii, což je půda mnohem dobrodružnější. Předkládám zde několik názorů, které jsou zajímavé z toho hlediska, zda z jejich pohledu může existovat právo na životní prostředí. Poznatky formulované různými autory v souvislosti s podmínkami existence práv mohou ale být užitečné též jako vodítka pro úspěšné konstruování práva na životní prostředí.

96 GRIFFIN, J. *On Human Rights*, s. 203.

97 DOUZINAS, C. *The End of Human Rights. Critical Legal Thought at the Turn of the Century*, s. 344.

98 DOUZINAS, C. *The Poverty of (Rights) Jurisprudence*, s. 61.

Cranstonův test autenticity práva

Již citovaný MAURICE CRANSTON zformuloval v souvislosti se svou kritikou práv hospodářských, sociálních a kulturních trojici kritérií, která jsou dodnes pod označením CRANSTONŮV test nebo „test autenticity lidského práva“ využívána pro posouzení, zda určitá hodnota je nebo není lidským právem. Do souboru těchto kritérií patří:

1. **Realizovatelnost.** Pokud je (fakticky) nemožné, aby něco bylo uskutečněno, nelze to vymáhat jako lidské právo (zde dává příklad vyžadování placené dovolené na celém světě, což je podle něj absurdní; nemožnost tedy podle něj může spočívat i v nedostupnosti zdrojů).
2. **Univerzalita.** A to skutečná univerzalita tvrzeného práva. Opět dává příklad práva na placenou dovolenou – které se netýká všech lidí, ale pouze zaměstnanců, takže nemůže být univerzální.
3. **Prvořadá důležitost.** Podle CRANSTONA je tato část testu méně určitá, ale neméně důležitá. Mezi lidská práva může patřit skutečně jen to nejdůležitější, ochrana proti těm způsobům násilí a zacházení, které by se nikdy nemělo uskutečnit (typu rasová diskriminace, uvěznění bez soudu apod.).⁹⁹

Podle CRANSTONA je zcela nesprávné si myslet, že pouhým zakotvením „práva“ v pozitivním právu se z něj stane lidské právo.¹⁰⁰ Rozlišuje subjektivní práva (práva v právním smyslu – legal rights) a morální práva, přičemž je klasifikuje na řadu skupin (zejména podle šíře okruhu osob, kteří jsou nositelé) a uvádí, že některá práva jsou zároveň morální práva i subjektivní práva. Lidská práva jsou podle CRANSTONA ta morální práva, která jsou platná pro všechny lidi vždy a ve všech situacích.¹⁰¹ Ke CRANSTONOVU testu je možno ještě doplnit, že mnohá z práv hospodářských, sociálních a kulturních by jím dnes asi podle mnohých autorů „prošla“, vzhledem k jinak vnímanému naplnění stanovených podmínek a určitému posunu ve společenském i ekonomickém vývoji.

Obstálo by právo na životní prostředí v CRANSTONOVĚ testu? Někteří autoři se již touto otázkou zabývali a usoudili, že ano. TIM HAYWARD například prvořadou důležitost odůvodňuje vážností environmentálních problémů. Univerzalitu a aplikovatelnost vysvětluje pomocí korelace práv a povinností – tvrdí, že univerzální právo (což odpovídá tomu, že má chránit celé lidstvo, je to společný zájem všech lidí) nevyžaduje nutně univerzální povinnost, a dále, že mohou existovat

99 CRANSTON, M. *Human Rights, Real and Supposed*, s. 50–51.

100 *Ibid.*, s. 43.

101 *Ibid.*, s. 49.

práva, u nichž nevíme přesně obsah povinnosti, ani kdo ji nese.¹⁰² HAYWARD připouští, že zde mohou být problémy s realizací tohoto práva, ale že jsou řešitelné. Podle něj toto právo v testu obstojí, a je tedy (podle jeho závěru) univerzálním morálním právem.¹⁰³

K prvořadě důležitosti. Podle mého názoru nejméně problematická je v tomto testu podmínka prvořadě důležitosti. Ta je naplněna a je stále více naplňována tím, jak se zhoršuje stav globálního životního prostředí a tento stav ohrožuje fungování ekosystémů, zdraví životního prostředí i lidské zdraví. Prvořadá důležitost je proto dána zvyšující se hrozbou pro samu existenci člověka.

K realizovatelnosti. Realizovatelnost jednotlivých práv se může podle mého názoru v čase měnit s tím, jak se svět vyvíjí a globalizace „připodobňuje“ jednotlivé části světa. CRANSTONEM nabízený příklad nesmyslnosti celosvětového požadování placené dovolené je pravděpodobně dnes mnohem menším nesmyslem než tehdy. CRANSTON chápe realizovatelnost spíše fakticky a příliš nerozvádí, co všechno pod ni řadí. V širokém smyslu bychom měli do realizovatelnosti řadit funkční právní mechanismy vymáhání práva, institucionální zázemí, dostupné prostředky na zajištění ochrany práva, ale i cosi jako společenské podmínky pro realizaci práva, kam by v případě práva na životní prostředí patřila i úroveň ekologického povědomí obyvatel nebo nastavení preferencí při volbách mezi, zjednodušeně řečeno, ekologickým a ekonomickým. Nic z těchto podmínek není pro případ práva na životní prostředí podle mého názoru teoreticky zcela nemožné či nedosažitelné, vše lze ovlivnit a v čase zdokonalovat (rovněž teoreticky samozřejmě). Ohledně problematiky dostupných zdrojů lze ještě doplnit, že je snad možno zde využít volné srovnání s výkladem práva na zdraví. Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva vyslovil na zasedání v roce 2000, že cíl naplnění práva, tj. podle Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech „nejvyšší dosažitelnou úroveň fyzického a duševního zdraví“, určuje každá smluvní strana podle svých maximálně dostupných zdrojů. To je třeba vykládat tak, že stát má vynakládat na zdraví maximální prostředky, které jsou dostupné za předpokladu řádné alokace prostředků na další důležité sociální cíle.¹⁰⁴

K univerzalitě. Univerzalitu chápe CRANSTON tak, že právo může smysluplně náležet všem lidem, ne pouze některé jejich podmnožině. Zde bychom určitě neměli problém tvrdit, že právo na životní prostředí náleží nezbytně skutečně všem lidem

102 HAYWARD, T. *Constitutional Environmental Rights*. Oxford: Oxford University Press 2005, s. 47 a násl.

103 *Ibid.*, s. 54.

104 GRIFFIN, J. *On Human Rights*, s. 99–100.

bez rozdílů, protože všichni jsme obyvateli téže planety. Někteří to posouvají ještě dál a tvrdí, že toto právo náleží i dosud nenarozeným lidem. Univerzalita jako znak práv má nicméně ještě další roviny, které jsou z hlediska řady lidských práv problematictější a pojetí univerzálních lidských práv čelí v současné době velké kritice. Proto bude dobré se u tohoto znaku práv pozastavit.

Klasické pojetí lidských práv stavělo jejich konstrukci právě na univerzalitě a na tvrzení, že lidská práva má každý člověk ze své podstaty, tj. už jen z toho důvodu, že je člověkem, protože tato práva jsou ospravedlněna univerzálně platnými morálními principy, tj. že jsou to univerzální morální práva. To znamená, že klasické pojetí lidských práv stavělo na předpokladu, že lidská práva vyjadřují hodnoty, které jsou sdíleny všemi lidmi na celém světě bez ohledu na jejich vyznání, bohatství či chudobu, životní styl atd. a že lidská práva se stala (novým) morálním standardem civilizace. Toto pojetí je ale v současné době stále více napadáno s tím, že je postaveno na mylném předpokladu a že ve skutečnosti se jedná o exportování a vnucování hodnot, které jsou důležité pouze pro část světa, „Západ“, do zbytku světa – jak píše U. BAXI, „*the gift of the West to the Rest*“, s tím, že metafora „dárku“ je vědomě poněkud cynická, s vědomím historie kolonialismu a neokolonialismu, podmínek finanční pomoci, pravidel mezinárodního obchodu a v tom všem podmiňování výhod dodržováním lidských práv.¹⁰⁵ Nebo jinak, tvrzený univerzální konsenzus o lidských právech může být v některých částech světa výsledkem ekonomického a politického nátlaku bohatých států vůči chudým a některá lidská práva mohou být v napětí s kulturními a náboženskými hodnotami (rovněž v některých částech světa¹⁰⁶), což ztěžuje jejich univerzální přijetí. Tento přístup je kromě toho v dnešním pluralistickém světě hluboce problematický a vlastně tentýž, který byl používán dříve k ospravedlnění nespravedlnosti kolonialismu.¹⁰⁷ Někteří autoři přidávají ke geograficko-nábožensko-kulturní rovině problému ještě rovinu časovou a tvrdí, že současná politika založená na právech pouze těží z rysů morálky a slušnosti jednoho dřívějšího typu společnosti (liberálních demokracií „Západu“) a že rozdílů v chápání toho, co je správné, jsou v celosvětovém měřítku nyní mnohem

105 BAXI, U. *The Future of Human Rights, 2nd Edition*, s. 33.

106 Například náboženská svoboda je těžko přijatelná pro islámské země nebo pro Židovský stát, idea rovnosti lidí pro kastovní systém, idea svrchovanosti jednotlivce pro režimy, které upřednostňují zájmy rodiny před zájmy jednotlivce.

107 WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 70–71 a 146–147.

větší, než byly rozdíly v tomto chápání uvnitř západních společností v posledních 200 letech, což činí univerzalizmus práv iluzorní.¹⁰⁸

Máme tedy pochybovat o univerzalitě práva na životní prostředí? Je to také cosi úzce spjatého s životem ve vyspělé západní demokracii, co bychom neměli vnucovat jiným částem světa? Domnívám se, že v případě tohoto práva tomu tak rozhodně není. Zdravé životní prostředí je předpokladem dobrého života (a života a zdraví vůbec) ve všech částech světa stejně. V souvislosti s uvedenou kritikou je tu však jiný problém – procesy úzce související s ekonomickou globalizací způsobily, že méně rozvinuté země se slabší environmentální legislativou jsou nyní více zatíženy znečišťujícím průmyslem a poškozování životního prostředí v nich má „agresivnější“ podobu, přírodní zdroje jsou v nich často využívány nadměrně a nešetrně, což nás odkazuje na problematiku tzv. environmentální spravedlnosti.

Stadia vzniku práv podle Kramera

MATTHEW KRAMER rozlišuje tři stadia vytváření práv¹⁰⁹:

1. artikulace lidských zájmů různých druhů;
2. rodící se (inchoate) právo, což znamená rozhodnutí, že určitému zájmu přísluší morální nebo právní ochrana, byť zatím nespecifikovaná;
3. definované právo – to existuje ve formě morální nebo právní ochrany, která je mu poskytnuta.¹¹⁰

KRAMERA zvláště zajímá druhé stadium a jeho přechod do stadia třetího. Jde o situace, kdy jsme si stále více jisti, že nějaké právo by mělo být zakotveno, že by mělo existovat, tedy že určitý zájem je shledáván jako hodný ochrany. K tomu, aby rodící se právo se mohlo stát definovaným právem, je třeba splnění dvou podmínek: musí být vyjasněn druh morální nebo právní ochrany a kdo nese břemeno ochrany těchto práv (bearing) této ochrany. Určení druhu ochrany zahrnuje rozhodnutí o morálním nebo právním vztahu, který bude příslušně chránit zájem, který byl

108 BROWN, C. Universal human rights: A critique. *The International Journal of Human Rights*. 1997, č. 2, s. 55. Podobně BENNION, F. Human Rights: A Threat to Law? *UNSW Law Journal*. 2003, č. 2, s. 421–422.

109 Pojem právo zde používám vědomě jako překlad slova „entitlement“, byť to není přesné, protože Kramer používá slovo „right“ v jiném významu, k němuž se teprve dostaneme, v souvislosti s tzv. hohfeldovskými pozicemi, které by teď text zbytečně zkomplikovaly. Každopádně se zde míní právo v širokém významu, nikoli české „oprávnění“ nebo „nárok“. Také proto se zde hovoří i o morálních právech, navrhované řešení se netýká pouze subjektivních práv v právním smyslu.

110 KRAMER, M. H. *Rights without Trimmings*, s. 46.

shledán hodný podpory. Taková podpora může zahrnovat celou škálu variant, od pouhého neomezování (absence restrikcí) až po právem zakotvené nároky, s řadou podob mezi tím. KRAMER dává příklad (blíže nespecifikovaného) práva dítěte na vzdělání, které může zahrnovat např. právo nebýt vyloučen z přístupu ke vzdělání, právo na poskytnutí náležitých pedagogických služeb a pomůcek, právo navštěvovat školu a účastnit se vyučování, a právo zahájit vynuovení těchto práv.¹¹¹ Druhou podmínkou je specifikovat, jakým způsobem bude (rodící se) právo naplňováno. To znamená určit, kdo ponese povinnost, která koreluje ke každému specifikovanému dílčímu oprávnění.¹¹²

K dílčím právům. Podle toho, jak byla v úvodu této knihy shrnuta dosavadní debata o lidském právu na životní prostředí, to vypadá, že se v případě tohoto práva nacházíme, optikou KRAMERA, právě na onom důležitém přechodu z druhé do třetí fáze vytváření práv a že některé otázky, které KRAMER klade, by již mohly být vyjasněny. Zajímavý je ten pohled, že obecně zakotvené (široké) právo je vlastně souhrnem dílčích práv, která právní řád může zakotvovat jako dílčí oprávnění. Tento pohled mě vede k myšlence, že takový přístup by byl u práva na životní prostředí velmi užitečný, zejména pokud bychom mohli chápat dílčí práva jako právem postupně artikulovaná, rozvíjená a přibývající v závislosti na vývoji právních a společenských podmínek. V takovém pojetí je dobře představitelné, použijeme-li jako inspiraci příklad práva na vzdělání, konstruování takových dílčích práv (hmotných i procesních), jako právo na stanovení a vynuovení takových environmentálních standardů, které jsou vůči částem životního prostředí co nejpříznivější, a zároveň možné z hlediska dosaženého stupně poznání a technologií, právo žalovat porušování environmentálních standardů (cosi jako veřejná žaloba), právo na informace, účast v rozhodování a přezkum jako klasická environmentální procesní práva, právo na vodu, ovzduší a půdu či třeba právo na vstup do volné krajiny (které v podstatě u nás tradičně existuje, ovšem patrně s výhradou možnosti vynuovení). Určité známky rozvíjení právě tohoto pojetí jsou ostatně zřejmé i v tom, jaká pozornost je v literatuře věnována jednotlivým součástem práva na životní prostředí – zejména právu na vodu nebo právům vznikajícím v souvislosti s klimatickými změnami. Výhodou přístupu rozvíjení dílčích práv je podle mého názoru snazší přijatelnost a prosaditelnost takových práv, jejich lepší srozumitelnost a uchopitelnost, stejně jako snazší formulování v právu a postupné rozvíjení v závislosti na právním a společenském klimatu. Proto by takové postupování mohlo být úspěšnější.

111 Ibid., s. 47.

112 Ibid., s. 47–48.

Naopak koncept práva na životní prostředí (v plné šíři) se v kontrastu s tím zdá příliš nejasný, náročný, a tím odrazující.

K procesu vytváření práva. Procesem vznikání práva, tentokrát již přímo na příkladu práva na životní prostředí, se v podstatě na podobném schématu vývoje kroků zabývá britský environmentální teoretik TIM HAYWARD. Jeho ústřední otázkou je ověřit, zda právo na životní prostředí je „skutečné“ (pravé) lidské právo.¹¹³ Přitom se snaží nalézt u práva na životní prostředí takové znaky, jimiž prokáže naplnění kritérií pro existenci práva jak z pohledu klasického pojetí lidských práv (tj. prokázat, že právo na životní prostředí je univerzální morální právo), tak z pohledu pozitivistického, podle něhož lidská práva jsou ta práva, která jsou závazně právně zakotvena, implementována a vymáhána k tomu určenými nástroji.¹¹⁴ V rámci prověřování kritérií pozitivistického pojetí se dostává, ve smyslu KRAMEROVA rozlišování stadií, rovněž do momentu přechodu z druhého do třetího stadia. Tvrdí, že z hlediska vznikání práva je stěžejní proces jeho postupného rozšiřování a uznávání a že pravé lidské právo je takové, které podle své vlastní logiky a v kontextu aktuálních tlaků prochází (anebo je schopno procházet) procesem od ideálu k praxi, tj. přechází ze statusu od dobře odůvodněné morální aspirace přes deklarování vybi-zející k jeho uznání až do právně závazných nástrojů a účinného vymáhání. Proto podle HAYWARDA hodnocení toho, zda určité nové lidské právo je „pravé“, závisí na posouzení toho, zda vývoj tohoto práva postupně probíhá anebo zda je tu nějaká překážka, která může jeho vývoj zastavit nebo zvrátit. Čili prokazování zde probíhá hledáním dokladů o tom, že právo se vyvíjí, že prochází oním právě popsáním procesem.¹¹⁵ To, že právo na životní prostředí procesem postupného vývoje a uznávání prochází, prokazuje HAYWARD pochopitelně pomocí dokumentování a přehledu zakotvení tohoto práva ve známých *soft law* nástrojích, nečetných regionálních úmluvách, národních ústavách a dalších dokumentech.¹¹⁶

HAYWARDOVO VÁZÁNÍ „pravosti“ práva na jeho schopnost procházet procesem od deklarování po závazné uznání se mi nezdá zcela přesvědčivý. Jeho pojetí vyznívá, jako že nějaká objektivní „morální síla“ spjatá se vznikajícím právem ho sama tlačí skrz popsání proces. Ale vždyť to není „právo samo“, které se „zjevilo“ a postupuje procesem, nýbrž za tímto procesem stojí reprezentanti států mezinárodního

113 S konceptem „pravého“ (genuine) lidského práva jsem se u jiných autorů nesetkala. Zjevně má jít o zdůraznění faktu, že dané právo naplňuje všechna kritéria vyžadovaná pro lidská práva a že tedy není pouze právem „domnělým“ nebo tvrzeným.

114 HAYWARD, T. *Constitutional Environmental Rights*, s. 36–37.

115 *Ibid.*, s. 46–47.

116 *Ibid.*, s. 54–58. K tomu viz poznámku č. 3.

společenství, kteří právo nějak na počátku naformulovali, vtělují ho do textů mezinárodních nástrojů, o nichž jednají a schvalují je – ale u tohoto samozřejmě nelze v dnešní době naivně zůstat, neboť je to i řada dalších aktérů, kteří se na vytváření práv podílejí, ovlivňují jejich podobu, prosazují je do schvalovaných dokumentů atd.¹¹⁷ Takže proces je veden a ovlivňován určitými aktéry, kteří do něj vkládají určitou vůli, a výsledek procesu je spíše dán, alespoň tak si to představují, tlaky a protitlaky, střetem různých představ, většiny s menšinou apod. Jak by bylo možno zde posoudit právo jako cosi existujícího nezávisle na procesu vytváření mezinárodního práva, nacházíme-li se (podle HAYWARDA) v rovině pozitivně-právního uvažování?

Test existence lidského práva podle Raze

Podle J. RAZE zahrnuje test existence lidského práva tři otázky, resp. tři vrstvy argumentu:

1. Určitý individuální zájem, často kombinovaný s prezentováním toho, jak společenské podmínky vyžadují jeho uspokojení určitým způsobem, může založit morální právo.
2. Je shledána povinnost státu respektovat nebo podporovat tento zájem, resp. jím založené morální právo. (Již výše bylo zdůrazněno, že podle Raze právo předchází vzniku povinnosti, resp. je její příčinou.)
3. Státy, které porušují práva podle bodu 2, jsou shledány jako nepoživající imunitu ze zásahu, tj. mezinárodního společenství v případě porušení shledá zásah (mezinárodní sankci) proti takovému státu jako ospravedlněný.¹¹⁸ Tento prvek ospravedlnění mezinárodního zásahu je v RAZOVĚ teorii poměrně výrazný. RAZ skutečně výslovně potvrzuje, že lidská práva jsou podle něj (pouze ta) práva, jejichž

117 Pro environmentálního právníka je možná užitečně doplnit, že u této otázky se lze setkat i s velmi negativním až „drsným“ náhledem na roli těchto dalších aktérů. Například Upen-dra Baxi píše: „Význačným rysem současných lidských práv je početná účast nevládních organizací v místech vytváření norem na globálních konferencích a summitech, od Ria až po Istanbul, a nevyhnutelně nutně vyhodnocování pojaté jako konference „plus 5 / plus 10“. Konference a summitu OSN v tomto poskytují jedinečnou příležitost pro obrovský růst a rozkvět NGO komunit kolem takových témat „s hlavou hydry“, jako je biodiverzita, růst populace, rozvoj, stanoviště, či práva žen jako lidská práva.“ Všechny tyto jevy týkající se silné pozice nevládních organizací a způsobu vytváření lidskoprávních norem označuje Baxi za decentralizaci vytváření mezinárodních lidskoprávních norem a poukazuje též na vysoké náklady – například náklady pořádání obřího summitu mohou podle něj i několikrát přesáhnout běžný státní rozpočet rozvojové země. BAXI, U. *The Future of Human Rights*. 2nd Edition, s. 90–92.

118 RAZ, J. *Human Rights Without Foundations*, s. 18–19.

porušení může ospravedlnit mezinárodní akci proti porušiteli¹¹⁹ (např. vázání pomoci na dodržování lidských práv, odmítnutí přeletů přes území, obchodní bojkot apod., ale v krajním případě i humanitární akci či vojenský zásah proti státu). Tedy jinak řečeno, podle RAZE lidská práva jsou ta práva, u nichž jsou morálně ospravedlnitelná opatření omezující suverenitu. A „*mezinárodní právo se mylí, když uznává jako lidská práva něco, co není právem nebo takovým právem, jehož porušení může ospravedlnit mezinárodní zásah proti státu.*“¹²⁰

Z hlediska ochrany životního prostředí je pozoruhodná zejména třetí podmínka. Aby bylo právo na životní prostředí podle RAZE skutečným lidským právem, muselo by závažné porušení ochrany životního prostředí státem být možným důvodem pro mezinárodní sankce. Domnívám se, že to je stěžejně představitelné a že v praxi tomu může být v důsledku plnění závazků mezinárodního práva často právě naopak – stát může být „sankcionován“ (v ekonomickém smyslu) za vyšší plnění standardů životního prostředí.¹²¹ Možná by byl takový zásah představitelný jen v těch nejkrajnějších případech, kdy by bylo zasaženo i území států, které právo neporušily (např. státem neřešená havárie jaderného reaktoru na jeho území, vypouštění jedovatých znečišťujících látek do mezinárodního vodního toku apod.).

K čemu nebo na co lze mít právo?

V uvažování, „na co“ lze mít právo, je třeba na prvním místě zdůraznit, že právo ve vlastním slova smyslu lze mít pouze ve vztahu k *jednání* někoho jiného (které

119 Ibid., s. 9.

120 Ibid., s. 10.

121 Např. podle čl. III Všeobecné dohody o clech a obchodu stát nesmí poskytovat výhody svým produktům, resp. znevýhodňovat produkty z jiných členských států, pokud jde o „obdobné výrobky“, a musí uplatňovat na všechny režim rovného zacházení. Zakazuje se tedy diskriminace mezi *obdobnými* produkty z různých zemí. Dosavadní zcela převažující interpretace toho, co jsou obdobné produkty, je z hlediska ochrany životního prostředí nepřiznivá: u produktů se při posuzování obdobnosti nebere v potaz způsob produkce (tj. metoda pěstování nebo chovu a ochrana životního prostředí při produkci). To znamená, že členské státy WTO sice mohou na svém území právně zvyšovat úroveň ochrany životního prostředí, ale nesmějí zakazovat dovoz produktů z jiných zemí, v nichž zpracování těchto produktů proběhlo v systému nižší úrovně ochrany životního prostředí, a nesmějí ani takové produkty žádným způsobem na trhu znevýhodňovat. Produkce s nižší úrovní ochrany životního prostředí je ekonomicky méně náročná, čímž vzniká pro takové dovozy konkurenční výhoda. Výjimky z obecného režimu GATT s ohledem na životní prostředí jsou možné pouze na základě čl. XX, který obsahuje právo vlád stanovit standardy ochrany životního prostředí nad ty, které byly sjednány mezinárodně z důvodu spotřeby (např. produkty vyrobené jinde ohrožují lidské zdraví, znečišťují životní prostředí), nebo z důvodu výroby (např. způsob výroby byl zvláště poškozující pro životní prostředí).

bude spočívat v jeho konání, zdržení se nebo strpění něčeho). Tedy zvažují-li právo na „(např. příznivé) životní prostředí“ nejde v pravém slova smyslu o právo na to, „aby stav životního prostředí byl příznivý“, ale na to, aby nějaká povinná osoba *zajistila* takový stav životního prostředí (a pod oním zajištěním si můžeme představit celou řadu různých jednání); o tom bude ještě zvlášť pojednáno.

Theoretizování otázky, jaké vlastnosti má mít předmět lidského práva, k čemu vůbec lze mít právo a k čemu ne, nalezneme např. u amerického filozofa NICHOLASE WOLTERSTORFFA. Ten tvrdí, že vše, na co lze mít právo, lze popsat jako **událost (dění)** nebo jako **stav (podmínku)**. Pracovně nazývá obě kategorie dohromady „situacemi“, tj. práva jsou „k situacím“ (které se v jazyce obvykle vyjadřují slovesy).¹²² Dále se zabývá vztahem subjektu práva a toho, čemu říká „situace“: tvrdí, že to, k čemu lze mít právo, je dění vůči subjektu (tj. něco se děje subjektu) nebo stav subjektu (tj. situace, jejímž je subjekt **prvkem**). Tuto tezi vysvětluje na příkladu, že nemohu mít právo na to, aby severní polární záře byla dnes v noci v plném jasu. Polární záře v plném jasu je sice stav (situace), ale není takového druhu, aby bylo možno k ní mít právo – člověk není prvkem takového stavu. To, že mám svobodu dívat se na úkaz polární záře, je jiného druhu. Přitom nejde o jednání osoby (tedy věci, které osoba dělá jako jednatel), ale o dění, které se děje osobě (osoba je snáší). Tj. řeknu-li, že mám právo projít se po parku, neznamená to právo na provádění aktivity procházení se, ale svobodu procházet se po parku ve smyslu, že mi nesmí být bráněno v procházení se po parku.¹²³ To, k čemu směřuje právo, musí být podle WOLTERSTORFFA vždy nějakým druhem dobra nebo prospěchu a musí se to vázat k životu nebo historii subjektu práva. Dále, dění a stavy, k nimž práva směřují (tj. odpovídající povinnosti), musí být prvky lidského *jednání* nebo zdržení se jednání vůči sobě,¹²⁴ ale to už bylo výše zdůrazněno.

Uvedené myšlenky mohou být rovněž podnětné při uvažování o právu na životní prostředí. Z tohoto pohledu nemůže existovat právo na životní prostředí v takové podobě, kde nositel práva by nebyl „prvkem dané situace“. Kdy ale člověk je a kdy není prvkem dané situace? Je člověk prvkem situace v případě práva na životní prostředí? Domnívám se, že tento případ se odlišuje od příkladu polární záře. Člověk je nedílnou součástí životního prostředí a ovlivňuje jeho stav. Ne třeba vždy přímo jako konkrétní člověk, ale téměř vždy alespoň nepřímo jako zástupce lidského druhu; vyjmout by bylo třeba pouze takové situace, kde člověk skutečně přítomen není,

122 WOLTERSTORFF, N. *Justice: Rights and Wrongs*. Princeton: Princeton University Press, 2007, s. 137.

123 *Ibid.*, s. 138.

124 *Ibid.*, s. 261.

jako přírodní katastrofy jím nezpůsobené nebo třeba chování predátorů – opravdu nelze říci, že mám právo na nepoškození blízkého lesa vichřicí nebo na neulovení poslední myši, která žila v mém poli, kánětem. Kde má ale toto „bytí prvkem“ hranice a stačí k jeho založení pouze negativní antropogenní vliv na danou oblast? Je člověk prvkem situace například, řekneme-li, že existuje právo na ochranu biodiverzity a míníme tím ochranu druhů odlišných od člověka, ochranu jejich stanovišť a ekosystémů? Stačí tedy k tomu, aby člověk byl „prvkem“ dané situace, odkaz na obecný negativní vliv lidské činnosti na biodiverzitu?

Alespoň jeden dílčí praktický závěr mi vyplývá z těchto jinak poměrně nepraktických úvah, a sice že je dobrý důvod na ně brát ohled při konstruování práva na životní prostředí, a to v tom smyslu, aby se toto právo již předem vyhnulo podezření ze snahy pokrýt i ty situace, kde opravdu není myslitelná žádná lidská „účast“ a kde je tudíž určitá nesmyslnost existence práva. Takové právo na životní prostředí by samo sebe degradovalo a dávalo zbytečně prostor odsuzování.

Vynutitelnost práva jako podmínka jeho existence

Jako podstatnou podmínku k existenci práva uvádí několik autorů jeho vymahatelnost či vynutitelnost. Vynutitelnost práva znamená, že nositel se může nějakým předvídaným mechanismem domoci svého práva proti nositeli odpovídající povinnosti, tedy buď dosáhnout naplnění svého práva, nebo přiměřeného odškodnění za jeho porušení. Podle J. TASIOULASE je vynutitelnost práva nutnou podmínkou pro existenci práva.¹²⁵ Vymahatelností práv se zabývá i JOHN FINNIS, současný významný představitel přirozenoprávní školy. Podle něj je zcela nezbytnou podmínkou pro funkčnost lidských práv to, aby byla řádně vymahatelná. Lidská práva, která nemají zajištěnu vymahatelnost, „jsou ‚lidská práva‘, nikoli lidská práva, vyjma účelů systémového diskurzu uvnitř daného právního řádu.“¹²⁶ Rovněž J. RAZ považuje vymahatelnost za základní vlastnost existujícího práva. Současná praxe lidských práv podle něj identifikuje jako lidská práva pouze ta, která jsou vymahatelná právem. Pokud není spravedlivá, účinná a spolehlivá možnost vymáhání k dispozici, pak to podle RAZE neznamena, že dané právo neexistuje, ale že nejde o lidské právo.¹²⁷ Opět lze z hlediska práva na životní prostředí pouze konstatovat, že toto

125 Tasioulas, J. *The Moral Reality of Human Rights*, s. 79.

126 FINNIS, J. *Human Rights and Common Good: Collected Essays, Volume III*. London: Oxford University Press, 2011, s. 3–4.

127 RAZ, J. *Human Rights in the Emerging World Order. Transnational Legal Theory*. 2010, č. 1, s. 31–47. *Columbia Public Law Research Paper No. 09–219; Oxford Legal Studies Research*

právo nebo některé jeho aspekty jsou v současných právních systémech vymahatelné pouze ve zcela minimální míře¹²⁸ (což poukazuje na to, že ve smyslu této podmínky právo na životní prostředí neexistuje) a je třeba apelovat na to, aby toto právo, pokud má být zakotveno, nebylo pouze proklamováno, ale zajištěno včetně mechanismu účinného prosazování, v mezinárodní i národní rovině.

PRÁVO NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ VE SVĚTLE TZV. HOHFELDOVSKÝCH POZIC

Teorie práv rozlišuje formu práv a funkci práv. Funkci práv vysvětlují v současné době převážně dvě protichůdné teorie – teorie zájmová a teorie volní, jimž byla věnována pozornost výše. Formu subjektivního práva lze charakterizovat jako některou z tzv. pozic v rámci struktury čtyř základních pozic založené na začátku 20. století americkým právním teoretikem WESLEY N. HOHFELDEM.¹²⁹ Není úkolem této knihy vysvětlovat obecně problematiku hohfeldovských pozic,¹³⁰ nicméně alespoň stručný nástin musí být, spolu s právě učiněným odkazem na její hlubší rozpracování v nečetných českých pramenech, uveden, byť je to pro právníka životního prostředí problematika jen velmi obtížně uchopitelná.

Paper No. 47/2009. 2008, [online], s. 44. Dostupné z: <<http://ssrn.com/abstract=1497055>>.

- 128 Např. v řadě národních ústav je právo konstruováno jako nikoli přímo aplikovatelné, v mezinárodní sféře chybí mezinárodní soudní nebo jiný orgán k jeho vymáhání, mezinárodní environmentální úmluvy až na výjimky neumožňují stížnosti jednotlivců, Evropský soud pro lidská práva je schopen ochránit pouze omezené elementy práva na životní prostředí atd.
- 129 Tzv. *Hohfeld's legal relations*. Uvádí se díla HOHFELD, W. N. *Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning. Yale Law Journal*, 1913, č. 23(1), s. 16–59 a HOHFELD, W. N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning. Yale Law Journal*, 1917, č. (8), s. 710–770.
- 130 Hohfeldovským pozicím nebyla v české literatuře zatím příliš věnována pozornost, až na výjimky – obecně SOBEK, T. *Právní myšlení. Kritika moralismu*. Praha–Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 431 a násl.; v aplikaci na řešení otázky, zda zvířata mohou mít práva, pak viz ŠEJVL, M. *Pojem subjektivních práv a právní subjektivit v kontextu práv zvířat*. In: H. Müllerová, D. Černý, A. Doležal a kol. *Kapitoly o právech zvířat (v tisku, předpokládané vydání Praha: Academia, 2016)*. Je však třeba říci, že v zahraniční literatuře je teorie hohfeldovských pozic široce respektována a analyzování subjektivních práv v pojmech této teorie standardním východiskem různých pojednání o právech, včetně lidských práv, což sama autorka této knihy při studiu pramenů brzy zjistila; fakt, že do českých právněteoretických publikací se tato problematika dostala až zcela nedávno, je vlastně s podivem.

Hohfeldovy právní pozice

HOHFELD rozlišoval mezi nárokem¹³¹ (*claim*), volností (*privilege*, resp. *liberty*), vlivem (*power*) a uzavřením (*immunity*).¹³² Znamená to, že pojem „právo“ je z pohledu těchto pozic nadřazeným pojmem. „Právo“ může mít v daném případě formu nároku, volnosti, vlivu nebo uzavření.

Nárok (*claim*) se definuje takto: *X má nárok, aby Y učinil ϕ tehdy a jen tehdy, má-li Y povinnost vůči X učinit ϕ .* Nárok je korelativní k povinnosti a je subjektivním právem. Má pasivní charakter, neboť opravňuje ke svobodě od nežádoucího jednání nebo stavu. To znamená, že nositel povinnosti má vůči nositeli nároku povinnost něco konkrétního konat, něco strpět, něčeho se zdržet. Pasivní charakter neznamená, že nositel nároku fakticky „nic nedělá“, ale že aktivní stránka vztahu v právním smyslu je na straně nositele povinnosti, tj. že nárok „reguluje“ jednání někoho jiného.

Volnost (*privilege* nebo též *liberty*) se definuje takto: *X má vůči Y volnost učinit ϕ tehdy a jen tehdy, nemá-li Y nárok, aby X neučinil ϕ .* Volnost X tedy nekoreluje s povinností Y, ale s absencí nároku Y vůči X. Je aktivní – opravňuje ke svobodě jednat určitým způsobem, tj. přímo se týká jednání nositele, a chybí určení chování u toho, vůči komu volnost směřuje. Mít volnost k určitému chování tedy znamená nebýt vystaven nároku ke zdržení se tohoto chování, tj. chování není zakázané. Tato forma není subjektivním právem, protože jí neodpovídá povinnost. Je tedy mnohem slabší právní pozicí než nárok.

Příkladem určitého komplexu právních pozic volnosti a nároku (protože jednotlivé právní pozice se v čisté podobě v právním řádu téměř nevyskytují, vyskytují se spíše jako komplexy právních pozic) může snad být § 19 odst. 1 zákona č. 289/1995 Sb., lesního zákona, který stanoví, že každý má právo vstupovat do lesa na vlastní nebezpečí, sbírat tam pro vlastní potřebu lesní plody a suchou na zemi ležící klest. S touto volností vstupování do lesa a sběru plodů a klesti je spojen nárok korelující s povinností všech ostatních ho v tomto vstupování a sbírání nerušit (pokud se děje v souladu s právními předpisy). Jiným příkladem mohou být „práva vstupu“ určitých osob na pozemek vlastníka, např. stanoví-li § 62 odst. 1 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, že pracovníci všech orgánů ochrany přírody, kteří se při výkonu své pracovní činnosti prokáží služebním průkazem, mají právo vstupovat

131 Zde je třeba upozornit na to, že v české teorii práva se rozlišuje mezi subjektivním právem a nárokem, který je chápán jako subjektivní právo, které je vymahatelné. „Hohfeldovský“ nárok je tedy něco jiného, než nárok v klasickém pojetí české právní teorie.

132 V návaznosti na cit. dílo M. Šejvly rovněž přebírám české překlady pozic založené T. Sobkem; odůvodnění viz ŠEJVL, M. *Pojem subjektivních práva a právní subjektivity v kontextu práv zvířat*.

v nezbytných případech na cizí pozemky při plnění úkolů vyplývajících z tohoto zákona, znamená to, že pracovník příslušného orgánu má nárok, jemuž odpovídá povinnost vlastníka pozemku vstup strpět.

Vliv (power nebo též power-right) se definuje takto: *X má vliv vůči Y tehdy a jen tehdy, může-li svým jednáním ϕ změnit právní pozici PP subjektu Y v souladu s pravidly daného normativního systému (typicky objektivního práva)*. Korelativní k vlivu je tzv. otevření (liability). Je to aktivní forma – opravňuje ke svobodě jednat určitým způsobem, ale není subjektivním právem. Uplatnění vlivu je vždy vázáno na určité právní postavení osoby, typicky např. vlastníka, ale i třeba pracovníka orgánu veřejné správy. Domnívám se, že příkladem z oblasti práva životního prostředí může být právo vlastníka lesa povolit výjimku z některých zákazů činností v lesích, které jsou součástí pravidel tzv. obecného užívání lesů, podle § 20 odst. 4 lesního zákona. Například může vlastník v konkrétním případě dovolit vstupovat do míst oplocených nebo označených zákazem vstupu, čímž změni právní pozici adresáta takové výjimky z povinnosti zdržet se určitého chování (vstupovat) na právní pozici volnosti tohoto chování (vstupovat). KRAMER pro mě překvapivě tvrdí, že v případě vlivu může jeho nositel rozšířit, zúžit nebo jinak změnit i *svá vlastní oprávnění*¹³³ – což nicméně v tomto případě vlastníka lesa možné není, neboť vlastník neužívá les v rámci obecného užívání, ale vykonává vlastnické právo a zákazy z § 20 na něj dopadají jen zčásti. Podobně je patrně „vlivem“ například nařízení orgánu krajské veterinární správy vůči chovateli utratit nebo porazit nemocná zvířata, podle okolností i zvířata podezřelá a vnímavá na nákazu, v rámci mimořádných veterinárních opatření podle § 15 zákona č. 166/1999 Sb., veterinární zákon, čímž tedy se právní pozice chovatele, resp. vlastníka mění z nároku, aby se ostatní zdrželi zásahů do jeho vlastnického práva, na pozici blízké *de facto* vyvlastnění, neboť je povinen strpět zničení předmětu svého vlastnického práva.

Uzavření (immunity) se definuje takto: *Právní pozice PP subjektu X je uzavřená vzhledem k jednání ϕ subjektu Y tehdy a jen tehdy, když Y svým jednáním ϕ nemá vliv na právní pozici PP subjektu X*. Korelativní hodnotou k uzavření je absence vlivu (*disability*). Uzavření je pozice pasivního charakteru – opravňuje ke svobodě od nežádoucího jednání nebo stavu. Není podle HOHFELDA subjektivním právem.¹³⁴ Příkladem snad může být situace opět podle lesního zákona, kdy podle jeho § 20 odst. 1 písm. g) platí v lese obecný zákaz jezdit a stát s motorovými vozidly. Vlastník lesa může v konkrétním případě z tohoto zákazu povolit výjimku podle § 20 odst.

133 KRAMER, M. H. *Rights without Trimmings*, s. 20–21.

134 Podle ŠEJVL, M. *Pojem subjektivních práv a právní subjektivity v kontextu práv zvířat*.

3 (což je jeho vliv – power). Avšak zákaz jezdit a stát v lese s motorovými vozidly neplatí pro zaměstnance orgánu státní správy lesů v obvodu jejich působnosti při výkonu činnosti podle tohoto zákona podle § 20 odst. 6, na což udělení nebo neudělení výjimky vlastníkem lesa nemá žádný vliv.

Toto rozlišení právních pozic má pro naše téma dvojí význam: 1. pouze některé pozice (konkrétně pouze „nároky“) mohou být skutečnými subjektivními právy,¹³⁵ takže budeme zkoumat, jak by bylo možno do této struktury zařadit právo na životní prostředí, a tak zjistíme, zda je subjektivním právem; 2. v této struktuře je velmi jasně vyjádřeno, jaké pozice jsou vzájemně korelativní, a budeme-li uvažovat právo na životní prostředí jako určitý komplex právních pozic, můžeme se ptát, jaká práva by v něm mohla odpovídat jakým povinnostem.

Právo na životní prostředí v systému právních pozic

Pojem „právo na životní prostředí“, abychom s ním mohli vůbec v této struktuře pracovat, je třeba specifikovat, protože je v této knize vědomě užíván jako určitá zkratka. Evidentně nemůže jít, přísně vzato, o právo na určitou kvalitu (určitý stav, určité vlastnosti) životního prostředí, a to z toho důvodu, že právo musí vždy směřovat k *jednání nějaké osoby, odlišné od nositele*, neboť jde o právní vztah subjektů.¹³⁶ M. KRAMER v tomto směru potvrzuje, že nikdo nikdy nemá právo něco dělat; má jediné právo na to, aby někdo jiný něco dělal nebo nedělal. Jinými slovy, právo v pravém slova smyslu se vztahuje k chování jiného. Bereme-li v úvahu tuto podmínku všech práv, je třeba připustit, že běžná označení mnohých lidských práv mohou být z tohoto hlediska matoucí.¹³⁷ Snad lze použít příměr z občanského práva, že kupující má obecně právo na to, že kupovaná věc má určité vlastnosti (sjednané, obvyklé, tvrzené prodávajícím apod.), ale není to právo na ony vlastnosti věci jako takové, ale na to, aby prodávající tyto vlastnosti zajistil (ověřil, zaručil). A co se týče jednání osoby odlišné od nositele, lze využít opět příklad již uvedeného ustanovení § 19 odst. 1 lesního zákona, že každý má právo vstupovat do lesa na vlastní

135 Zde musím připustit, že tvrzení, že subjektivními právy jsou pouze nároky, je zjednodušené. Odpovídá tak zde prezentovanému pojetí W. N. Hohfelda, avšak na něj navazovali další autoři, z nichž někteří představili mírně odlišné pojetí. Zejména například podle G. W. Rainbolta jsou subjektivními právy i uzavření – immunity (RAINBOLT, G. W. *The Concept of Rights*. Springer Netherlands, 2010); tyto otázky jdou však již nad rámec této knihy.

136 KRAMER, M. H. *Rights without Trimmings*, s. 13–14.

137 Např. právo „na soukromí“, právo „na vzdělání“, ale i samotné právo „na život“, která je třeba je chápat jako určité komplexy dílčích práv (třeba několika nároků, volností, vlivů atd.) vyjádřené takovou tradičně zavedenou a obecně srozumitelnou „zkratkou“.

nebezpečí, sbírat tam pro vlastní potřebu lesní plody a suchou na zemi ležící klest: mám-li toto právo, nejde o právo na mou aktivitu „vstupování“ a „sbírání“, nýbrž na to, aby mi v tom jako nositeli práva nikdo nebránil.

Tedy „právo na životní prostředí“ je skutečně zkratkou, stejně jako je zkratkou právo na zdravé (příznivé, čisté, vyvážené atd.) životní prostředí. Pokud se chceme dále vázat na určitou kvalitu životního prostředí, pak musí jít o **právo na zajištění zdravého (příznivého atd.) životního prostředí**. Takové právo by směřovalo k tomu, aby nositel (nositelé) odpovědnosti za jeho naplnění činili všechny kroky potřebné k tomu, aby životní prostředí skutečně mělo onu stanovenou kvalitu. Druhou možností, která je domnívám se odlišná, by bylo právo na *ochranu* životního prostředí. Odlišná je v tom, že předpokládá sice rovněž aktivity odpovědného subjektu směřované ke kvalitě životního prostředí, ale cílový stav není nijak určen a provádění (nějaké nebo jakékoli) aktivity „ochrany“ jako by pak u takové konstrukce teoreticky stačilo k naplnění práva. V tomto je tato verze slabší. Cílový stav by byl opět určen, kdybychom právo označili právo na ochranu zdravého (příznivého apod.) životního prostředí.

Co se ale týče odlišnosti nositele práva od nositele povinnosti, tady je situace složitější. Tak, jak je právo na životní prostředí (resp. přesněji právo na zajištění či ochranu příznivého životního prostředí) zakotveno a vykládáno, tak, jak se o něm zatím vždy diskutovalo, uplatňuje se vůči státu. **Stát** je chápán jako povinná osoba, ve smyslu garanta souhrnného (komplexního či zastřešujícího) zajištění příznivého životního prostředí. Životní prostředí je však velmi komplexní statek, jehož stav (resp. stav jeho částí či složek) je dán obrovským množstvím různých zásahů ze strany mnoha subjektů, ale i přírody samé (např. povodeň). Přitom tyto zásahy ve smyslu poškození životního prostředí nutně působí i řada nositelů tohoto práva. Tedy nositelé práva na životní prostředí jsou zároveň škůdci. Konečně, i stát zde vystupuje jak v roli garanta ochrany životního prostředí (u nás dokonce přímo z čl. 7 Ústavy), tak v roli znečišťovatele nebo potenciálního škůdce (např. stát jako vlastník a provozovatel jaderné elektrárny).

Státu připadá na základě práva na životní prostředí povinnost vůči nositelům tohoto práva zajistit (právně zakotvit, realizovat, organizovat, vymáhat, sankcionovat neplnění atd.) ochranu životního prostředí jako celku i jeho jednotlivých složek, zaměřenou na dosažení oné cílové kvality životní prostředí. Musí tedy určitě jít minimálně zčásti o aktivní jednání ze strany státu (kromě těch oblastí „pasivních“, kdy je třeba zajistit nezasahování do užívání určitého dílčího práva subjekty, jako je např. volný vstup do krajiny). Stát jednáními, která spadají pod „zajišťování příznivého životního prostředí“, omezuje jak sám sebe (tam, kde je provozovatelem

činností poškozujících životní prostředí), tak i hospodářské subjekty, a tedy i ty hospodářské subjekty, které jsou zároveň nositeli práva na životní prostředí (ať už okruh nositelů chápeme jakkoliv), například tím, že je nutí do vyšších nákladů či investic s cílem eliminace alespoň těch nejvíce znečišťujících provozů (např. odlučovače popílku), zakazuje jim znečišťovat životní prostředí nad míru, která jim byla např. stanovena v povolení k provozu apod. Povinnosti a zákazy adresované subjektům ohrožujícím nebo poškozujícím životní prostředí (které jsou vlastně podstatou celého práva životního prostředí) – jejich stanovení v právní úpravě a vymáhání, jsou tak prakticky důležitou součástí plnění práva na životní prostředí. Vlastně lze říci, že stát plní svou povinnost zajistit právo na životní prostředí mj. tím, že uloží povinnosti subjektům včetně těch, kdo jsou nositeli práva na životní prostředí. Zde jde však o jakési „povinnosti druhého řádu“, nikoli povinnosti korelující k právu na životní prostředí. Tyto subjekty (konkrétní „znečišťovatele“, resp. adresáty norem práva životního prostředí vůbec) nelze, alespoň podle zavedeného pojetí koncepce práva na životní prostředí, označit za ty, vůči nimž směřuje právo na životní prostředí. Stát je tedy na jedné straně je aktér, který jedná, na druhé straně je i ten, kdo stanovuje povinnosti, tj. mění pravidla, podle nichž aktéři jednají – konkrétní znečišťovatelé nejsou ti, vůči nimž směřuje právo na životní prostředí, protože oni pouze jednají. Po státu požadujeme, aby i v oblasti ochrany životního prostředí uplatňoval svou pravomoc. V tomto smyslu můžeme tedy tvrdit, že právo na životní prostředí má charakter *pozitivního* subjektivního práva, jehož obsahem musí být požadavek, aby stát uplatnil své vlivy, kterými v odůvodněných případech mění právní pozice někoho z nás (příp. všech, například v podobě obecných zákazů v právu životního prostředí. Na druhou stranu v oblasti *negativních* práv převažuje požadavek, aby stát bezdůvodně neměnil právní pozice nikoho z nás (například v oblasti základních lidských práv).¹³⁸ Tyto úvahy nás ovšem směřují k oblasti práv hospodářských, sociálních a kulturních, která mají právě tento charakter; o tom bude ještě níže pojednáno.

Co koreluje právu na životní prostředí?

Přísná souvztažnost (korelativnost) mezi nároky a povinnostmi je jednou z částí HOHFELDOVY teorie. Tento tzv. *axiom korelativnosti* byl hojně kritizován, s poukazem na to, že existují četné případy, kdy něčemu, co bychom měli tendenci nazývat právem [v následujícím se asi neubráním navrácení se k používání pojmů „právo“

138 Za tyto úvahy děkuji rovněž M. Šejvlovi.

a „právo na životní prostředí“, ale víme, že správně by v určitých případech mělo být „nárok“ a „právo na zajištění příznivého životního prostředí“) nekoreluje žádná povinnost, nebo naopak nějaké tvrzené povinnosti nekoreluje žádné právo. V HOHFELDOVĚ teorii nicméně korelativnost byla vždy definiční a teoretická,¹³⁹ a navíc nám její bližší objasnění pomůže rozkrýt zase další znaky práva na životní prostředí.

Pojednává-li se o normách, kterými by se mělo řídit lidské chování, obvykle se užívá jeden ze dvou přístupů: buď je převažující důraz zaměřen na práva, nebo na povinnosti (většinou ne na obojí stejně). V současné době zcela převládají přístupy založené na právech, což znamená, že pozornost je soustředěna na obsah práva a na to, co vše zahrnuje, co je k němu třeba. Normu, která má právo založit, obhajují tyto přístupy právě jako normu zajišťující jednotlivci ochranu této konkrétní svobody nebo práva. Pro tyto přístupy pak povinnosti, které zakotvovaným právům korelují, nejsou zvláště důležité samy o sobě, ale pouze proto, že umožní zajištění daného práva. Povinnosti a omezení lidského chování (pro zajištění práv) jsou tak z tohoto pohledu důležité pouze instrumentálně, nikoli vnitřně. U přístupu založeného na povinnostech je tomu přesně naopak.¹⁴⁰ To však neznamená, že právo a povinnost nezůstávají vnitřně souvztažné – přístup založený na právech nebo na povinnostech pouze říká, z jaké perspektivy se na věc díváme.¹⁴¹

Potvrzení korelativnosti práv a povinností je důležité v tom směru, že při promyšlení určitého práva je třeba zkoumat, jaký okruh odpovídajících povinností bude jeho zakotvení znamenat a zda nejsou tyto povinnosti nesmyslné, absurdní nebo z jiného důvodu nepřijatelné.¹⁴² Již byla zmíněna myšlenka, že lidská práva mohou být celými komplexy vztahů, že mohou být „rozložitelná“ na neurčitý počet specifických práv, která dokládají nebo rozvíjejí. Korelativnost pak platí v celé šíři komplexu vztahů, které jedno obecné či abstraktní právo zakládá. Mohou existovat vícestupňové vztahy obecnosti a konkrétnosti mezi právy (např. právo na životní prostředí zahrnuje právo na neznečištěné ovzduší a to zahrnuje právo na ochranu před smogem, to pak dále např. právo na to, být informován o vzniku smo-

139 KRAMER, M. H. *Rights without Trimmings*, s. 24.

140 *Ibid.*, s. 35.

141 *Ibid.*, s. 38–39.

142 Jako příklad dává Kramer hypotetické právo nebýt nikým zklamán, které vypadá na první pohled dobře, ale přineslo by např. absurdní povinnost milovat toho, kdo miluje mě, i když ho nemiluji, a další nesmyslné povinnosti. Mně spíše úvaha o promyšlení možného okruhu povinností při konstruování práva vede k myšlence, že hojně obtíže při naplňování práva na životní prostředí by mohly nasvědčovat právě takovému „nedomyšlení“, kdy nositel povinnosti se „zalekne“, co vše by realizace takového práva mohla obnášet, a tak raději ponechá jeho realizaci jako spíše okrajovou záležitost.

gové situace nebo právo na přijetí opatření k vyřešení smogové situace). KRAMER v této souvislosti zdůrazňuje, že obecné oprávnění může vést k novým specifickým oprávněním, jak se okolnosti vyvíjejí, a to v tom smyslu, že staré právo aplikované ve změněných nových podmínkách dává vzniknout novým povinnostem. To by v případě životního prostředí dávalo smysl např. u nově objevených nebo vzniklých hrozeb pro životní prostředí, které se stávají novou součástí obecného práva na životní prostředí, což by byla např. problematika GMO (např. právo být informován o tom, zda určitý výrobek nebo jeho složka je produktem genetických modifikací).

Pojmeme-li právo jako takto „vícestupňové“, je axiom korelativnosti platný vždy mezi právy a povinnostmi stejného stupně specifičnosti, nikoli různých stupňů. Tedy jedno obecné právo (právo na životní prostředí) dává vzniknout mnoha konkrétním povinnostem (souvisejícím s konkrétními právy, které obecné právo implikuje), ale vztah mezi obecným právem a těmito konkrétními povinnostmi není onou korelací, kterou má axiom na mysli.¹⁴³

Právě předložený pohled je pohled M. KRAMERA. J. RAZ, jak už bylo naznačeno, hájí jiný názor, a sice že „právo je příčinou povinnosti“ a že je nesprávné překládat tvrzení o právech do tvrzení o „korespondujících“ povinnostech; právo osoby není povinností jiné osoby, ale je důvodem pro vznik povinnosti.¹⁴⁴ Je možné, že tento druhý pohled lépe vyhovuje dnešnímu praktickému vnímání práv a volání po nových právech, protože umožňuje připsání práv, u nichž ještě nevíme a nedokážeme specifikovat, jak bude právo přesněji naplněno, ani neznáme osobu, vůči níž bude právo směřovat. Nicméně i RAZ hájí myšlenku dynamičnosti práv: „*změna okolností může vést k vytvoření nových povinností založených na starém právu.*“¹⁴⁵

Každopádně se tu předkládá možnost konstruovat právo na životní prostředí jako **obecné právo, které se skládá z celé řady dílčích práv**, kdy u každého dílčího práva můžeme zvláště vymezit přesný obsah a korelující povinnost, a u něhož se navíc dílčí práva mohou dynamicky v čase a v návaznosti na okolnosti vyvíjet či přibývat. Taková možnost se mi zdá velmi úlevná, oproti představě „práva na životní prostředí“ jako jakéhosi neuchopitelného beztvareho celku, u něhož je téměř nemožné ho nějak detailněji popsat. Navíc to nic nemění na tom, že hlavním garantem práva a tedy zastřešujícím povinným subjektem souboru všech dílčích povinností je stát. Jeho role při tomto plnění povinností začíná tvorbou příslušných politik

143 KRAMER, M. H. *Rights without Trimmings*, s. 43.

144 RAZ, J. *On the Nature of Rights*, s. 199.

145 *Ibid.*, s. 200.

a právních norem, pokračuje přes jejich vymáhání, osvětu a vzdělávání, a končí u státu jako potenciálně žalovaného subjektu z důvodu porušení práva na životní prostředí jeho nositelem.

Druhým problémem k řešení je ovšem otázka naznačená v nadpisu této podkapitoly. Domnívám se, že ve světle úvah nad právní pozicí práva na životní prostředí a ke všemu právě uvedenému je třeba především konstatovat, že právu na životní prostředí *neodpovídá* (nekoreluje mu) povinnost každého chránit životní prostředí. Minimálně nikoli z pohledu HOHFELDOVÝCH právních pozic. Tvrzení, že právu na životní prostředí *odpovídá* povinnost každého chránit životní prostředí, resp. že z něj taková povinnost *vyplývá*, je v debatě o tomto právu poměrně časté (a tvrdila to v některých dřívějších pracích i autorka této knihy). Povinnost každého chránit životní prostředí můžeme bez pochybností chápat jako morální povinnost, případně je-li v některých ústavách výslovně zakotvena, pak jako ústavní povinnost;¹⁴⁶ můžeme ji také zvažovat ve vztahu k budoucím generacím (mohla by snad korelovat s právem budoucích generací na to, abychom jim přenechali životní prostředí v příznivém stavu), anebo ji můžeme považovat za tzv. veřejnou povinnost, již neodpovídá individuální právo.

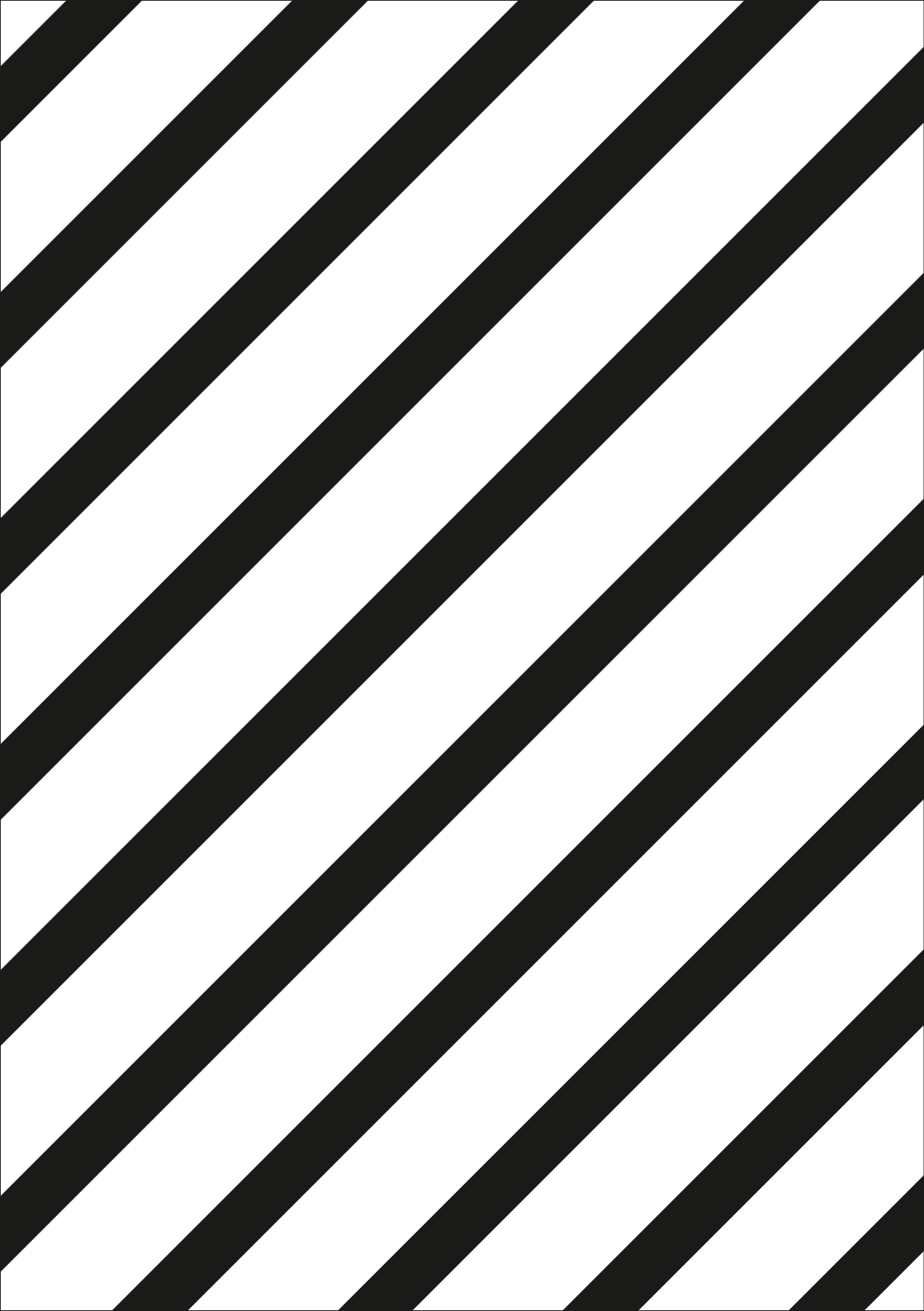
Již i v minulosti bylo hojně poukazováno na to, že existují povinnosti, jimž neodpovídají žádná práva nesená jednotlivci (např. povinnost platit daně, branná povinnost, povinnosti založené trestním právem). Podle KRAMERA se obhájci zájmové teorie shodují s obhájci teorie vůle v tom, že **veřejné povinnosti** nejsou korelativní k žádným individuálním právům (a už vůbec ne k právům úředníků, kteří dané povinnosti kontrolují a vymáhají, např. daňoví úředníci).¹⁴⁷ Namísto závěru, že v této oblasti neplatí axiom korelativnosti, navrhuje KRAMER jiné řešení – rozšířit platnost axiomu i na tzv. kolektivní právní pozice. Kolektivní právní pozice jsou podle něj stejně reálné jako ty individuální. To mu dovoluje tvrdit, že veřejná povinnost existuje vůči společenství (státu, národu, společnosti), které drží odpovídající právo. V tomto pojetí tedy každá **veřejná povinnost koreluje s kolektivním právem**. Stranou poškozenou porušením veřejné povinnosti je pak to uskupení, které drží odpovídající právo.¹⁴⁸ Konstrukce veřejných povinností v tomto smyslu je ostatně velmi příhodná pro celou oblast ochrany životního prostředí, která je uprave-

146 Podle D. Boyda jsou environmentální povinnosti jednotlivců výslovně zakotveny v 84 ústavách. BOYD, D. R. *Right to a Healthy Environment: Revitalizing Canada's Constitution*, s. 80.

147 Z jiného pohledu ovšem naopak k dovození, že veřejné povinnosti mohou korelovat subjektivním právům státu, viz ŠEJVL, M. *Pojem subjektivních práv a právní subjektivita v kontextu práv zvířat*.

148 KRAMER, M. H. *Rights without Trimmings*, s. 58–60.

na patrně z velké části právě veřejnými povinnostmi, jimž by tedy podle KRAMERA odpovídalo kolektivní právo (např. povinnost neznečišťovat vodu, ovzduší, půdu). V té souvislosti je snad namístě myšlenka, že oblast životního prostředí je vlastně jako celek tak, jak nyní existuje, pro diskurz práv poměrně málo vhodná, a právo na příznivé životní prostředí možná z toho pouze tvoří jakousi výjimku.

CHARAKTER PRÁVA NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

PRÁVO NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ JAKO ANTROPOCENTRICKÉ PRÁVO?

Podstata problému

Antropocentrismus vlastní lidským právům bývá potenciálně problematickým bodem jakéhokoli uvažování o environmentálních lidských právech. Antropocentrismus je, zjednodušeně řečeno, založen na tvrzení, že člověk má vyšší hodnotu než ostatní části biosféry a že existuje jakoby vně ostatní přírody. Hodnota ostatní přírody se pak více či méně dovozuje z její užitečnosti pro člověka. Naopak ekocentrismus obhájí myšlenku, že příroda jako taková má vnitřní hodnotu, nezávislou na užitečnosti dané části přírody pro člověka. Toto je základní východisko, které by podle zastánců ekocentrismu mělo být uznáno, a z něj by měl vyplývat požadavek chránit přírodu pro ni samotnou, nikoli pro její užitečnost pro člověka. A dále, člověk má být podle ekocentrismu uznán jako součást přírody, což obnáší také zahrnutí dalších entit do morální rozvahy – zvířat, rostlin, ekosystémů apod. Tedy jinak řečeno tvrdit, že existuje lidské právo, je zároveň říkat, že je cosi morálně významnějšího na tom být člověk než být příslušník jiného druhu, a že lidský jedinec má právo na to, co potřebuje, nebo právo na to sledovat své vlastní cíle, zatímco zvířata nebo jiné části přírody taková práva nemají. Cíle lidských práv jsou pochopitelně a přirozeně formulovány s ohledem na lidské potřeby – už jen proto, že jde o lidská práva. To by z hlediska životního prostředí úzce vzato znamenalo cíle lidského přežití, (z hlediska lidstva) příznivých životních podmínek a pokračování ve využívání přírodních zdrojů, živých i neživých.

Tento přístup k pozici člověka v rámci globálního ekosystému je však z pohledu řady environmentalistů nepřijatelný a koneckonců bývá i sám o sobě považován za původ našich současných environmentálních problémů.¹⁴⁹ S ohledem na toto

149 Např. podle Birnie a Boyleho lidské právo na životní prostředí nahlížené antropocentricky může posílit předpoklad, že životní prostředí a jeho přírodní zdroje existují pouze pro

vše je jasné, že pro řadu autorů je sám koncept environmentálních lidských práv včetně práva na životní prostředí určitým protimluvem a konceptem, který spíše jen potvrzuje lidskou povýšenost a představuje „lidský šovinismus“. Mezi konkrétní argumenty proti lidskoprávnímu přístupu k ochraně životního prostředí bývají řazeny zejména tyto:

1. Antropocentrický přístup k ochraně životního prostředí přes lidská práva nadále potvrzuje a udržuje ty hodnoty a postoje, které stojí u kořenů poškozování životního prostředí.
2. Z důvodu antropocentrického přístupu je životní prostředí připraveno o přímou a komplexní ochranu, neboť je chráněno pouze jako důsledek nutnosti chránit příznivé podmínky člověka a pouze v rozsahu, který je k tomu zapotřebí. Antropocentrické lidské právo tak eliminuje uznání a ochranu potřeb, zájmů a hodnot přírody, které nemají návaznost na prospěch pro lidstvo. Samotné poškození životního prostředí není dostatečné pro vymáhání práva, pokud není spojeno s lidským zájmem.
3. Člověk je jediný beneficiář odškodnění za poškození životního prostředí. Neexistují garance, že výsledek vymáhání práva na životní prostředí bude využit ve prospěch životního prostředí.
4. Ochrana životního prostředí je závislá na uplatnění práva konkrétní osobou v každém jednotlivém konkrétním případě.¹⁵⁰

Shrneme-li tyto i výše uvedené argumenty proti lidskému právu na životní prostředí z důvodu jeho nutně antropocentrické povahy, zdálo by se hájení takového lidského práva jako opravdu pomýlené. Je pravda, že z přísně ekocentrického pohledu není uvažování o ochraně životního prostředí v pojmech, koncepcích a institucích lidských práv vůbec možné.¹⁵¹ Určité smysluplné uchopení tohoto problému je ale samozřejmě velmi důležité z hlediska celého našeho tématu, neboť lidská práva jsou ze své podstaty antropocentrická, a je tedy namísto otázka, zda vůbec a do jaké míry mohou být nástrojem pro řešení environmentálních problémů. Klíčem k takovému uchopení se zdá být rozlišení mezi různými verzemi antropocentrismu a konstatování tenze mezi pojetími, která se hlásí např. k silné verzi ekocentrismu, biocentrismu, hlubinné ekologii apod., a těmi, pro které je přijatelná např. slab-

lidský užitek a že nemá samo o sobě vnitřní hodnotu. Současné pojetí lidských práv je podle nich příliš úzké, než aby bylo schopno pojmut faktory, které jsou z hlediska tohoto práva nezbytné, a to vnitřní hodnotu částí životního prostředí, potřeby budoucích generací a soupeřící zájmy států. BIRNIE, P. – BOYLE, A. *Human Rights in Context*. Oxford: Clarendon Press, 2002, s. 257. Cit. v BOSSELMANN, K. *Ecological Human Rights*, s. 129.

150 Podle BOSSELMANN, K. *Ecological Human Rights*, s. 128.

151 WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 79.

ší verze antropocentrismu.¹⁵² Dále jsou tu určité poměrně jednoduše vyjádřitelné „můstky“, které dávají lidskému právu z hlediska hájení životního prostředí smysl: především, člověk je integrální součástí přírody (tedy chrání-li člověk přírodu, chrání tím sám sebe),¹⁵³ a za druhé, je jediným druhem, který je schopen uchopit morálku práva, jež jsou zároveň neoddělitelně spjata s povinnostmi. Právě na základě těchto argumentů např. K. BOSSELMANN, D. SHELTONOVÁ nebo K. WOODSOVÁ vnímají určitou míru antropocentrismu jako nutnou součást ochrany životního prostředí – antropocentrismu nikoli ve smyslu lidstva jako centra biosféry, ale ve smyslu lidstva, jehož zájmy a povinnosti jsou z ochrany životního prostředí neoddělitelné.¹⁵⁴

Rozdíl mezi silnější a slabší verzí antropocentrismu popisuje např. T. HAYWARD. Ve slabším pojetí antropocentrismu¹⁵⁵ je sice stále primární důraz kladen na lidské zájmy, které mají za normálních podmínek přednost před zájmy jiných druhů, ovšem to neznamena, 1. že na ostatní druhy není brán žádný ohled a 2. že za změněných podmínek je nutně vždy dávana přednost lidskému druhu. A dále, slabá verze antropocentrismu obecně uznává, že lidské zájmy jsou neoddělitelné od dobra všech ostatních činitelů životního prostředí, a to v mnoha ohledech, z nichž některé ještě ani neznáme. Z toho plyne (a zde je rozdíl od silného antropocentrismu), že když chybí skutečně vážný důvod z hlediska člověka pro opak, má být dána přednost ostatnímu životnímu prostředí, bez ohledu na to, jestli z toho vyplyne pro člověka nějaký bezprostřední užitek. Pro mnoho environmentálních etiků tak zůstává slabý antropocentrismus přijatelnou pozicí.¹⁵⁶

Přístupy k řešení problému antropocentrismu

To, co bylo dosud uvedeno, zároveň již napovídá, jaké přístupy jsou voleny těmi, kdo nechtějí opustit koncept environmentálních lidských práv, ale zároveň se chtějí vyhnout alespoň silně antropocentrickému pohledu nebo problém antropocentrismu obejít.

152 Srov. např. BOSSELMANN, K. *Ecological Human Rights*, s. 127–128.

153 BOSSELMANN, K. *Environmental and Human Rights in Ethical Context*. In: A. Grear – L. Kotzé (Eds.). *Research Handbook on Human Rights and the Environment*. Cheltenham, Glos: Edward Elgar Publishing, 2015, s. 539.

154 BOSSELMANN, K. *Ecological Human Rights*, s. 128. SHELTON, D. *Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment*, s. 110. WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 79.

155 Též se lze setkat s pojmem „osvícený“ (enlightened) antropocentrismus.

156 HAYWARD, T. *Constitutional Environmental Rights*, s. 33.

Obhajoba mírného antropocentrismu

Např. podle K. WOODSOVÉ není nutno problém vnímat tak, že ekocentrismus nebo jemu podobné směry jsou jediné správné v jeho uchopení. Tato autorka tvrdí, že mezi povahou etické motivace za určitou politikou a výstupem takové politiky není nezbytný vztah. Neboli že třeba i antropocentricky motivovaná politika může přinést výsledky vítané ekocentristy. Dále, že většina činů chránících integritu životního prostředí člověka je zároveň prospěšná i pro ostatní přírodu. Člověk je začleněn do životního prostředí, a z toho důvodu jednání člověka, které je environmentálně udržitelné, je správné z hlediska životního prostředí, ať už ho budeme ospravedlňovat vnitřní hodnotou přírody nebo důležitostí přírody pro člověka. Neboli že je možný silný model udržitelnosti rozvinutý v antropocentrickém pojetí. Domnívá se, že rozdíl mezi oběma přístupy je spíše sémantický: z antropocentrického pohledu člověk, který je hluboce zakořeněn v přírodě, ji chrání proto, že je to v jeho vlastním zájmu; z ekocentrického pohledu z důvodu vlastní identifikace s přírodním světem a tím širší identity sebe sama, které se shledává ekologicky zakořeněné, uznává, že poškozování životního prostředí je zároveň poškozováním sebe sama. WOODSOVÁ touto argumentací dokazuje, že není pravda, že ekocentrismus je podmínkou správné ochrany životního prostředí a udržitelnosti. To samozřejmě neznamená, že tzv. silný antropocentrismus, který obhájí pokračování neomezené lidské konzumace přírodních zdrojů, není pomýlený. Jeho omyl však nespočívá v charakteru hodnoty připisované životnímu prostředí, ale v předpokladu, že lidé nejsou závislí na životním prostředí.¹⁵⁷

T. HAYWARD se shoduje s názorem K. WOODSOVÉ, že pozice a návrhy různých autorů se v důsledku často až tak neliší, ať jsou obhajovány na antropocentrickém, nebo opačném základě, a koneckonců ne-antropocentrické důvody mohou kolidovat i mezi sebou navzájem, a to na různých rovinách a v různých otázkách, podle právě zaujatého postoje a jeho interpretace. Uvažuje takto: právo na životní prostředí by mohlo být bráno jako formálně neutrální mezi silným a slabým antropocentrismem, protože z pohledu tohoto práva se ani nevyzdvihuje, ani neodsuzuje lhostejnost k dobru jiných součástí životního prostředí, než je člověk. Materiálně ovšem toto právo nemůže být chápáno jako předpokládající nebo tolerující lhostejnost vůči ostatní přírodě, zejména s ohledem na to, že životní prostředí je poškozeno zejména vinou člověka. Podle HAYWARDA je stěžejní přestavitelné, že právo na životní prostředí, pokud už by bylo zakotveno, by bylo skutečně realizováno

157 WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 73–79.

v antropocentricky silném smyslu. I HAYWARD tedy obhajuje lidskoprávní přístup k ochraně životního prostředí a neodmítá mírně antropocentrický postoj.¹⁵⁸

D. SHELTONOVÁ klade důraz na argument, že lidé jsou jediný druh, který uznává a respektuje morálku, a proto je jediný schopen zahrnout životní prostředí dovnitř své morálky, a to ať už se staví do středu biosféry, nebo ne. Podle tohoto pojetí jsou povinnosti lidstva neoddelitelné od ochrany životního prostředí. Podle SHELTONOVÉ tedy environmentální lidské právo může doplňovat širší ochranu biosféry spolu s uznáním vnitřní hodnoty přírody jako nezávisající na užitku pro člověka nebo na lidských potřebách.¹⁵⁹

K. BOSSELMANN pak zaujímá určitý z hlediska vývoje v čase kompromisní postoj: „Z krátkodobého hlediska mohou být tyto [mírně antropocentrické] přístupy užitečné v procesu transformace práva životního prostředí z důsledně antropocentrické perspektivy k perspektivě ekocentrické. Avšak z dlouhodobého hlediska může být existence environmentálního lidského práva spatřována jako kontraproduktivní. Lepší možnost je rozvoj všech lidských práv takovým způsobem, který ukazuje, že lidstvo je integrální součástí biosféry, že příroda má vnitřní hodnotu a že lidstvo má povinnosti vůči přírodě.“¹⁶⁰

Ekologická omezení lidských práv

Druhým přístupem, který se snaží vyřešit antropocentrický charakter lidských práv, je uznání ekologických limitů lidských práv, tj. vlastně vtažení ochrany životního prostředí dovnitř sféry lidských práv, aby se stala nedílnou součástí konceptu lidských práv. Lidská práva nejsou absolutní, ale jsou podrobena řadě omezujících faktorů – v současné době zejména sociálních a demokratických. V lidskoprávním katalogu existuje celá řada omezení práv (např. práva jiných, morálka, bezpečnost). Pro taková omezení základních práv je zpravidla předepsáno, že musí být založena zákonem, nezbytná, přiměřená, s nejnižší možnou mírou omezení práva, vyvážená vůči konkurujícím zájmům. Podobná omezení by měla fungovat i z důvodů ekologických, tedy jako ekologická omezení základních práv. K. BOSSELMANN, který je hlavním zastáncem této teorie, uvádí, že životní prostředí je momentálně považováno za nemající z hlediska omezení lidských práv zpravidla žádnou relevanci.¹⁶¹

158 HAYWARD, T. *Constitutional Environmental Rights*, s. 34–35.

159 SHELTON, D. *Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment*, s. 109–110.

160 BOSSELMANN, K. *Ecological Human Rights*, s. 129.

161 *Ibid.*, s. 133.

Ekologické limity lidských práv¹⁶² by se měly odvozovat z faktu, že svoboda jednotlivce je určena nejen sociálními souvislostmi (sociální dimenzí lidských práv), ale také ekologickými souvislostmi.

Tedy lidská práva (jako je lidská důstojnost, svoboda, vlastnictví, rozvoj) by měla co do zakotvení i interpretace odpovídat faktu, že jednotlivec působí nejen v sociálním prostředí, ale také v přírodním prostředí. Stejně jako je každý jedinec povinen respektovat vnitřní hodnotu druhého jedince, měl by být povinen respektovat také vnitřní hodnotu jiných bytostí (zvířat, rostlin, ekosystémů).¹⁶³ Lidská práva, stejně jako jakékoli jiné právní nástroje, tedy musí respektovat ekologické hranice.

PRÁVO NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ JAKO PRÁVO I., II. NEBO III. GENERACE?

Právo na životní prostředí bylo tradičně řazeno do třetí generace lidských práv zejména v době jejich vzniku. Je však třeba říci nejen to, že někteří autoři ho doporučují zařazovat jinak, ale i to, že zdaleka ne všichni autoři uznávají koncept práv třetí generace (kritika tzv. třetí generace práv byla již zčásti pojednána v kapitole o nových lidských právech)¹⁶⁴ a že někteří komentátoři lidských práv ani nesouhlasí s členěním lidských práv do generací jako takovým.

Autor stati ze začátku 80. let 20. století S. MARKS argumentoval, že právo na životní prostředí splňuje všechny předpoklady k tomu, aby bylo uznáno jako **právo třetí generace**, neboť:

- masa práva životního prostředí se rozvinula jak na národní, tak na mezinárodní úrovni;
- na životní prostředí odkazuje v jazyce lidských práv mezinárodní právo;
- environmentální práva byla zavedena do řady národních ústav;
- ochrana životního prostředí vyžaduje souladnou snahu všech společenských faktorů.¹⁶⁵

162 Bosselmann toto pojetí též označuje za „ekologická lidská práva“, s důrazem na použití slova „ekologická“, jako slova s širším záběrem než slova „environmentální“, kde vnímá užší vazbu na životní podmínky člověka.

163 BOSELDMANN, K. *Ecological Human Rights*, s. 132.

164 Viz např. BOYLE, A. *Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment*, s. 471–473.

165 MARKS, S. *Emerging Human Rights: A New Generation for the 1980s? Rutgers Law Review*, Vol. 33, s. 442–443. Cit. v ATAPATTU, S. *The Right to a Healthy Life or the Right to Die Polluted: The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment under International Law*, s. 110.

Z dnešního pohledu je převažující pojetí to, které z důvodu širokých pochybností o právech třetí generace nedoporučuje řazení práva na životní prostředí mezi ně. Domnívám se, že postavíme-li vedle sebe práva, o nichž je tvrzeno, že patří do 3. generace práv, právo na životní prostředí se od nich v mnohém odlišuje a skutečně mezi ně příliš nezapadá.

Uvažování o této otázce vede například takto: práva první generace nemohou být dostatečným základem pro nová práva, včetně práva na životní prostředí, navzdory jejich silnému právnímu statusu, protože jsou to často (pouze) negativní práva. Druhá generace práv pak naopak postrádá onu sílu či kredit práv první generace, takže umístíme-li sem nová práva, mohou být „slabá“.¹⁶⁶ Někteří tvrdí, že právo na životní prostředí náleží „do všech tří generací“,¹⁶⁷ protože z každé generace má část typických vlastností. Z práva první generace je to právo na život, které má obsahově velmi blízko právu na životní prostředí, práva druhé generace zase jsou mu blízka způsobem konstrukce a pojetím.

Nejpřesvědčivěji a nejdetailněji argumentuje v této otázce A. BOYLE, jehož názor na zařazení práva na životní prostředí mezi práva hospodářská, sociální a kulturní je celkem jednoznačný. Než uvedu BOYLEHO představu o podobě práva na životní prostředí jako práva 2. generace, považuji za dobrý nápad uvažovat nejprve nad srovnáním práva na životní prostředí s právem, které reprezentuje typické právo 2. generace – právem na zdraví, s nímž se ostatně často tvrdí, že je právo na životní prostředí velmi úzce provázáno.

Srovnání s právem na zdraví

Především je tu tvrzení, že lidské právo na zdraví nemůže být doslova „právem na zdraví“ (stejně jako právo na životní prostředí nemůže být doslova „právem na životní prostředí“). Máme jen omezenou kontrolu nad svým zdravím. Jestliže onemocníme nevyhlášenou nemocí, naše práva tím nejsou porušena. Na druhou stranu ale právo na zdraví nelze redukovat na pouhé právo na zdravotní péči. Patří do něj v širokém smyslu i takové součásti jako přístup k informacím a ke vzdělávání, poradenství, dietologie ad. A nutně tedy vyvstává otázka po „stupni“ práva: tedy

166 Např. LEIB, L. H. *Human Rights and the Environment: Philosophical, Theoretical and Legal Perspectives*, s. 159.

167 Srov. FITZMAURICE, M. – MARSHALL, J. Human Right to a Clean Environment – Phantom or Reality: The European Court of Human Rights and English Courts Perspective on Balancing Rights in Environmental Cases. *Nordic Journal of International Law*. 2007, Vol. 76, s. 104–106.

na „jak velkou“ podporu zdraví máme právo? Podle Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech máme právo na „nejvyšší dosažitelnou úroveň fyzického a duševního zdraví“. Ale tato nejvyšší dosažitelná úroveň podle J. GRIFFINA není ani rozumným sociálním cílem, natož právem. Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva vyslovil na zasedání v roce 2000, že tuto úroveň určuje každá smluvní strana podle svých maximálně dostupných zdrojů. Je ovšem faktem, že žádný stát v současné době, bez ohledu na své bohatství, nevynakládá „maximum svých dostupných prostředků“ na zdraví. Ve skutečnosti by bylo možno to vyjádřit spíše tak, že stát má vynakládat na zdraví maximální prostředky, dostupné po řádné alokaci prostředků na další důležité sociální cíle. Jde tedy o „právo je na nejvyšší dosažitelnou úroveň zdraví“ s tím, že jiné důležité úlohy, které má stát plnit, jsou rovněž řádně zajištěny.¹⁶⁸ To je tedy pragmatické pojetí, které by ovšem mohlo mít s plněním práva na životní prostředí překvapivě mnoho společného!

Úvahám o právu na zdraví a jeho obsahu a vymáhání se překvapivě věnuje také J. RAZ. I ten hned upozorňuje, že právo na zdraví určitě neznamená, že by lidé měli právo na to, být zdraví – právo, které by pochopitelně bylo porušováno pokaždé, když nejsou zrovna zdraví. Uvažuje, že zdraví má dva aspekty – vnitřní, ve smyslu fyzické pohody, kterou pociťuje ten, kdo je zdravý, a instrumentální, neboť zdraví zvyšuje vyhlídky člověka na prožití hodnotného života. Přinejmenším některé z mnoha nemocí, zejména těch, které zahrnují bolest, strádání nebo postižení, působí, že naplnění a uspokojivý život je mnohem těžší dosáhnout, pokud to vůbec lze. RAZ vychází z předpokladu, že základem pro lidské právo na zdraví je instrumentální pojetí tohoto práva. A to proto, že není nikdo, kdo by měl povinnost zajistit člověku pocit fyzické pohody. Ale mohou existovat povinnosti zajistit lidem možnost mít naplněný život.¹⁶⁹

Za určitý problém naplňování práva na zdraví považuje RAZ fakt, že přinejmenším určité aspekty práva na zdraví mohou být kulturně podmíněny, tj. lišit se v různých částech světa, v souvislosti s významem důsledků, které narušení zdraví v té které podobě působí člověku žijícímu v podmínkách své společnosti (jako příklady uvádí neplodnost, znetvoření obličeje či duševní poruchy). Druhý problém, který s prvním rovněž souvisí, spočívá v aktuálních reálných možnostech různých zemí – ekonomických, společenských i politických, na které zakotvení práva na zdraví přímo odkazuje v podobě „nejvyšší dosažitelné úrovně“. Všechny země jsou v závislosti na nich zavázány preferovat zdraví, ale otázkou je, do jaké míry? Měla by snad starost o zdraví dostat přednost před osobní svobodou, před svobodou

168 GRIFFIN, J. *On Human Rights*, s. 99–100.

169 RAZ, J. *Human Rights in the Emerging World Order*, s. 45.

podnikání a obchodu? Obsahuje například právo na zdraví povinnost zcela zakázat kouření nebo jiné zdraví škodlivé aktivity? Měla by se například zdražením omezit dostupnost věcí nebo aktivit, které jsou zdraví škodlivé? Zavést zvláštní daň na lyžařské areály, omezit výroba vozidel pouze na taková, která nemohou jet rychleji než 60 km/h a podobně?¹⁷⁰ I v této argumentaci může rezonovat mnoho relevantního též pro oblast ochrany životního prostředí.

Právo na životní prostředí jako právo 2. generace

Jako součást práv druhé generace hájí koncept práva na životní prostředí především A. BOYLE, ale nepřímou též D. ANTON a D. SHELTONOVÁ.¹⁷¹ PODLE BOYLEHO je toto právo s jinými právy zakotvenými v Paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech dobře srovnatelné, kladlo by náležitý důraz na kvalitu životního prostředí a pozitivní povinnosti, pomocí nichž ho musí stát naplňovat. Jako nevýhoda takového modelu se uvádí slabší vymahatelnost takového práva, neboť práva této skupiny jsou vymahatelná pouze pomocí relativně slabého mezinárodního mechanismu.¹⁷² V této oblasti nicméně dochází v poslední době k určitým změnám, které vedou k lepší účinnosti práv zakotvených v Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech a k určitému připodobnění jeho mechanismu k mechanismu vymáhání využívanému Výborem pro lidská práva podle Mezinárodního paktu o občanských a politických právech. Od května 2013 je totiž po minimálně 10 ratifikacích (z evropských zemí ratifikovaly mj. Slovensko, Španělsko, Belgie či Francie) závazný Opční protokol k tomuto Paktu, který zavedl možnost individuální stížnosti,¹⁷³ a v září 2015 vydal Výbor pro hospodářská, sociální a kulturní práva své první rozhodnutí o individuální stížnosti.¹⁷⁴ Proto je snad možné do budoucna očekávat určitý rozvoj interpretace jednotlivých práv podobně, jako tomu bylo v případě rozhodovací praxe Výboru pro občanská a politická práva.

170 Ibid., s. 45–46.

171 ANTON, D. K. – SHELTON, D. L. *Environmental Protection and Human Rights*, s. 132–133.

172 BOYLE, A. *Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment*, s. 471.

173 Blíže viz na webu Výboru pro hospodářská, sociální a kulturní práva <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CESCR/Pages/CESCRIntro.aspx> [cit. 17. 11. 2015]

174 Případ *I.D.G. v. Spain* (Communication 2/2014) ze 17. září 2015, ref. č. E/C.12/55/D/2/2014, který se týkal práva na bydlení. V době dokončování rukopisu této knihy šlo o zatím jediný rozhodnutý případ uvedený na <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CESCR/Pages/TableJurisprudence.aspx> a tehdy dostupný pouze ve španělštině [cit. 17. 11. 2015]. Za připomínku k tomuto vývoji ohledně Opčního protokolu děkuji M. Šejvlovi.

BOYLE upozorňuje na přetrvávající nejistotu ohledně obsahu práva na životní prostředí a na absenci univerzálního přijetí nejen konceptu práva jako takového, ale i jakékoli konkrétnější představy jeho obsahu. Přitom univerzalita je obvykle považována za základní znak lidských práv. Neurčitost je prý důležitým důvodem, proč neuspěchat přijímání nových práv bez důkladného zvážení jejich důsledků, ovšem u tohoto práva není shoda ani na jeho označení. BOYLE tvrdí, že pokud je nemožné definovat kvalitu životního prostředí abstraktním způsobem, možným řešením by bylo nechat lidskoprávní orgány, ať samy vyvinou svou interpretaci, jak ostatně učinily u řady jiných lidských práv.¹⁷⁵ Zároveň však vyjadřuje výhrady k tomu, aby mezinárodní soudy byly těmi orgány, které budou rozhodovat o věcech týkajících se vnitrostátních politik, zdrojů a řešení. Právě v tomto ohledu se mu zdá vhodnější model hospodářských, sociálních a kulturních práv, jejichž výhodou je jejich **programatický charakter**, akceptující realizaci práva v souladu s dostupnými zdroji, ale zároveň i tak vyžadující po státech zajistit naplnění každého práva alespoň v určité minimální úrovni. Plnění je pak sledováno spíše výbory nezávislých expertů než přes řízení před komisemi a soudy. V tom, že by se nejednalo o řízení před soudem, ale spíše o konstruktivní dialog výboru expertů s vládou, spatřuje BOYLE výhodu, a to i proto, že tyto méně formální (vlastně politické) procesy obvykle umožňují širší účast nevládních organizací a jsou multilaterální, a tedy jejich výsledky mohou mít i vyšší legitimitu.¹⁷⁶

Důraz na účast nevládních organizací a veřejnosti ve všech relevantních procesech (ve smyslu Aarhuské úmluvy) je u BOYLEHO velmi silný a lze říci, že v ní vidí určitý klíč k optimální konstrukci práva na životní prostředí, které vnímá nikoli jako univerzální, stejné všude na celém světě, ale podmíněné kulturně a společensky: *„Tento přístup je zcela namístě, pokud to, co tvoří udržitelný rozvoj a přijatelné životní prostředí, je v zásadě věci každé společnosti, která si to má určit podle svých vlastních hodnot a voleb, být v hranicích mezinárodně schválených pravidel a politik, a pod určitým stupněm mezinárodního dohledu.“*¹⁷⁷ Nejdůležitější je tedy podle BOYLEHO zajistit správné procesy pro toto určování, a to jak na mezinárodní, tak národní úrovni, spíše než se pokoušet definovat nějaký univerzální standard. Pro tyto účely je role mezinárodních lidskoprávních soudů důležitá, ale omezená ochranou individuálních občanských a politických práv a nevhodná pro formy řízení ve věcech veřejného zájmu, pro což jsou vhodnější národní soudy. Širší otáz-

175 Ibid., s. 507.

176 Ibid., s. 509–510.

177 Ibid., s. 510, zvýraznění autorka.

ky ekonomického a sociálního blaha by tak měly zůstat pod politickým dohledem procesů předvídaných v Paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech a Evropské sociální chartě.¹⁷⁸

Na tyto své úvahy z roku 2007 BOYLE znovu navazuje a dále je rozvíjí v textu z roku 2012. Znovu potvrzuje svůj předchozí závěr, že nejlepší cestou pro umístění ochrany životního prostředí v rámci lidských práv je sféra práv hospodářských, sociálních a kulturních, kterou považuje z tohoto ohledu za neproblematickou. Zdůrazňuje úlohu států při vyvažování různých soupeřících zájmů z hospodářské, environmentální a sociální oblasti, jež nachází výraz v doktríně „široké míry uvážení“ států v environmentální oblasti,¹⁷⁹ která má být podle něj nadále respektována. V rámci tohoto vážení různých zájmů by byl zájem na ochraně životního prostředí posílen, pokud by byla tato ochrana považována za globální veřejný zájem. Důležitou součástí cesty k takovéto koncepci práva na životní prostředí je posilování souvisejících procesních práv v duchu Aarhuské úmluvy, které by ideálně mělo jít cestou posilování úlohy ekologických nevládních organizací a jejich lepšího přístupu k přezkumu v oblasti veřejných žalob a soudních řízení v ochraně životního prostředí. Jeho závěr je tedy následující: globální životní prostředí by mělo být uznáno jako veřejný zájem, který státy mají odpovědnost chránit, i kdyby měly tuto odpovědnost implementovat pouze postupně a natolik, kolik dovolí jejich zdroje.¹⁸⁰

Takové pojetí práva na životní prostředí se zdá možná snáze prosaditelné a v zásadě realizovatelné, ale vyvstávají s ním podle mého názoru dvě problematické otázky:

1. Pokud by naplňování práva na životní prostředí záviselo na možnostech a zdrojích každé jednotlivé země, pak by konkrétní obsah práva byl s největší pravděpodobností jiný v rozvinutých zemích a jiný v rozvojových zemích. S ohledem na to, že stav životního prostředí v rozvojových zemích je často horší než v zemích rozvinutých, potřebovaly by chudší země vyšší náklady na jeho

178 Ibid., s. 510–511.

179 Tzv. margin of appreciation. Jde o princip interpretace využívaný např. v rozhodovací praxi Evropského soudu pro lidská práva, nejen ve vztahu k ochraně životního prostředí. Některými autory je tento interpretační princip ostře kritizován s tím, že v praxi umožňuje dávat přednost ekonomickým zájmům před ekologickými. Blíže k margin of appreciation v oblasti ochrany životního prostředí viz např. MÜLLEROVÁ, H. *Environment Playing Short-handed: Margin of Appreciation in Environmental Jurisprudence of the ECtHR. Review of European, Comparative & International Environmental Law (RECIEL)*. 2015, č. 1, s. 83–92. DOI 10.1111/reel.12101.

180 BOYLE, A. *Human Rights and the Environment: Where Next? European Journal of International Law*. 2012, č. 3, s. 641–642.

ochranu, ale přitom tyto země mají menší objemy dostupných prostředků. To je určitý paradox, který by pak ostatně také činil obtížnějším určení nějakého společného „minimálního standardu“ práva na životní prostředí pro všechny země, který je u práv hospodářských, sociálních a kulturních předvídan. Řešení by snad mohlo být hledáno v oblasti využití principu společné, ale rozdílné odpovědnosti, který spatřuje spravedlivější model ve větším zatížení (ve smyslu odpovědnosti) uloženém rozvinutým zemím.

2. Dále je tu otázka, jakou změnu by takto zakotvené právo přineslo oproti současnému stavu? Domnívám se, že už dnes lze říci, že jednotlivé země chrání své životní prostředí v míře odpovídající jejich zdrojům a že jsou vázány mezinárodními standardy zakotvenými v environmentálních úmluvách, které zde určují onu spodní hranici ochrany. Rozdíl by musel tedy spočívat v možnostech vymáhání subjektivního práva (oproti omezeným možnostem právní obrany, pokud právo zakotveno není a v dané oblasti neexistuje ani např. možnost veřejné žaloby).

PRÁVO NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ JAKO PRÁVO INDIVIDUÁLNÍ, NEBO KOLEKTIVNÍ?

Přestože klasická teorie lidských práv je spjata s koncepcí individuálních práv, ani myšlenka kolektivních (skupinových) práv jí nyní není cizí. Z hlediska našeho tématu je otázka rozlišení individuálních a kolektivních práv zajímavá proto, že někteří autoři považují právo na životní prostředí za individuální a jiní za kolektivní právo. Tento problém souvisí i se zařazením tohoto práva do „generací“ lidských práv – ti, kdo ho řadí do 1. nebo 2. generace, ho přirozeně budou spíše chápat jako individuální a ti, kdo do 3. generace, spíše jako skupinové. Vyskytují se všechny varianty názorů.

Jako právo nesporně individuální vnímá právo na životní prostředí například A. POSTIGLIONE. Argumentuje, že seznam individuálních práv byl vytvořen jako otevřený, který má být přizpůsobován daným podmínkám, a protože v současné době stojí potřeba zajištění kvalitního životního prostředí zcela ve středu všech lidských zájmů, nemůže být odmítnuta myšlenka, že životní prostředí je dnes zcela klíčové pro každou lidskou bytost, a navíc některá individuální práva jsou přímo na ochraně životního prostředí založena, jako je právo na život a na zdraví.¹⁸¹

181 POSTIGLIONE, A. Human Rights and the Environment. *The International Journal of Human Rights*. 2010, č. 4, s. 529.

Myslím si, že charakterizace práva na životní prostředí jako práva individuálního je celkem neproblematická, a proto se jí nebudu nadále věnovat. Zajímavější mi připadá otázka, zda toto právo může být skupinovým právem, jak tvrdí někteří autoři. Proto nejprve stručně nastíním, jak pohlíží teoretici na pojem kolektivních práv, aby bylo možno uvažovat o takovém zařazení práva na životní prostředí.

Kolektivní práva

Vrátíme-li se zpět k teorii právních pozic, HOHFELD s kolektivními právy nepočítal, nicméně M. KRAMER tvrdí, že jeho systém je dobře aplikovatelný i na povahu kolektivních práv; výše již byla představena jeho koncepce veřejných povinností jako odpovídacích kolektivním právům. Kolektivní práva jsou vázána k pojmu společnosti (skupiny, kolektivity). Aby nějaké společenství mohlo nést právo, musí splňovat určité znaky. Lze uvést zejména tyto znaky: společenství má zájem na své vlastní existenci a soudržnosti; společenství má nějaký zájem či cíl, jenž (nebo jehož ochranu) sleduje (je ale třeba odlišovat zájem skupiny na své vlastní soudržnosti a její zájem na prospěchu, který ze soudržnosti skupiny vyplývá); a zájem jednotlivých členů společenství na udržení společenství, neboť mají z jeho existence a zapojení v něm nějaký prospěch. KRAMER zdůrazňuje, že kolektivní práva společenství lze brát v úvahu pouze tehdy, když členové společenství nejsou chápáni pouze jako jednotlivci, ale rovněž jako součást společenství, a právo společenství pak nelze také redukovat na součet jednotlivých oprávnění jeho členů.¹⁸² Lze také hovořit o tzv. sdílené identitě společenství.¹⁸³

K podobným rysům pojmu společenství dochází též D. NEWMAN. Podle něj je společenství skupina osob, s níž se členové cítí být identifikováni i v případě, že se někteří členové změní nebo odpadnou, pokud další podmínky zůstanou zachovány. V tom je rozdíl od skupiny osob, které nic nesdílejí, a na druhou stranu od „party“, kde členové by cítili jako změnu celého celku, kdyby se některý člen změnil (identifikovali by to jako jiné společenství). Členové společenství sdílí nějaký společný účel, pro který danou skupinu vytvořili.¹⁸⁴ Společenství v tomto smyslu mohou být nositeli práv.¹⁸⁵ NEWMANOVA teorie je opřena zejména o pojem „zájmu“. Zájem je

¹⁸² KRAMER, M. H. *Rights without Trimmings*, s. 53–57.

¹⁸³ HISKES, R. P. *The Human Right to a Green Future: Environmental Rights and Intergenerational Justice*, s. 86–90.

¹⁸⁴ NEWMAN, D. *Community and Collective Rights. A Theoretical Framework for Rights held by Groups*. Oxford, Portland: Hart Publishing, 2011, s. 4.

¹⁸⁵ *Ibid.*, s. 11.

cosi (objekt), co činí něčí (subjekt) život obecně (celkově) lepším. Zájem je zde tedy chápán nikoli subjektivně (jako subjektivní preference), ale objektivně. (Například vzdělání činí život dítěte objektivně lepším, a proto je to jeho zájem, i kdyby dané dítě do školy nechtělo chodit, protože se mu tam nelíbí.) Totéž platí u kolektivních zájmů. Život (a zájem) kolektivity jistě úzce souvisí se životy (a zájmy) jejich jednotlivých členů. Avšak není pouze úhrnem (součtem) zájmů členů. Zájem kolektivity zahrnuje zájmy jejich členů, avšak k tomu ještě cosi navíc, co činí pro členy smysluplným setrvávat v kolektivě a co jí dává lepší smysl pro budoucí fungování, jakési „společné dobro“ či „společný prospěch“. Zájem kolektivity je tak úzce spjatý se zájmy jednotlivých jejích členů a společenství slouží svým členům, jestliže je obojí souladně provázáno.¹⁸⁶

Aby mohla kolektivita legitimně nést práva, musí být splněny tyto podmínky:

1. podmínka vyjádřená jako princip služby, což znamená, že kolektivita mají práva pouze proto, že slouží (v širokém smyslu) svým členům,
2. podmínka vyjádřená jako princip vzájemnosti, který znamená, že nesení práv jakoukoli kolektivitou má své vnitřní limity, které vyplývají z povinnosti respektovat ekvivalentně cenné zájmy nečlenů kolektivity, stejně jako jiných kolektivit.¹⁸⁷

Podle JOSEPHA RAZE existuje skupinové právo při splnění tří podmínek (z nichž je zároveň patrný jejich rozdíl od práva individuálního):

1. některý aspekt zájmu osob ospravedlňuje to, že někdo jiný je subjektem povinnosti;
2. dotčené zájmy jsou zájmy jednotlivců jakožto členů skupiny na určitém veřejném prospěchu (blahu, dobru) a dané právo je právo na tento veřejný prospěch, protože slouží jejich zájmu jako zájmu členů skupiny;
3. zájem žádného jednotlivého člena dané skupiny na tomto veřejném prospěchu není sám o sobě dostatečný k tomu, aby ospravedlnil to, že nějaká jiná osoba je subjektem povinnosti.

Kolektivní zájmy jsou podle RAZE způsobem odkazování se na zájmy jednotlivců, které vyrůstají z členství jednotlivce ve společenství. Kolektivní práva nejsou o nic méně významná než práva individuální. Poukazují na vnitřní hodnotu určitých kolektivních dober, jsou spojena s existencí určitých specifických komunit a jejich společné kultury a „osvobozují diskurz práv od jeho tradičního spojování s morálním individualismem.“ Ale existuje i spousta veřejných dober s vnitřní

186 Ibid., s. 58–61.

187 Ibid., s. 187.

hodnotou, jejichž význam nespočívá v jejich důležitosti pro zájmy lidí jakožto členů společnosti; zde jde o kolektivní dobra, k nimž ale žádná skupina nemá kolektivní právo.¹⁸⁸

Jako příklad kolektivního dobra, které ale není kolektivním právem, dává RAZ „žití v příjemném městě, které ekonomicky prosperuje, a v tolerantní a kulturní společnosti.“ Fakt, že je příjemnější žít v prostředí, které má popsané atributy, než v takovém, které je nemá, neznámá, že mám právo na to, žít v takovém prostředí. Normální pohled je ten, že můj zájem na takové společnosti má charakter důvodu pro to, abych se snažil rozvíjet sebe a své okolí právě tímto směrem. To souvisí i s tím, že předpokladem subjektivního práva je to, že tento zájem je dostatečným pro to, aby někdo měl povinnost. V tomto případě toto chybí.¹⁸⁹ Zde už je RAZ poměrně blízko i k právu na životní prostředí, které by možná radil někam do této oblasti. Ostatně, jak už bylo uvedeno, se ve svých textech vyjádřil k tomuto právu v odmítavém smyslu – zde ho řadí vedle takových „práv“ jako práva na dobrou úroveň bydlení, na zaměstnání naplňující a obohacující osobnost člověka, na komunální vybavení a služby apod. a říká, že na těchto ideálech není nic špatného, ovšem pokud se právům připíše takto „slabý“ význam, pak práva ztrácejí svou schopnost označovat ty věci, které mají zvláštní důležitost pro jejich význam pro držitele práva a které dávají zájmům k nim přiřazeným zvláštní váhu, pokud se dostanou do konfliktu s jinými zájmy.¹⁹⁰ Snad by bylo možno podotknout, že tento RAZův text pochází „teprve“ z roku 1986 a že RAZ nesprávně mísí žití v „příjemném“ životním prostředí (tedy dejme tomu „zbytné“ estetické hodnoty) s těmi aspekty poškození životního prostředí, které jsou mnohem závažnější.

Právo na životní prostředí jako kolektivní právo?

Na první pohled by právo na životní prostředí mohlo dobře být kolektivním právem celého lidstva, případně kolektivnímu právem dejme tomu obyvatel každého státu, jemuž by odpovídaly veřejné povinnosti těchto obyvatel. „Zájem“, který je popisován jako podklad práva, je v případě životního prostředí velmi silný a pravděpodobně dobře ospravedlnitelný, a to i u celého lidstva jako celku. Ale jsou zde naplněny podmínky společnosti? Teoretické práce, které se mi v této souvislosti dostaly do ruky, nedaly bohužel výslovnou odpověď na některé otázky, které mi

188 RAZ, J. *The Morality of Freedom*. Clarendon Press, 1986, s. 208–209.

189 *Ibid.*, s. 201–202.

190 *Ibid.*, s. 250.

zde připadají důležité: může být společenstvím celé lidstvo? Může si člen společenství nebýt vědom, že je jeho členem?¹⁹¹ Z již nastíněných kritérií pro společenství i z dalších použitelných argumentů mi nicméně připadá, že tomu tak spíše nebude. Předně, kolektivní práva mají smysl tam, kde se kolektiv (právě kvůli tomu, že se jeho členové s ním ztotožňují více, než s jinými lidmi) nějak liší od ostatních kolektivů – například národ, etnická menšina, ale třeba i obchodní korporace. Pokud by bylo kolektivem lidstvo jako celek, pak by se onen „výlučný“ charakter kolektivu ztratil – je-li zde pouze jeden kolektiv, vůči jakým jiným kolektivům bude uplatňovat svá práva? Dále, výše se hovořilo o tom, že členové se do společenství „zapojují“, že mají z členství nějaký benefit, zájem na soudržnosti společenství, zájem na svém členství. To také znamená, že mohou být nebo stát se nečleny. Takto lze těžko uvažovat u přináležení k druhu *homo sapiens*. To je prostě dáno narozením, a nelze se stát nečlenem. (Nicméně i zde jsou opačné názory, např. J. GRIFFIN nejen připouští kolektivní právo na životní prostředí, ale lidstvo jako celek je pro něj přípustnou skupinou jako nositel práva na integritu životního prostředí.)¹⁹² Podobné, i když v menším měřítku, to bude u obyvatelstva státu, případně „národa“, pokud tento termín budeme chápat s ohledem na současné podmínky. Je zajímavé, že pojem národa je klíčový pro R. HISKES. Ten připouští, že koncept národa se může zdát pro dnešní využití a stavění něčeho na něm poněkud zastaralý, ale podle něj právě přináležení k národu tvoří základní či primární vazbu na společenství.¹⁹³ Podle tohoto autora je tedy národ optimálním nositelem (kolektivního) práva na životní prostředí.

Entitami, které podle mého názoru určitě splňují kritéria pro společenství, budou jistě nevládní ekologické organizace. U nich je ale možno si všimnout, že nevznikají proto, aby „užívaly“ příznivé životní prostředí, ale aby ho hájily – pro své členy i nečleny. Tedy lze asi říci, že oním bezprostředním zájmem či dobrem, které (ve smyslu RAZE) je zde klíčové a k němuž jim vzniká kolektivní právo, není přímo onen příznivý stav životního prostředí, ale spíše účinnější hájení jeho ochrany. Vezměme si jako příklad třeba obec, v jejíž blízkosti se plánuje záměr nějak zásadně měnící charakter jejího životního prostředí. Obyvatelé obce pravděpodobně udělají to, že založí nevládní organizaci (v našich podmínkách nyní spolek) k hájení svého zájmu na zachování životního prostředí obce a jejich obyvatel. Domnívám se, že přestože bude mít obec i spolek třeba i totožné personální složení, budou zájem

191 Asi můžeme pominout takové typy případů jako čerstvě narozeného člena například národnostní skupiny, který je členem, aniž o tom ví.

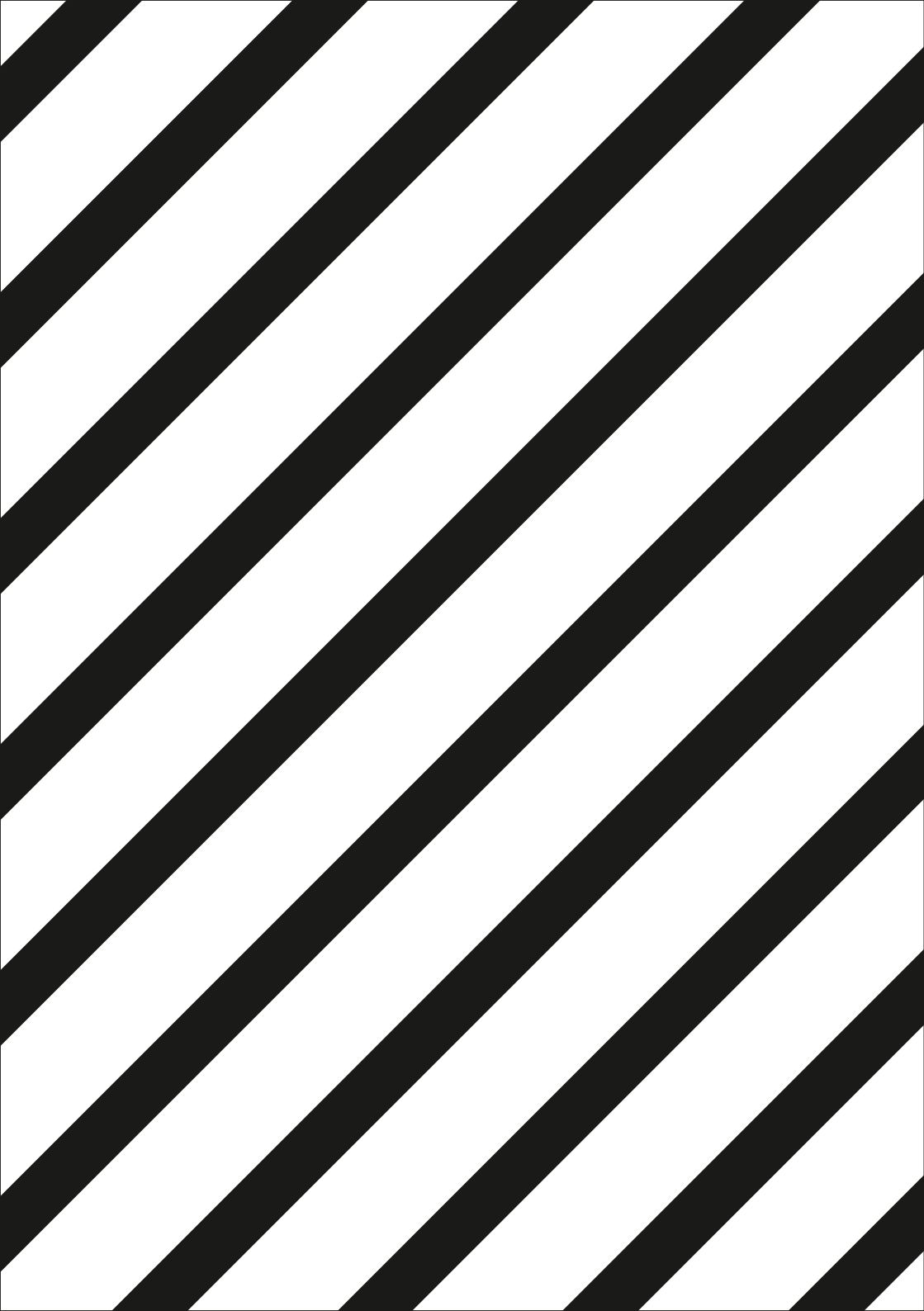
192 GRIFFIN, J. *On Human Rights*, s. 322.

193 HISKES, R. P. *The Human Right to a Green Future: Environmental Rights and Intergenerational Justice*, s. 84–90.

(a právo) mírně odlišné. Obyvatelé obce chtějí životní prostředí především užívat a titíž členové spolku především chránit. A teď už vstupuji na hodně tenký led, ale nemůže mít tedy obec právo na životní prostředí (jako právnická osoba, jako entita a samostatná jednotka) a ekologická nevládní organizace kolektivní právo na účinné prostředky ochrany životního prostředí? Takové úvahy jsou samozřejmě k diskusi.

Jiný možný pohled na individuální a kolektivní práva je ve způsobu jejich vymáhání. A tady se domnívám, že je rozdíl mezi hromadnou žalobou několika osob na porušení téhož individuálního práva a žalobou na porušení kolektivního práva. Snad lze říci, že do hromadné žaloby jsou zahrnuty osoby, které jsou jako žalobci jmenovitě uvedeny, zatímco u kolektivního práva reprezentuje skupina všechny členy (tedy i ty v žalobě jmenovitě neuvedené a možná i ty, kteří o žalobě ani nevědí). Možná touto myšlenkou je veden jinak netypický názor, že právo na životní prostředí by mělo být individuálním i skupinovým právem, tj. právem vymahatelným oběma způsoby.¹⁹⁴

194 INGELSE, Ch. The Human Right on a Clean Environment. In: S. Bilderbeek (Ed.), *Biodiversity and International Law: The Effectiveness of International Environmental Law*. Amsterdam: IOS Press, 1992, s. 92.

K OBSAHU PRÁVA NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

Účelem této části je shrnout, které obsahové součásti jsou pravidelně považovány za potřebné do smysluplné konstrukce práva na životní prostředí. Některé z těchto obsahových součástí budou blíže analyzovány; pro tento účel jsem zvolila problematiky, které u nás dosud nebyly příliš rozpracovány – udržitelnost a mezigenerační spravedlnost.

KVALITA ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ (ENVIRONMENTÁLNÍ STANDARDY)

Zakotvení lidského práva na životní prostředí musí být určitě založeno na stanovení environmentálních standardů, nejlépe pokud možno mezinárodně sjednocených. Právě ty umožní nastavit cílovou úroveň kvality životního prostředí, která má být prostřednictvím práva zajištěna. To ovšem neznamená, že jednou stanovená cílová úroveň je konečná – naopak se musí v čase měnit – zpřísňovat, v návaznosti zejména na pokrok ve vědeckém poznání a poznání podmínek životního prostředí, ale i na ekonomické indikátory.¹⁹⁵ Zejména pokud by právo na životní prostředí bylo pojato jako součást práv hospodářských, sociálních a kulturních, dala by se předpokládat závislost jeho plnění na hospodářských možnostech států (k tomu srov. výše v podkapitole Srovnání s právem na zdraví). U těchto práv zpravidla mezinárodní smlouva (např. Evropská sociální charta) stanoví základní garance, které pak mají být doplněny další mezinárodní, národní nebo místní regulací. Například podle D. ANTONA A D. SHELTONOVÉ by právě takový přístup mohl být vhodný

195 Úloha ekonomických kritérií ve stanovení environmentálních standardů je ovšem pojímána různě, tato kritéria mohou být též vnímána jako opačný směr působení a argument pro snížení cílových hodnot environmentálních standardů, které pak ale nevyjadřují míru toho, co je objektivně příznivé (a reálně dosažitelné), ale toho, co je dosažitelné ekonomicky. Objektivní úroveň standardů patrně lze v návaznosti na vědecké poznání definovat, ale skutečný obsah právní úpravy (a tedy to, co lze právně vymáhat) pak v praxi odráží spíše větší či menší kompromis s ekonomickými a jinými zájmy. Za tuto připomínku děkuji M. Sobotkovi.

při vytváření práva na životní prostředí. Podle nich je třeba, aby způsob zakotvení umožňoval flexibilní změny standardů.¹⁹⁶

Environmentální standardy jsou nutné všude tam, kde je regulace činností poškozujících životní prostředí, regulace znečištění a kde existují stropy či hladiny např. přípustné expozice, nejvyššího přípustného znečištění apod. Takové standardy stanoví národní, evropské unijní i mezinárodní právo, jen jsou v různé míře sjednoceny, nebo naopak diverzifikovány. Tyto standardy musí jít každopádně do značné míry nad to, co bychom označili za podmínky nutné k přežití. Použijeme-li analogicky právo na zdraví, mohlo by jít např. o „nejvyšší dosažitelnou úroveň zdraví životního prostředí“.¹⁹⁷ Takové pojetí by umožnilo zahrnout zdraví ekosystémů a vůbec všech částí přírody od člověka odlišných, bez ohledu na jejich prospěšnost pro lidstvo.

Založení environmentálních standardů je také to, co následně umožňuje nositelům tohoto práva (pokud jsou založeny příslušné procesní mechanismy) bránit se před znečištěním nebo jiným poškozováním životní prostředí, které tyto meze překračuje. Jinak řečeno, standardy tvoří po kvantitativní stránce (a tedy v těch podoblastech práva, které nějakou kvantitativní stránku mají) hranici mezi dodržením a porušením práva na příznivé životní prostředí.

EKOLOGICKÁ INTEGRITA

Ekologická integrita je chápána jako důležitý cíl ochrany životního prostředí jako celku a podle některých autorů je vhodné právě k ní vázat celý komplex environmentálních standardů. Překonává pohled na životní prostředí jako na soubor složek či částí, které jsou od sebe oddělitelné, a naopak zdůrazňuje vzájemnou provázanost a závislost různých součástí životního prostředí, které teprve ve vzájemné vyváženosti vytvářejí příznivé životní prostředí. K. BOSSELMANN uvádí různé možnosti definování ekologické integrity. Za základní lze považovat stručnější definici „*schopnost ekosystému obnovit se ze stavu narušení a znovu dosáhnout stability, diversity a odolnosti.*“¹⁹⁸

Jedním z důvodů, proč má být chráněna integrita ekosystémů je, že tak bude chráněn nejvyšší možný počet voleb a možností pro budoucí generace. Koncept ekosystémové integrity tedy vtahuje do ochrany životního prostředí zájmy budoucích

196 ANTON, D. K. – SHELTON, D. L. *Environmental Protection and Human Rights*, s. 132–133.

197 PALLEMAERTS, M. *The human right to a healthy environment as a substantive right*, s. 20.

198 BOSSELMANN, K. A vulnerable environment: contextualising law with sustainability. *Journal of Human Rights and the Environment*. 2011, č. 1, s. 60.

generací.¹⁹⁹ Jeho dalšími výhodami je, že je neutrální vůči sporu o vnitřní hodnotu přírody, a je tak dobře přijatelný pro zastánce ekocentrického i antropocentrického přístupu, není v rozporu s konceptem a hodnotami lidských práv a vyhýbá se problému definování potřeb či tužeb.²⁰⁰

ESTETICKÉ HODNOTY

Ochranu estetických hodnot uvádí mezi potřebnými elementy práva na životní prostředí např. D. SHELTONOVÁ,²⁰¹ CH. MILLER²⁰² či L. COLLINSOVÁ.²⁰³ Bohužel ale neuvádějí bližší vysvětlení tohoto aspektu práva na životní prostředí – jak by se vymezoval, zajišťoval apod. Ochrana estetických hodnot zatím není vůbec lidskoprávní ochranou postižena a přitom je také důležitá. Je skutečně těžké vyjádřit, co je podstatou estetických hodnot přírody a proč. Navíc se zde vkrádá pochybnost, že co je krásné, a je to tedy třeba chránit, a co naopak nikoli, zde stejně určuje pouze člověk, svou optikou. Zdá se, že tato problematika teprve čeká na své bližší rozpracování.

PRINCIP PŘEDBĚŽNÉ OPATRNOSTI

Princip předběžné opatrnosti, známý a zavedený princip ochrany životního prostředí, se zde chápe jako důležitá součást práva na příznivé životní prostředí. Například L. COLLINSOVÁ ho v této roli vidí jako „právo *nebýt vystaven nedostatečně prozkoumaným látkám s potenciálně škodlivými účinky*“.²⁰⁴ Měl by tedy sloužit jako určitý korektiv v případech, kdy je více možností rozhodnutí.

Princip předběžné opatrnosti byl zatím rozpracováván jako samostatné téma nebo jako součást pojednání o principech práva životního prostředí.²⁰⁵ Jak by mohl

199 WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 77.

200 *Ibid.*, s. 77 a 83.

201 SHELTON, D. *Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment*, s. 133–134.

202 MILLER, C. *Environmental Rights: Critical Perspectives*. London: Routledge, 1998, s. 187.

203 COLLINS, L. *Are We There Yet – The Right to Environment in International and European Law*, s. 150.

204 *Ibid.*, s. 151.

205 Z řady prací např. O'RIORDAN, T. – CAMERON, J. (Ed.) *Interpreting the Precautionary Principle*. London: Earthscan Publications, 1994. SADELEER, N. The Precautionary Principle in EC Health and Environmental Law. *European Law Journal*. 2006, Vol. 12, č. 2, s. 139–172. PYHÄLÄ, M., BRUSENDORFF, A. Ch. a PAULOMÄKI, H. The Precautionary Principle. In: M. Fitzmaurice, D. M. Ong, a P. Merkouris (Eds.). *Research Handbook on International Environmental Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010, s. 203–226.

konkrétně sloužit jako součást práva na životní prostředí, to zatím rovněž zůstává dobrým tématem nabízejícím se pro budoucí zpracování.

PRINCIP SPOLEČNÉHO ZÁJMU LIDSTVA

Další princip, který je tvrzenou součástí práva na životní prostředí, je méně známý princip společného zájmu lidstva (*common concern of humankind*). Tento princip se váže k těm problémům, které se týkají celé planety a jsou závažné či zásadní pro budoucí osud lidstva. Bývá tedy spojován zejména s problémem klimatických změn a ztráty biodiverzity. Jeho obsahem je závazek společné odpovědnosti založený na zcela zásadní důležitosti daného zájmu pro mezinárodní společenství jako celek. Tento princip není omezen (na rozdíl od principu *common heritage of humankind*) pouze na oblasti pod národní jurisdikcí. Přímým důsledkem přijetí principu společného zájmu lidstva je povinnost státu spolupracovat s jinými státy na zajištění ochrany daného zájmu: „Společný zájem znamená společné jednání k dosažení společných cílů“. (Ovšem často je v souvislosti s tím zmiňován také princip společné, ale rozdílné odpovědnosti, který toto poněkud relativizuje; také se to vyjadřuje tak, že obsahem konceptu společného zájmu lidstva jsou globální závazky části států, které přesahují geografické hranice.²⁰⁶) Koncept principu společného zájmu lidstva se vyskytuje v rezolucích Valného shromáždění OSN a v preambulích některých environmentálních úmluv (např. Úmluvy o biologické rozmanitosti a Rámcové úmluvy o změně klimatu), v deklaracích apod. Autorka, která se tímto principem v souvislosti s právem na životní prostředí zabývala (2004), se domnívá, že toto opakování konceptu v různých mezinárodněprávních nástrojích již naznačuje vůli států přijmout ho a aplikovat v mezinárodním právu životního prostředí.²⁰⁷ Další práce však tento princip již nerozpracovávají a je možné, že byl jakousi „slepu uličkou“, tj. že se v širší míře neprosadil.

206 Toto BIRNIE, P. W. – BOYLE, A. E. *International Law and the Environment*, 2002, s. 97. Cit. v HORN, L. *The Implications of the Concept of Common Concern of a Human Kind on a Human Right to a Healthy Environment*. *Macquarie Journal of International & Comparative Environmental Law*. 2004, s. 250.

207 HORN, L. *The Implications of the Concept of Common Concern of a Human Kind on a Human Right to a Healthy Environment*, s. 244–245.

ZPŮSOB VYVAŽOVÁNÍ KOLIDUJÍCÍCH ZÁJMŮ

Vyvažování (*balancing*) konfliktních práv a zájmů s cílem určit ten zájem nebo to právo, které má v daném případě převážit nad druhým a kterému tedy má být dána přednost, je v současném lidskoprávním diskurzu hojně diskutovanou otázkou, která se samozřejmě nevyhýbá ani debatě o právu na životní prostředí, ať už jde o vyvažování práv mezi sebou (např. právo na vlastnictví vs. právo na životní prostředí, právo na podnikání vs. právo na životní prostředí, právo na rozvoj vs. právo na životní prostředí) nebo vyvažování vzájemně konkurujících zájmů v rámci jednoho práva (v rámci práva na životní prostředí si lze dobře představit např. konkurující zájem člověka vs. zájem jiného druhu, nebo vzájemně konfliktní zájmy různých druhů při lidském nakládání s územím, které musí rozhodovat člověk; napadá mě v té souvislosti i problém invazních druhů, kdy člověk rozhoduje, že určitým druhům nemá být nikdy dáována přednost, resp. že mají být vymýceny). Jak je vidět, povýšením ochrany životního prostředí mezi lidská práva sice dosáhne toho, že tato hodnota bude dostávat přednost před těmi zájmy a hodnotami, které nejsou lidskými právy,²⁰⁸ ale další problémy s vyvažováním uvnitř kategorie lidských práv teprve začínají. Konstrukce práva na životní prostředí by tedy měla obsahovat nějaké vodítko k tomuto vyvažování.

UDRŽITELNOST

Princip udržitelnosti se snaží souladně řešit vzájemný vztah mezi ekonomickým a sociálním rozvojem a ochranou životního prostředí. Ekonomický a sociální rozvoj je často vnímán jako jedna z přímých (a vědomých) příčin současné environmentální krize: „*Musíme připustit, že současné environmentální problémy jsou do značné míry negativním vedlejším účinkem, a tedy do značné míry očekávaným důsledkem našich ekonomických a sociálních cílů a ambicí. To znamená, že jsou nejen vědomě, akceptovány, ale také implicitně, chtěny.*“²⁰⁹ Je otázkou, zda lze skutečně ekonomické a sociální zájmy sladit se zájmy životního prostředí. Z tohoto pohledu je hájení principu udržitelnosti poměrně náročnou výzvou.

208 Např. HISKES, R. P. *The Human Right to a Green Future: Environmental Rights and Intergenerational Justice*, s. 27.

209 BUGGE, H. Ch. Twelve fundamental challenges in environmental law. In: Ch. Voight (Ed.). *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. s. 5.

Udržitelnost – nadějný nebo pochybný koncept?

Autoři zabývající se udržitelností většinou hned na začátku výkladu spěchají čtenáře upozornit, že pojem udržitelnosti je rozporuplný;²¹⁰ záhadný či těžko postžitelný²¹¹ a už ze své podstaty sporný, neboť lze argumentovat, že pomýlené je vůbec jeho jádro, a sice předpoklad, že tržní ekonomika má být poháněna myšlenkou neustálého růstu.²¹² Uvádějí, že pojem udržitelnosti je v současné době silně nadužíván (CH. MILLER ho dokonce nazývá „otřepanou frází současného environmentalismu“²¹³), přestože jeho obsah naprosto není jasný,²¹⁴ resp. je používán různě u různých autorů a v různých oblastech. Někteří autoři navíc rozlišují environmentální udržitelnost (v širokém smyslu, jako pokračování životního prostředí vhodného pro život člověka) a ekologickou udržitelnost (ve smyslu pokračování biosféry jako zdravé živoucí planety).²¹⁵

Princip udržitelnosti byl zamýšlen jako sladující ekonomiku a ochranu životního prostředí do souladného celku, v němž oba zájmy mají rovnocenné postavení, tak, aby zájmy ochrany životního prostředí byly při rozhodování otázek rozvoje

210 BOSSELMANN, K. *A vulnerable environment: contextualising law with sustainability*, s. 52.

211 FITZMAURICE, M. *Contemporary Issues in International Environmental Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2009, s. 70.

212 Požadavek růstu lze spíše považovat za legitimní u rozvojových zemí, které mají „oprávněný nárok“ přát si ekonomický růst, aby se chudí obyvatelé dostali do lepších podmínek, ale rozvinuté země by se spíše měly snažit nastolit spravedlnost v přístupu k přírodním zdrojům a samy volit takový způsob života, při němž nebudou překračovány kapacity přírodních zdrojů. WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 20 a 80–81.

213 MILLER, C. *Environmental Rights: Critical Perspectives*, s. 7.

214 Nejasnost pojmu a jeho „kluzkost“ ukazuje např. problém rozlišení potřeb a tužeb, tedy jakéhosi rozhraní nezbytného a zbytečného či luxusního, protože není jasné, jak vymezit potřeby a tužby, tyto velmi subjektivní kategorie, na kterých přitom obsah celého konceptu stojí (původní definice udržitelného rozvoje používá pojem „potřeby“ – needs). Kerri Woodsová si v této věci vypůjčuje postoj reprezentanta hlubinné ekologie Arne Naesse, který tvrdí, že lidé nemají právo snižovat bohatství a diverzitu forem života s výjimkou uspokojování nezbytných (naprosto nutných, nepostradatelných) životních potřeb. Nicméně i tento autor ve vysvětlení konstatuje, že pojem nezbytných životních potřeb je vágní a že musí umožňovat konkrétní rozhodování podle situace. Zřejmě lze říct, že neexistuje žádný objektivní standard „potřeb“, který by mohl být určen pro účely environmentální udržitelnosti. Navíc úlohu zde hraje rozvoj technologií a rostoucí spoléhání se na ně v každodenním životě (což jistě mění naše „potřeby“ a vzdaluje nás to od ideálního, resp. idealizovaného souznění s přírodou), velikost populace rovněž mění potřeby. NAESS, Arne. *The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects*. In: A. Light – H. Rolston (Eds.). *Environmental Ethics: An Anthology*. Oxford: Blackwell Publishing, 2003, s. 264–265. Cit. v WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 82.

215 WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, op. cit., s. 72–73.

náležitě hájeny. Řada autorů se nicméně domnívá, že tento princip není s to konflikt mezi ochranou životního prostředí a ekonomickým rozvojem vyřešit, a dokládají to i poměrně neúspěšnou „cestou“ tohoto konceptu mezinárodními summity. Například MALGOSIA FITZMAURICE uvádí, že část environmentalistů již přestala brát tento princip zcela vážně a považují ho za spíše politický ideál či za obecný princip podkládající environmentální *soft law*, směrný princip pro tvorbu legislativy apod.²¹⁶ Právě tato britská expertka na mezinárodní právo životního prostředí patří mezi ty, kdo jsou ohledně budoucnosti tohoto konceptu skeptičtí: píše, že je možné, že pokusy vytvořit funkční definici udržitelnosti budou zbytečné a že integrace ekonomického rozvoje a životního prostředí ve formě, v jaké byla předpokládána v roce 1992 v Riu, již neexistuje, protože v současnosti získal ekonomický rozvoj před ochranou životního prostředí přednost.²¹⁷ „[J]e velmi odrazující, ne-li nemožný úkol nastínit nějaké obecné závěry ohledně stále unikající (neuchopitelné) povahy udržitelného rozvoje, jeho prvků a účinnosti... Nejednoznačná formulace tohoto principu může vést k různým interpretacím: jedné tvrdící nadřazenost ochrany životního prostředí nad rozvojem, a druhé tvrdící opak... Z pohledu autorky jsou pokusy definovat koncept z normativního hlediska pouze zbytečným cvičením. Udržitelný rozvoj, i kdyby pouze jako politické prohlášení, by býval musel nějakým způsobem ovlivnit mezinárodní právo životního prostředí.“²¹⁸ Jiní autoři, z nich na čelném místě K. BOSSELMANN, koncept „nevzdali“ a snaží se ho rozpracovávat do podoby, v níž by mohl být uplatnitelný.

Nejčastěji využívaná definice udržitelnosti je ta „brundtlandovská“ z roku 1987,²¹⁹ podle níž „*udržitelný rozvoj je takový, který uspokojuje potřeby přítomnosti bez ohrožení schopnosti budoucích generací uspokojovat své vlastní potřeby*“.²²⁰ Právě zde se pojem udržitelný rozvoj objevil v této podobě poprvé.²²¹ Zpráva „Naše

216 FITZMAURICE, M. *Contemporary Issues in International Environmental Law*, s. 82.

217 *Ibid.*, s. 86–87.

218 *Ibid.*, s. 85–86.

219 Zpráva „Our Common Future“ byla výsledkem práce Světové Komise pro životní prostředí a rozvoj (WCED), která byla založena OSN jako její nezávislá komise, s úkolem kriticky prozkoumat problémy vztahu mezi životním prostředím a rozvojem a formulovat realistické návrhy k jejich řešení. Její předsedkyní byla jmenována bývalá norská premiérka Gro Harlem Brundtlandová. Text je dostupný z <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> [cit. 29. 9. 2015].

220 Zpráva „Our Common Future“, část I, kap. 2 bod 1.

221 K. Bosselmann nicméně nachází určité předchůdce konceptu udržitelnosti i v historii Evropy a jako příklad dává v Německu v polovině 18. století zavedený tehdy nový přístup k lesnímu hospodaření, podle něhož za každý poražený strom se musí vysadit jeden nový. Opatření souviselo s tehdejšími neutěšeným stavem lesů v Evropě, kdy na počátku

společná budoucnost“ zdůrazňuje, že si půjčujeme environmentální kapitál od budoucích generací a že ekonomický rozvoj musí být omezován za účelem chránit ekologickou integritu Země.²²²

K. BOSSELMANN rozlišuje dvě pojetí udržitelnosti, lišící se rolí ekologie v celém konceptu. „Silné“ pojetí chápe ekologickou integritu Země jako nezbytný předpoklad rozvoje, a proto nastavuje „ekologickou“ spodní hranici, která je koncipována pro posuzování ekonomické prosperity a sociálního rozvoje jako nepřekonatelná. Jde tedy o pojetí, které upřednostňuje v případě konfliktu ochranu životního prostředí. „Slabé“ pojetí udržitelného rozvoje chápe ekonomické, sociální a ekologické zájmy jako rovnocenné, tj. „pouze“ je umísťuje vedle sebe a ukládá je sledovat všechny zároveň. Toto pojetí je asi přirozeně preferováno vládami a korporacemi. Podle BOSSELMANNA je ale toto pojetí nedostatečné, protože nemůže být účinné – podle něj ekologické systémy mají skutečně tvořit spodní hranici, standard a základní kritérium, a pouhé souběžné sledování všech uvedených zájmů samo o sobě udržitelný rozvoj netvoří.²²³

Po počátečním zformulování celého konceptu nebyl zprvu činěn rozdíl mezi slabým a silným pojetím udržitelnosti. K rozštěpení došlo díky Deklaraci z Ria v roce 1992. V obou výsledných dokumentech této konference, Deklaraci a Agendě 21, byla zdůrazněna (pouze) vzájemná provázanost environmentálních, sociálních a ekonomických zájmů. Princip udržitelnosti byl v Principu 4 Deklarace z Ria konstruován jako sladějící ekonomiku a ochranu životního prostředí do souladného celku, v němž oba zájmy mají rovnocenné postavení. Proti tomu se vymezila určitá opoziční platforma, která zformulovala alternativní závěry konference mnohem razantněji do podoby návrhu tzv. Světové Charty – Earth Charter, v níž by byla ekologická udržitelnost chápána jako centrální ke všem ostatním aspektům konceptu. Další fázi otevřel summit Johannesburgu v roce 2002, nazvaný Světový summit o udržitelném rozvoji. Jeho výsledné dokumenty byly z hlediska vývoje konceptu udržitelnosti komentovány jako zklamání, neboť udržitelný rozvoj ani nedefinují

průmyslové revoluce byly lesy v Evropě téměř vymýceny a deforestation dosáhla takového stupně, že ohrožovala ekonomiku celé Evropy. Zásada, kterou německý vysoký finanční úředník Hans Carl von Carlowitz nazval „Nachhaltigkeit“, se následně dostala do francouzské Lesní Akademie, kde ji její ředitel Adolphe Parade přeložil do francouzštiny jako „soutenir“, což je z latinského sustinere – udržovat, chránit, opečovávat. A odsud vznikl anglický překlad sustainability. Zde je heslo, kterým se tento způsob lesního hospodaření řídí: žít z výnosů, nikoli z podstaty. BOSSELMANN, K. *A vulnerable environment: contextualising law with sustainability*, s. 52–53.

222 Tamtéž, kap. From One Earth to One World, bod 25.

223 BOSSELMANN, K. *A vulnerable environment: contextualising law with sustainability*, s. 54.

a podporu principu ekologické udržitelnosti vyjadřují pouze nepřímo. Jak je vidět ze zde zformulovaných pilířů udržitelného rozvoje, které tvoří ekonomický rozvoj, sociální rozvoj a ochrana životního prostředí, je udržitelný rozvoj chápán v podstatě pouze jako kompromis mezi ochranou životního prostředí, lidskými právy a ekonomickým růstem. „Otázkou, která zde vyvstává, je, zda ony tři vzájemně provázané a vzájemně se posilující pilíře se skutečně vzájemně posilují.“²²⁴ Původně navržené odkázání se na text Světové Charty se ve schválených dokumentech summitu nakonec neobjevilo²²⁵ a úspěšný z tohoto pohledu nebyl ani výsledek summitu Rio+20 v roce 2012.²²⁶

Podle BOSSELMANNA vlády ve skutečnosti opustily („potopily“) koncept udržitelnosti již v raných 90. letech, když se jeho (nepohodlné) politické souvislosti staly zřejmější, a přiklonily se k plné ekonomické globalizaci. Domnívá se tedy, že oficiální hlásání konceptu udržitelnosti je jen rétorikou. Podle něj obrat k účinnějšímu prosazování udržitelnosti by musel být iniciován jediné zdola, občanskou společností.²²⁷

Globalizace a její environmentální důsledky

V rámci ekonomických aspektů udržitelnosti je třeba zmínit především problematiku globalizace a jejích důsledků na životní prostředí. Globalizace se většinou spojuje primárně s ekonomikou, jako podložená idejemi neoliberalismu a umožněná zrychlením a zlevněním dopravy a komunikace a uvolněním výměny zboží, služeb a kapitálu, včetně osob. Ekonomická globalizace přináší formování v podstatě jediného globálního trhu, regulovaného na globální úrovni systémem Mezinárodního měnového fondu a Světové obchodní organizace. Proces ekonomické globalizace má nepopíratelně pozitivní vliv na blahobyt a prosperitu zemí. Uvádí se ale, že v souvislosti s tlakem globalizace je oslabována státní suverenita, zejména v tom ohledu, do jaké míry mohou státy regulovat ekonomické a sociální záležitosti na svém území samostatně a do jaké míry podléhají diktátu uvedeného systému.²²⁸

224 BOER, B. – BOYLE, A. *Human Rights and the Environment – Background Paper for the 13th Informal ASEM Seminar on Human Rights*, s. 25.

225 BOSSELMANN, K. *A vulnerable environment: contextualising law with sustainability*, s. 55.

226 Viz Earth Charter International, Annual Report 2012, dostupné z: <http://www.earthcharterinaction.org/invent/images/uploads/lt_CartaDaTerra_08.pdf> [cit. 29. 9. 2015].

227 BOSSELMANN, K. *A vulnerable environment: contextualising law with sustainability*, s. 56.

228 Jako příklad lze uvést podmínky půjček zemím od Světové banky. Tyto podmínky byly od 80. let spojeny s implementováním tzv. Strukturálních vyrovnávacích programů (Structural Adjustment Programmes – SAPs), vymyšlených ekonomy MMF a zacílených na stimulaci ekonomického růstu, stabilizace národních ekonomik a snižování vládních dluhů.

Toto oslabení státní suverenity může mít významné důsledky pro lidská práva i pro udržitelnost, protože obojí má těžiště právního zakotvení a prosazování na úrovni států. Hlavní důsledky ekonomické globalizace na životní prostředí bývají uváděny dvojí: ignorování externalit a tzv. tragédie veřejného statku.

Ignorování externalit

Zdání zvyšujícího se blahobytu (a zlevňování zboží) může být také způsobeno z velké části tím, že **ekologické náklady**, přestože vznikají v rostoucí míře, nejsou zohledněny – jsou **externalizovány**, a bohatší společnosti přemísťují poškození životního prostředí na ty chudší, což platí mezi zeměmi i mezi regiony uvnitř zemí: „*Environmentální poškození nemizí, pouze se ztrácí z pohledu bohatých spotřebitelů.*“²²⁹ V důsledku globalizace tak trápí co do kvality životního prostředí zejména rozvojové a chudé země, kam se přesouvá výroba z důvodu nižších environmentálních standardů: jestliže v rozvinutých zemích se výroba environmentálně náročných odvětví (např. ocelárny) příliš prodražuje kvůli zvyšujícím se environmentálním standardům, pak je taková výroba často přesouvána právě do zemí, kde jsou standardy nižší, a tudíž výroba levnější. Toto je vlastně problém intragenerační spravedlnosti. Externality ovšem existují nejen z hlediska prostoru, ale i z hlediska času: nyní ignorované náklady ponese i budoucí generace, a to v podobě omezených možností a vyšších rizik (oproti minulým generacím), což je problém spravedlnosti intergenerační.²³⁰

SAPs typicky obsahovaly požadavek snížení veřejných rozpočtů a deregulaci zemědělství a průmyslu s cílem zjednodušit země integrování do světové ekonomiky a přitáhnout zájem zahraničních investorů. Zvláště chudé a rozvojové země byly ze strany MMF silně podněcovány přijímat ve svých zemích přímé zahraniční investice a investovat do proexportně orientovaných odvětví průmyslu, kde má země nějakou výhodu z hlediska světového trhu. Environmentální souvislosti SAPs jsou uváděny trojí: 1. deregulace má negativní efekt na životní prostředí, pokud zahrnuje snižování environmentálních standardů; 2. snižování veřejných rozpočtů prakticky často znamenalo snižování výdajů na ochranu životního prostředí a veřejné služby; 3. v zemědělství, které bývá klíčovou součástí národního hospodářství pro nejchudší a rozvojové země, často znamenaly SAPs ústup od samozásobitelského pěstování a přechod k pěstování za účelem zisku, což bylo spojeno s eliminací střídání plodin, zvýšením užívání pesticidů a zvyšováním potřeby zavlažování a tím i tlaku na vodní zdroje. To mělo za následek snížení kvality půdy a zvýšení závislosti země na dovozu potravin, který byl zase závislý na úspěchu SAP. Proto lze tvrdit přímý negativní vliv SAPs na schopnost států řešit environmentální problémy a růst závažnosti a intenzity těchto problémů. BRYANT, R. L. – BAILEY, S. (Ed.), *Third World Political Ecology*, London: Routledge, 1997, s. 61. Cit. v WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 14.

229 Blíže WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 6–13.

230 *Ibid.*, s. 85–87.

Ignorování externalit vlastně představuje ekonomicky racionální chování. Znamená využít nižší hodnoty efektů (nákladů nebo přínosů), které se vyskytují ve velké vzdálenosti od daného ekonomického aktéra. Jinak řečeno, externality jsou negativní náklady, které jsou nesené aktéry vnějšími vůči dané transakci (např. lidmi se znečištěným ovzduším či vodou, jež např. působí choroby, jejichž léčbu je třeba hradit). Při ignorování externalit daná výroba nezahrnuje tyto externí náklady a výrobky jsou ve skutečnosti prodávány za nižší cenu, než by bylo adekvátní, protože část nákladů nese někdo jiný. Dokud je ekonomika postavena na principu, že na trhu je preferována nižší cena, nemají ekonomičtí aktéři žádnou motivaci externality internalizovat (ledaže funguje kvalitní environmentální legislativa včetně ekonomických nástrojů, odpovědnosti a sankcí).²³¹

Tragédie veřejného statku

Tzv. tragédie veřejného statku (tragedy of the commons)²³² nastává, jestliže ekonomicky racionální aktér využívá přírodní statek nebo zdroj společně vlastněný (obecní, či u nás veřejný statek) nebo nikým nevlastněný, k němuž je volný přístup, způsobem ekonomicky racionálním. Jako příklad lze uvést jezero, kde loví tři čluny ryby pro svou obživu. Jeden rybář se rozhodne, že si koupí větší síť. Tím uloví více ryb, zvýší svůj podíl na trhu a dosáhne vyššího zisku. Tím má prospěch ze své investice do větší sítě. Ale náklady v ekologickém smyslu (méně ryb k chycení zítra) jsou rozvrstveny rovnoměrně mezi všechny tři rybáře. Další týden se druhý rozhodne, že se zachová stejně, aby si uchoval podíl na trhu. Takto proces pokračuje, protože každý aktér hledá komparativní výhodu na trhu. Tragédie veřejného statku představuje vlastně začarovaný kruh, neboť použití tržního přístupu podemílá udržitelnost zdroje a v případě neregulování může vyústit až (v daném případě) k vyčerpání regeneračních schopností jezera, resp. ke zničení nebo nenávratnému poškození daného veřejného statku. Jádro problému však není v samotném ekonomickém růstu (chytat postupně stále více ryb), ale v (ne)respektování regenerační schopnosti daného přírodního zdroje ze strany ekonomických aktérů.²³³

231 Ibid., s. 85.

232 Anglický výraz *tragedy of the commons* nemá zatím ustálený český překlad. Kromě „tragédie veřejného statku“ se lze setkat např. s překlady dilema veřejného statku, tragédie společného vlastnictví nebo také tragédie obecní pastviny, neboť výraz původně pochází z eseje Garretta Hardina *Tragedy of the Commons* z roku 1968 (dostupné z: <<http://www.sciencemag.org/content/162/3859/1243.full>> [cit. 30. 9. 2015], kde je problém vysvětlován právě na příkladu obecní pastviny.

233 WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 84.

Jediným řešením (které se ale zdá co do plné realizace zatím v nedohlednu) je tedy zajistit, aby ekonomičtí aktéři nesměli znečišťovat nebo těžit společné zdroje jako je ovzduší, voda, půda atd. bez uznání a internalizování ekologických nákladů této své činnosti.

Navrhované modely slučující rozvoj a ochranu životního prostředí

Autoři, kteří nepovažují koncept udržitelnosti za „slepu uličku“, navrhují různé typy zajištění slučitelnosti mezi jeho ekonomickými, sociálními a ekologickými aspekty. Patří mezi ně např. koncept environmentální ekonomiky, koncept environmentálního občanství a konstruování nového právního oboru „právo udržitelnosti“, které budou v následujících podkapitolách stručně představeny.

Environmentální ekonomika

Teorie environmentální ekonomiky se snaží nalézt optimální míru zasahování do tržních mechanismů s cílem zajistit co nejvyšší ochranu životního prostředí. Uvnitř této teorie existují tři odlišné přístupy.

1. Tzv. **environmentalismus volného trhu** odmítá interference do trhů a tvrdí, že kdyby trhy byly provozovány zcela volně (svobodně), byly by ekologické náklady produkce plně internalizovány do tržní ceny zboží a kvalita životního prostředí by se zlepšila. Navíc, spontánní řád vytvořený zcela svobodným trhem by zrcadlil komplex spontánních vztahů až do roviny ekosystémů. Podle tohoto přístupu je tedy řešením tragédie veřejného statku eliminovat veškeré veřejné statky, tj. privatizovat je. Je evidentní, že vůči tomuto přístupu lze mít vážné pochybnosti o jeho pravdivosti i etické námitky.
2. Tzv. **ekologická modernizace** se rovněž snaží využít tržní síly ve prospěch rozvíjení environmentálních otázek, ale zároveň dává prostor pro státní regulaci. Vláda má definovat cíle politiky životního prostředí a pobízet trh, aby hledal cesty k dosažení těchto cílů. Např. princip znečišťovatel platí, pokud je vládami aplikován správně, motivuje podniky k hledání metod šetrných k životnímu prostředí a zároveň jim vytváří komparativní výhodu, a to na domácím trhu i globálně, protože spotřebitelé podle této teorie v rostoucí míře budou vyžadovat ekologicky šetrné výrobky.
3. Tzv. **ekologická ekonomie** je směr od dvou předchozích velmi odlišný. Zpochybňuje růst jako hlavní cíl ekonomické politiky i jako hlavní měřítko blahobytu s tím, že země jsou odkázány na své omezené ekologické kapacity, a proto růst

musí být už z podstaty věci omezený. Tento přístup navrhuje objektivní stanovení „mezí udržitelnosti“, které by byly odvozeny z ekologické kapacity příslušného území, a následně zajištění toho, aby ekonomika tyto meze nepřekračovala; počítá tedy se silnou regulací trhu a jasným vymezením ekologických limitů jakéhokoli materiálního růstu. To by v praxi předpokládalo také eliminaci podstatné části globálního trhu (např. omezení dovozu produktů, které se vyrábějí nebo mohou vyrábět i v tuzemsku, zákaz dovozu mimosezónních produktů apod.) a je jasné, že přechod ze současné ekonomiky na takový model by předpokládal zásadní proměnu principů, které jsou východiskem pro národní i mezinárodní ekonomické politiky na světě, což je velmi těžké si představit, a proto je možno tento model označit i za utopický.²³⁴

Environmentální občanství

Teorie environmentálního či globálního občanství jsou v současné době v zahraniční literatuře poměrně hojně zpracovávaným tématem.²³⁵ Jejich jádrem jsou povinnosti, nikoli práva, přičemž tyto povinnosti si podle těchto teorií environmentálně uvědomělý občan ukládá na sebe sám. Jde tedy o prosazování změn „zdola“, se začátkem u každého jednotlivce. V důrazu primárně na povinnosti se tento přístup, spjatý s konceptem tzv. deliberativní demokracie, zásadně odlišuje od liberální demokracie založené na právech. Východiskem tohoto přístupu je tvrzení, že egoismus současné kultury založené na právech vede k odhlížení od našich vlivů na jiné (lidi i jiné živočichy) a zbavuje se odpovídajících povinností.²³⁶ Existuje několik variant „zelené“ interpretace občanství – lze rozlišit zejména tzv. environmentální (slabší) a ekologické (silnější) pojetí občanství, přičemž slabší se snaží pouze změnit chování v reakci na ekonomickou stimulaci nebo právní regulaci, zatímco silnější model předpokládá nejen změnu chování, ale i hodnot.²³⁷ Konkrétněji rozpracovaných modelů zeleného občanství existuje několik.

1. Tzv. **správčovství** (stewardship) chápe občany jako nositele péče o planetu a tím nositele povinností, které jsou nezbytné pro správné udržování planety.

234 Blíže viz *ibid.*, s. 87–96.

235 Např. srov. ARNEY, J. *Wilderness and the Common Good: A New Ethic of Citizenship*. Fulcrum Publishing, 2015. CAO, B. *Environment and Society Texts: Environment and Citizenship*. Taylor and Francis, 2015. DOBSON, A. P. *Citizenship and the Environment*. Oxford University Press, 2003. SMITH, M. J. – PANGSAPA, P. *Environment and Citizenship: Integrating Justice, Responsibility and Civic Engagement*. Zed Books, 2008.

236 WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 100–101.

237 *Ibid.*, s. 99.

Základní myšlenka tohoto konceptu je, že správci (stewards) jsou morálně zavázáni řádně udržovat integritu a dobrý stav předmětu své správy, v tomto případě lokální a globální ekosystémy. Autoři, kteří tento koncept hájí, tvrdí, že jde dobře dohromady s principem udržitelnosti a že je v souladu s ekologickou ekonomikou. Jinými je naopak koncept správcovství zpochybňován, zejména kvůli jeho teologickým kořenům, neboť vychází z křesťanské, islámské a židovské tradice vztahu mezi člověkem a Zemí a Bohem člověku dané povinnosti Zemi spravovat; kritizována je tak pochopitelně i jeho vyložení antropocentrická pozice, a „patricijské“ či „aristokratické“ podtóny celé ideje, stejně jako namítaná nedemokratičnost. Existuje nicméně i sekulární varianta správcovství, která má původ ve starosti o budoucí generace a v existujících právních rádech se promítá například do úpravy trustů.²³⁸

2. Rousseauovským konceptem malých zemědělských komunit a praxí kolektivit typu izraelských kibuců je inspirován model tzv. **komunitárního občanství**, který tak má blízko k socialismu. Jeho jádrem je kolektivní nakládání se společnými statky a sebeidentifikace společenství, stejně jako společné spravování života komunity. Toto pojetí velmi dobře odpovídá udržitelnosti a uchopuje i problém budoucích generací – stará se o jejich zájmy, protože ony jsou pokračováním společné identity. Ale na druhou stranu je pochopitelně podrobováno kritice, protože jednak vůbec nepodporuje environmentální spolupráci mezi komunitami navzájem, jednak je prohlašováno za netolerantní (komunitní společenství jsou podle tohoto modelu oddělena od ostatního světa a netolerují nikoho, kdo se neztotožňuje s majoritní vizí společného dobra).

3. Teorie tzv. **post-kosmopolitního občanství** vidí hlavní úskalí globalizace v tom, že řada našich rozhodnutí ovlivňuje životy jiných lidí, které nepovažujeme za členy „své“ komunity a na které nebereme ohled, a tudíž se jim ani necítíme ničím povinovani. Podle tohoto přístupu však k těm, které jsme poškodili tím, že jsme jim svým chováním zhoršili životní prostředí, máme povinnosti. Důležitým pojmem tohoto přístupu je **ekologická stopa** (ecological footprint). Povinnost jednat a pomáhat těm, kdo mají potíže, vyplývá přímo z naší sdílené lidskosti, ale také z našich minulých jednání, která způsobila škodu. Tato odpovědnost není u všech lidí stejná, ale např. u klimatických problémů by měli nést větší odpovědnost ti, kdo se více podíleli na vzniku problému. Právě určení míry odpovědnosti je slabým

238 Stručně o fungování trustů viz MÜLLEROVÁ, H. Pozemkové spolky – alternativní způsob ochrany půdy, flóry a fauny. In: *Dny práva 2012. Sborník z mezinárodní konference pořádané Právnickou fakultou Masarykovy univerzity* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 2375–2382. Dostupné z: <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2012/files/sbornik.pdf>.

místem této koncepce, a u některých environmentálních problémů je pravděpodobně nemožné. I zde převažuje důraz na povinnosti před právy, dokonce spojený s iluzorní představou, že by se „viníci“ sami přihlásili k odpovědnosti, aniž by oběti musely vymáhat svá (odpovídající) práva.²³⁹

Právo udržitelnosti

Navrhované nahrazení práva životního prostředí **právem udržitelnosti** (sustainability law) má za cíl zásadně posílit prvek ochrany životního prostředí v rámci konceptu udržitelnosti, získat pro něj lepší pozici pro řešení konkurujících ekonomických a sociálních zájmů. Jádrem tohoto oboru by byla problematika dosahování a zachovávání udržitelnosti a měřítkem oboru pak jakýkoli pokrok v řešení této otázky. Nahrazení názvu se navrhuje též proto, že přetrvávající redukcionistický přístup k pojmu životního prostředí (tj. jeho úzké antropocentrické chápání) se neustále promítá do používané terminologie, což by změna názvu údajně vyřešila.²⁴⁰

Koncept práva udržitelnosti vidí jako dobré řešení K. BOSSELMANN, jeden z vůdčích proponentů myšlenky principu udržitelnosti. Ten navíc zdůrazňuje, že udržitelnost by získala účinnější pozici v právu i ve společnosti, kdyby získala status základního principu, srovnatelný s takovými principy, jako je svoboda, rovnost, spravedlnost či solidarita. Uvádí, že všechny základní principy mají politický i právní význam, a proto udržitelnost, aby způsobila změny ve vytváření i interpretaci právních konstruktů, musí být mezi ně zařazena podobným způsobem. BOSSELMANN ovšem připouští, že udržitelnost zatím nemá takovou váhu, aby mohla být připojena na roveň těm nejvyšším principům. Má i v určitém směru obtížnější postavení než jiné principy, protože důsledky jejího porušení bývají dlouhodobé a komplexní, a jsou obtížně identifikovatelné, nebo dokonce zůstávají nepovšimnuté. Proto je třeba v této fázi alespoň zejména obhajovat myšlenku, že udržitelnost má mít místo mezi základními principy a že by měla být normativně zajištěna.²⁴¹

Jako příklad správně ukotveného přístupu k udržitelnosti nabízí BOSSELMANN již zmíněnou Světovou chartu, která definuje ochranu a péči o ekologické systémy

239 WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 101–108.

240 Myšlenka práva udržitelnosti pochází z WESTERLUND, S. *Theory for Sustainable Development: For or Against?* In: H. C. Bugge – C. Voigt (Eds.), *Sustainable Development in International and National Law*. Groningen: Europa Law Publishing, 2008, s. 55. Cit. v BOSSELMANN, K. *A vulnerable environment: contextualising law with sustainability*, s. 57–58.

241 BOSSELMANN, K. *A vulnerable environment: contextualising law with sustainability*, s. 56.

planety, což má tvořit jádro významu principu udržitelnosti. Lidé jsou tu vnímáni jako součást ekosystémů planety. Morální komunita je tak rozšířena nad rámec lidského druhu a zahrnuje celý živý svět. Z tohoto hlediska je vývoj lidstva nikoli centrem vývoje života, ale spíše pouze jeho součástí. Proto charta vyzývá k obratu od „pouhého“ spravování životního prostředí ke spravování udržitelnosti (from environmental governance to sustainability governance) tak, aby byly zahrnuty všechny lidské i ekologické aspekty rozvoje.²⁴²

Lze shrnout, že BOSSELMANN volá po uspořádání práva okolo principu udržitelnosti, což by vedlo zákonodárce správným směrem, přičemž jádrem má být ochrana ekologické integrity, která je samou podstatou principu udržitelnosti. Udržitelnost se snaží chránit (měřitelnou) integritu ekosystémů. K tomu bude nutná „hodnotově vedená transformace všech sociálních institucí“.²⁴³

MEZIGENERAČNÍ SPRAVEDLNOST

Autoři věnující se právu na životní prostředí zpravidla uvádějí, že součástí tohoto práva musí být zohlednění zájmů budoucích generací. Problematika mezigenerační spravedlnosti²⁴⁴ a koncept práv budoucích generací patří mezi problematiky u nás zatím téměř nerozpracované. Zájmy budoucích generací jsou obsaženy v samém pojmu udržitelnosti a v zahraniční literatuře je mezigenerační spravedlnost pravidelně uváděna v souvislosti s právem na životní prostředí, často jako jeho doporučená součást, proto je třeba se jí náležitě věnovat.

Podstata

Mezigenerační spravedlnost je princip, podle něhož lidé, kteří žijí dnes, mají zvláštní povinnosti vůči lidem, kteří budou žít v budoucnosti, zachovat životní prostředí planety a jeho integritu, potřebné nejen k zajištění přežití lidského druhu vůbec, ale i k tomu, aby možnosti dostupné budoucím generacím k uspokojování jejich vlastních potřeb nebyly nepřiměřeně omezeny. Výchozím nepopíratelným faktem je, že schopnost budoucích generací sledovat své vlastní zájmy a představy prospěchu mohou být jednáním v současnosti omezeny. Lidé žijící dnes dostali od svých předků dědictví, které mohou užívat, ale které je limitováno

²⁴² Ibid., s. 56.

²⁴³ Ibid., s. 63.

²⁴⁴ Intergenerational justice; též se používá pojem mezigenerační rovnost – intergenerational equity.

zájmy a potřebami budoucích generací; mají tedy pečovat o dobrý stav svěřených zdrojů a nepředat je potomkům v horším stavu, než je převzali. Jiný možný pohled je chápat přírodní zdroje, bohatství a technologie jako výsledek rozvoje minulých generací, nikoli tedy výsledek práce současnosti s tím, že je nemožné tento dluh splatit minulým generacím, a tak jsme zavázáni směřovat jeho splácení do budoucnosti.²⁴⁵

Opěrnou kategorií celé teorie je spravedlnost. Je nespravedlivé, pokud větší možnosti čerpání ze společných zdrojů pro nynější generaci jsou „vykoupeny“ menšími možnostmi pro generace následující, bez jejich souhlasu. Nespravedlnost je tedy spatřována v nerovném rozložení škod a benefitů mezi generacemi; možnost dneška nemá být uskutečňována, pokud může být vykonána pouze za cenu poškození zájmů budoucích osob zúžením jejich možností žít život s jejich vlastními volbami. Budoucí generace nemohou dát žádný souhlas, vyjádřit své preference. Vývoj technologií zejména v oblasti zemědělství a průmyslu sice dnešním generacím dostupné zdroje masivně zvýšil, ale zároveň je faktem prudký růst populace, který na přírodní zdroje vytváří obrovský tlak. Udržování integrity globálního ekosystému škálu voleb (možností) budoucích generací zachovává.²⁴⁶

Často odkazované pojetí mezigenerační spravedlnosti je pojetí EDITH BROWN WEISS, které je vystavěno na principu rovné ochrany. Podle něho je každá generace povinna chránit dědictví minulých generací a dávat stranou (ve smyslu nepoužít pro sebe) příslušnou část zdrojů. Člověk je chápán jako součást určité generace a součást přírodního systému a je spojen s jinými lidmi téže generace, stejně jako existuje spojení mezi generacemi navzájem. Všechny generace dohromady užívají společné bohatství planety a jsou si v tomto užívání rovny; jejich partnerství při tomto užívání je přímým následkem (přímo vyplývá z) jejich rovnosti. Každá generace je povinna chránit životní prostředí pro další generace. Partnerství generací přitom není a ani nemůže být založeno na plné znalosti (kolik lidí bude, jací budou apod.). Mezigenerační spravedlnost je v tomto pojetí založena na následujících třech principech: 1. ochraně možností (ve smyslu počtu voleb či diverzity), 2. ochraně kvality (požadavek nepředat planetu v horším stavu) a 3. ochraně přístupu (povinnost zajistit rovný přístup k dědictví členům generace nynější i budoucí). Obsahem mezigenerační spravedlnosti je tedy požadavek na současné generace

245 SHELTON, D. Describing the Elephant: International Justice and Environmental Law. In: J. Ebbeson – P. Okowa (Eds.). *Environmental Law and Justice in Context*. New York: Cambridge University Press, 2009, s. 62–63.

246 WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 124.

omezovat své vlastní využívání zdrojů a vyhnout se dlouhodobým a nevratným poškozením životního prostředí.²⁴⁷

Koncept mezigenerační spravedlnosti je často prezentován v podobě *práv budoucích generací vůči nynějším generacím*, s obsahem, který byl popsán. Právě to ho ovšem problematizuje a působí, že řada autorů celý koncept jako takový zpochybňuje. Například MALGOSIA FITZMAURICE je, podobně jako u konceptu udržitelnosti, i v případě pojmu mezigenerační spravedlnosti a práv budoucích generací skeptická. Uvádí, že nejasný je jak pojem „budoucích generací“ (jak hodně do budoucna míří), tak pojem „mezigenerační“. Otázka existence práv budoucích generací zůstává podle FITZMAURICOVÉ zcela nejasná ve filozofii i právu, a to, že některé platné ústavy budoucí generace v rámci základních ústavních principů zmiňují, nemá podle ní v podstatě žádný vliv na zakotvení práv budoucích generací v legislativě a praxi.²⁴⁸

Mohou mít budoucí generace práva?

Uvádí se, že na světě existují tři ústavy, které výslovně udělují práva budoucím generacím. Japonská ústava stanoví, že základní lidská práva zakotvená touto ústavou jsou udělována lidu této a budoucích generací jako věčná a nezczitelná práva (Japonská ústava z roku 1946, čl. 11). Dále, norská ústava uvádí, že každá osoba má právo na životní prostředí, které vede ke zdraví, a na přírodní prostředí, jehož plodnost a diverzita jsou zachovány, a že přírodní zdroje mají být udržovány na základě komplexních dlouhodobých zvažování, díky nimž bude toto právo chráněno i pro budoucí generace (norská ústava, č I, 110b, al. 1). A konečně, novela bolívijské ústavy z roku 2002 zakotvila, že všichni občané mají základní právo užívat životní prostředí zdravé, ekologicky dobře vyvážené a příhodné pro blaho, a přitom mít na paměti práva budoucí generací (bolívijská ústava, čl. 7[m]).²⁴⁹

Kolem otázky, zda je koncept práv budoucích generací vůbec možný, existuje živá debata. Hlavní překážky jsou spatřovány v nemožnosti identifikovat budoucí subjekty, tedy budoucí nositele práva s tím, že k tvrzeným povinnostem neexistují

247 BROWN WEISS, E. Intergenerational Equity: A Legal Framework for Global Environmental Change. In: E. Brown Weiss (Ed.), *Environmental Change and International Law: New Challenges and Dimensions*. United Nations University Press, 1992, s. 408 a násl. Cit. v FITZMAURICE, M. *Contemporary Issues in International Environmental Law*, s. 123–124.

248 FITZMAURICE, M. *Contemporary Issues in International Environmental Law*, s. 115 a 168–169.

249 GOSSERIES, A. On Future Generations' Future Rights. *The Journal of Political Philosophy*. 2008, č. 4, s. 448.

žádní přítomní držitelé práva, v neexistenci vztahu a reciprocity mezi nynějším nositelem povinnosti a budoucím neznámým nositelem práva a v nevyhnutelnosti plnění takových povinností. Konstruování práv budoucích generací na základě jejich zájmů vede k podobným závěrům – aby někdo mohl mít zájmy, musí existovat.²⁵⁰ A obráceně, vyjdeme-li z práv budoucích osob, zase není jasné, proč by práva potenciálních budoucích osob nebo skupin měla fungovat jako požadavky vůči nyní žijícím lidem.²⁵¹ Výrazně více přehlednosti vnesl nedávno do této debaty belgický právní filozof AXEL GOSSERIES.²⁵² Ten, zastávající zájmovou teorii práv a vycházející z klasických HOHFELDOVÝCH pozic, uvádí čtyři argumenty, jež je třeba brát v úvahu pro smysluplné udělení jakýchkoli práv (včetně ústavních) budoucím generacím: 1. námitku neexistence: může být namítáno, že nemá smysl udělovat práva jedincům, kteří neexistují; 2. námitku neidentity: může být namítáno, že naše škodlivé jednání může ovlivnit budoucí jednotlivce kvantitativně (tj. že někteří se vůbec nenarodí, a tudíž jim nelze škodit, a v takovém případě nemá konstrukce práv smysl); 3. námitku nevyhnutelnosti: i kdybychom nějakým způsobem vyřešili předchozí dva problémy, taková práva budou nevyhnutelná, neaplikovatelná; 4. námitku sebe-trestání: i kdyby byla zaručena žalovatelnost před soudem, sankce pro členy předchozích generací by ve skutečnosti pravděpodobně poškodily vlastní generaci.²⁵³

1. **Námitka neexistence** spočívá v tvrzení, že z hlediska současnosti neexistují osoby, jimž se mají práva udělit. Jestliže osoby neexistují, nemohou mít práva, protože práva je možno připsat pouze „někomu“. Toto by znamenalo nejen, že práva budoucích lidí nemají smysl, ale také, že jim nedlužíme žádné povinnosti. GOSSERIES tedy zkoumá, zda mohou existovat povinnosti bez korelativních práv, resp. zda přece jenom nelze taková korelativní práva dovodit. Přitom hledá řešení, které by pokud možno bylo akceptovatelné z hlediska zájmové teorie i z hlediska teorie vůle, aby zakotvení takových práv bylo všeobecně přijatelné. Nachází takové řešení v **konceptu „budoucích práv budoucích generací“**. Budoucí právo znamená, že právo a povinnost nenastávají zároveň a že toto právo bude podmíněno existencí jeho nositele, což znamená, že osoba bude mít práva, jedině bude-li existovat. Koncept budoucích práv má další dva předpoklady: příčinná souvislost je nastavena tak, že jednání v současnosti bude mít důsledek v budoucnosti, a dále, že celý koncept funguje, pouze pokud je vysoká pravděpodobnost, že budoucí lidé skutečně

250 WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 118 a 143.

251 HISKES, R. P. *The Human Right to a Green Future: Environmental Rights and Intergenerational Justice*, s. 6–7.

252 GOSSERIES, A. *On Future Generations' Future Rights*, s. 446–474.

253 *Ibid.*, s. 449–450.

budou existovat. GOSSERIES k tomu doplňuje, že při takovéto konstrukci budoucích práv nemůžeme brát onu samotnou existenci budoucích lidí jako objekt těchto práv (chráněný zájem), ale pouze jako podmínku; tj. odmítá, že by zde šlo o samotné právo žít (v budoucnosti), tj. být v budoucnosti počat. Druhá jeho poznámka se týká kvantitativního hlediska: protože dnes nevíme, jaké budou populační tendence, kolik lidí bude v budoucnosti žít, musíme nějak zohlednit tuto nejistotu.²⁵⁴

2. **Námitka neidentity** říká, že nelze tvrdit, že by budoucí lidé mohli být v *budoucnosti* poškozeni, až budou existovat, naším *nynějším* jednáním. Pokud by tomu tak bylo, znamenalo by to i vyvrácení dílčích závěrů z bodu 1 o budoucích právech budoucích generací, podmíněných existencí těchto budoucích generací. GOSSERIES k jejímu řešení přistupuje z pozice teorií spravedlnosti s tím, že jako jediný funkční přístup, který umožní výsledné tvrzení, že práva budoucích generací dávají smysl, shledává tzv. **tranzitivní pojetí spravedlnosti**.²⁵⁵ **To je pojetí, podle něhož práva a povinnosti mohou být založeny pouze mezi „sousedícími“ generacemi, u nichž je alespoň minimální pravděpodobnost, že se budou v nějakém časovém okamžiku překrývat. Zde tedy GOSSERIES dochází k závěru, že smysluplné a obhajitelné jsou pouze povinnosti jedné generace vůči generaci nebo generacím, s nimiž se nynější generace překrývá. Z tohoto pohledu tedy odmítá formulace, které prohlašují, že „budoucí generace mají práva“ a doporučuje je vždy omezit na takové, kde se práva vztahují vždy pouze vůči předchozí generaci, resp. povinnosti vůči překrývající se příští generaci.**²⁵⁶

3. **Námitka neaplikovatelnosti** je myšlenka, že pokud budoucí práva vůbec budou moci být aplikována, bude to každopádně „příliš pozdě“. GOSSERIES se zde zabývá otázkou, vůči komu směřují ona práva budoucích generací, s ohledem na překrývání generací, tj. významem situací, kdy existuje zároveň ještě škůdce, ale už i poškozený. Význam překrývání generací pro vymáhání práv budoucích generací ilustruje na filipínském případě *Minors Oposa* z roku 1993.²⁵⁷ Rodiče dětí

254 Detailně viz *ibid.*, s. 450–457. Gosseries k tomu přidává zajímavý postřeh, a sice že budoucí práva budoucích lidí již nyní existují v platné legislativě. Uvádí příklad regulace ochrany spotřebitele – lhůty trvanlivosti v případě kojenecké výživy. Skenice s kojeneckou výživou má uvedenu lhůtu trvanlivosti a v době, kdy je plněna, třeba její budoucí konzument ještě ani není narozen, třeba ještě ani není počat, a přitom případný poškozený konzument se bude moci (prostřednictvím svých zákonných zástupců) bránit.

255 *Ibid.*, s. 458 a násl., zejm. 461–462.

256 *Ibid.*, s. 463.

257 The Philippines Supreme Court, *Minors Oposa v. Secretary of the Department of Environment and Natural Resources (DENR)*, July 30, 1993, 33 ILM 175 (1994). Text dostupný z: <http://www.lawphil.net/judjuris/juri1993/jul1993/gr_101083_1993.html> [cit. 1. 10. 2015].

žalovali u Nejvyššího soudu ve jménu svých dětí a jejich ještě nenarozených dětí, odvolávající se na ústavní právo na zdravé životní prostředí, a žádali zrušení veškerých povolení ke kácení, s poukazem na hrozbu vysoce negativních následků deforestation v zemi pro celé životní prostředí. Šlo o skupinovou žalobu, kdy jednotliví poškození se sdružili do společné žaloby, namísto aby každý podal svou žalobu zvlášť. To bylo zde významné proto, že žalobci reprezentovali jak současné, tak budoucí oběti – někteří z nich jsou již poškozeni, zatímco jiní mají pouze zvýšenou hrozbu budoucího poškození. Soud žalobní legitimaci takto popsaných žalobců (tedy včetně odkazu na budoucí poškozené) přijal bez pochybností. Na tom považuje GOSSERIES za zajímavé, že „stačí“ několik současných obětí, abychom překlenuli problém s neuchopitelností budoucích generací a budoucích obětí tak může být (v jednotlivém případě) mnohem více. V případě, že škůdce stále existuje a škoda se již projevila, není tedy třeba o vymahatelnosti práv budoucích generací pochybovat.²⁵⁸

Pokud by však šlo o případy, kdy se škoda projeví v budoucnosti, v čase, kdy škůdce již pravděpodobně nebude neexistovat, a tedy ani zatím neexistují žádní přítomní poškození, je situace složitější. Na skupinovou žalobu, jako byla popsána v případě *Oposa Minor*, tu nebude možno spoléhat.²⁵⁹ Řešením by snad mohla být taková interpretace práva na zdravé životní prostředí nynějších nositelů, podle níž toto právo zahrnuje právo na životní prostředí dostatečně zdravé na to, aby bylo předáno zdravé další generaci, aniž by to vyžadovalo nadměrné snahy od generace následující po nás.²⁶⁰

4. U námítky *restaráni sebe sama* (self-sanctions) dáva GOSSERIES příklad státního dluhu, který budou muset splácet další generace, a systému penzí. Podstatu „restaráni sebe sama“ vysvětluje takto: „potrestá-li“ nová generace za vysoký státní dluh předchozí generaci, která ho způsobila, tím, že jí sníží penzi, bude předchozí generace pravděpodobně reagovat tím, že vyčerpá své úspory, tj. nepřenechá dědictví svým dětem, takže na tom tratí ony děti. GOSSERIES zobecňuje, že sankcionování první generace pravděpodobně působí ztráty generaci po ní. Tuto námítku je podle něj třeba mít na paměti, kdybychom chtěli sankcionovat určitou generaci za porušení práv budoucích generací. Na druhou stranu to ovšem neznamená, že takové sankce nejsou možné a vymahatelné.²⁶¹

258 GOSSERIES, A. *On Future Generations' Future Rights*, s. 468.

259 *Ibid.*, s. 468.

260 *Ibid.*, s. 467.

261 *Ibid.*, s. 469–471.

Shrnuto tedy, o konceptu práv budoucích generací podle GOSSERIESE nelze říci, že by vůbec nedával smysl nebo byl zcela neuchopitelný. Dává smysl v podobě budoucích práv budoucích generací, kdy vznik práv je podmíněn budoucí existencí nositelů práva, pokud je ze současného pohledu velmi pravděpodobné, že budoucí generace budou existovat. Celý koncept je ovšem omezen, bereme-li vážně námitku neidentitity, na generace, jejichž překryv je alespoň minimálně pravděpodobný, nikoli na generace nepřekrývající se. Jeho vymahatelnost by neměla činit potíže v případech, kdy škoda se již projevila, takže existuje alespoň někdo v přítomnosti poškozený, který „zprostředkuje“ žalobní legitimaci i budoucím ohroženým, a existuje i škůdce. V ostatních případech by byla vymahatelnost takových práv problematická. A konečně, z koncepčního hlediska je problematické sankcionovat členy předchozí generace za zátěž způsobenou následující generací, neboť taková sankce se velmi pravděpodobně projeví i vůči oné následující generaci.

S rozlišováním budoucích generací překrývajících se (blízkých) a nepřekrývajících se (vzdálených) se setkáme i u jiných autorů. Jako podstatné chápe toto rozlišování např. K. WOODSOVÁ, která dochází zčásti k podobným závěrům, jak byly právě nastíněny. U blízkých generací poukazuje na reciprocitu, kdy starší generace investuje do svých potomků také proto, že očekává, že se jí ujmou ve stáří a zaopatří ji. Takové investování do potomků vytváří určité pouto důvěry mezi generacemi, které koexistují. Pokud se tato myšlenka aplikuje na oblast přírodních zdrojů, je blízká k principu umírněnosti či zdrženlivosti. Ve vztahu k přírodním zdrojům tento princip znamená (a zde se odkazuje na M. WISENBURGA), že „žádné statky nesmějí být zničeny, ledaže je to nevyhnutelné a ledaže jsou nahrazeny dokonale identickými statky; pokud je to fyzicky nemožné, pak mají být nahrazeny ekvivalentními statky podobajícími se originálu, jak je to jen možné; a pokud ani toto není možné, pak má být poskytnuta řádná kompenzace.“²⁶² Podle téhož autora nedává smysl klást si povinnosti vůči budoucím generacím, s nimiž se nebudeme překrývat, protože u nich se uplatní to, co se vztahuje na překrývající se generace, v budoucnosti, právě s těmi tehdy aktuálními generacemi.²⁶³

Myšlenka, že máme povinnosti týkající se lidských práv i vzdálených budoucích generací, je problematictější, přestože může mít smysl při uvažování např. o problému klimatických změn. Proto by měla být práva, která mají budoucí generace vůči nám, podmíněná právě existencí těchto budoucích generací, a práva a povinnosti

262 WISENBURG, M. *Green Liberalism: The Free and Green Society*. London: UCL Press, 1998, s. 123. Cit. v WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 120.

263 WOODS, K. *Human Rights and Environmental Sustainability*, s. 121–122.

s tím spojené by měly vzniknout, právě až vzniknou ony generace. Ovšem lze se domnívat, že můžeme s velkou pravděpodobností předpokládat, že budoucí generace vzniknou, a proto že bychom měli chránit již teď jejich budoucí práva. O skutečném naplnění tohoto požadavku ale WOODSOVÁ pochybuje s tím, že pravděpodobně dáme vždy přirozeně přednost právům existujících osob před neexistujícími. Navíc ani není jasné, proč bychom měli brát v úvahu požadavky vyplývající z nějakých podmíněných práv.²⁶⁴

Z hlediska spíše praktického prosazení ve společnosti a naplňování než právně-teoretických otázek se zabývá principem mezigenerační spravedlnosti R. HISKES. Vychází z toho, že princip mezigenerační spravedlnosti, jak byl zatím popisován, není pro širokou společnost příliš přesvědčivý a že lze těžko předpokládat, že by mohl být s nějakými skutečnými efekty prosazen.²⁶⁵ HISKES se proto snaží hledat možnosti, jak tento princip dostat do efektivnější pozice. Klade přitom důraz na silné cítění sounáležitosti ve společenstvích. Komunity jsou podle něj schopny autenticky prožívat předávání z nynějších generací na budoucí, včetně životního prostředí, a přesunuje tedy těžiště mezigenerační spravedlnosti do nižších a lokálních rovin. Sám považuje za zvláštní či ironické, že ve věci globálního životního prostředí navrhuje spoléhat se na jednotlivé místní komunity – které tak jako tak nemohou garantovat čisté ovzduší, vodu či půdu v širším měřítku. Zdá se, že globální problémy by měly vyžadovat globální odpovědi. Ale pro HISKESJE je toto nezbytný začátek pro to, aby pro budoucí generace bylo přirozené starat se odpovědným způsobem o životní prostředí a věc se tak dostane z lokální úrovně na úroveň vyšší.²⁶⁶

Klíčem k uchopení mezigenerační spravedlnosti je podle HISKESJE koncept tzv. **reflexivní reciprocity**. Budoucí generace jsou závislé na našich dnešních rozhodnutích ohledně ovzduší, vody a půdy, ale my nejsme závislí na budoucích generacích – neplatí tu reciprocita. Proto je tu koncept reflexivní reciprocity pomocným konceptem, který reciprocitu váže na vztahy předků a potomků (pouze) uvnitř „vlastního“ společenství, nikoli napříč různými kulturami a společenstvími. Odůvodňuje to vazbami, které přesahují pouhou fyzickou existenci, mezi něž náleží i určitá duchovní provázanost, předávání kulturní kontinuity, trvání politických institucí, která označují společenství jako trvajících v průběhu času. „*Abychom rozpoznali, jaké povinnosti máme vůči těm, kdo přijdou po nás, musíme se s nimi identifikovat a starat se dostatečně o jejich zájmy, které se promítají do práv.*“ Bez takového

264 Ibid., s. 122–123.

265 HISKES, R. P. *The Human Right to a Green Future: Environmental Rights and Intergenerational Justice*, s. 13.

266 Ibid., s. 17.

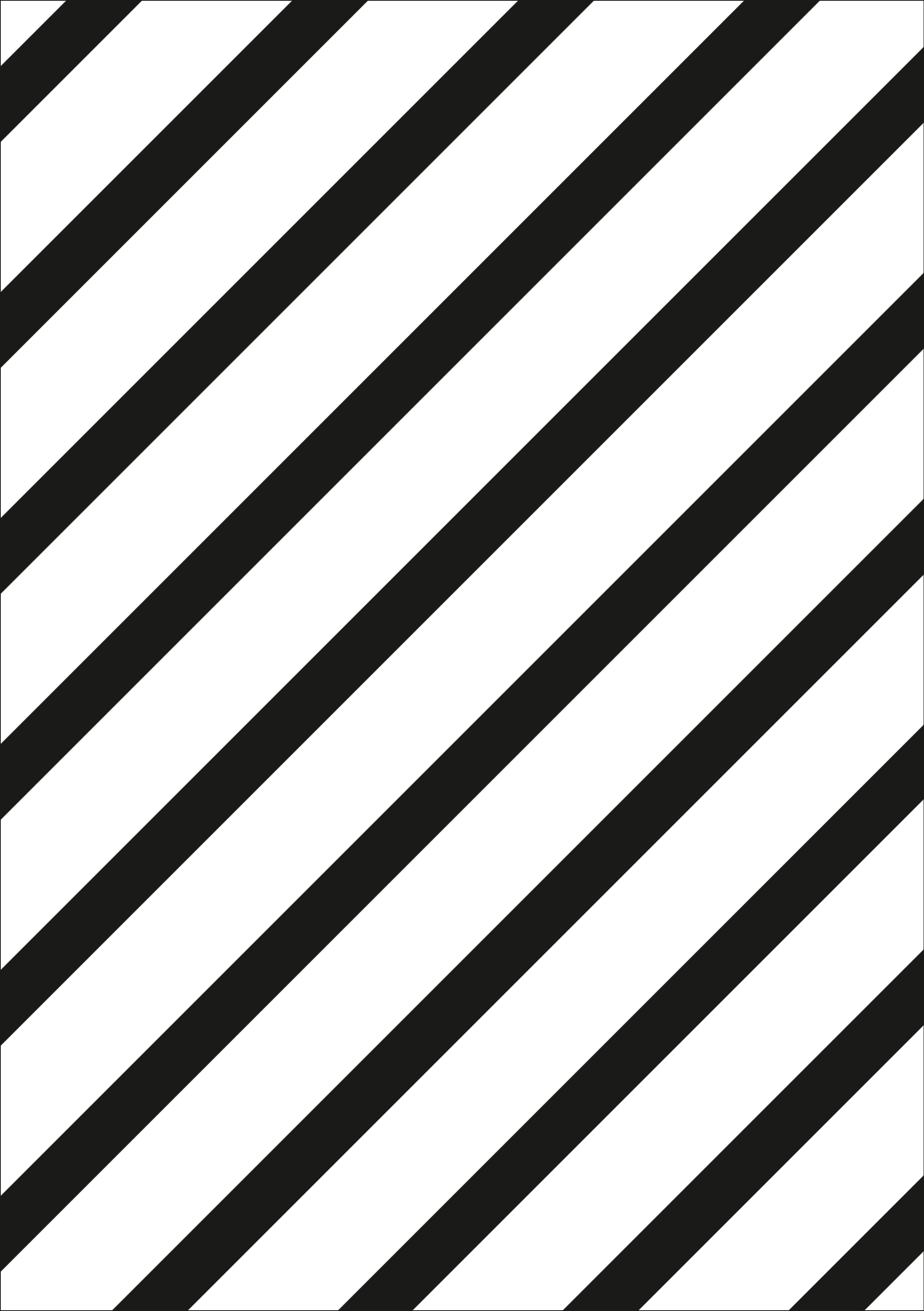
spojení bychom sice mohli uznat reciprocitu zájmů s budoucími osobami nebo dobrovolně plnit povinnosti vůči nim ohledně zdravého životního prostředí, ale nemohli bychom to posunout na úroveň lidského práva budoucích generací a vyžadovat po nás plnění odpovídajících povinností. Proto je to právě toto povýšení reflexivní reciprocity, na kterém závisí argument pro environmentální spravedlnost.²⁶⁷

Shrneme-li postoj tohoto autora, budoucí generace mají environmentální práva a my vůči nim povinnosti, pouze jsme-li členy téhož společenství.²⁶⁸

Zdá se tedy, že princip mezigenerační spravedlnosti by skutečně mohl být jednou z obsahových částí práva na životní prostředí, a i kdyby měl být koncipován v podobě práv budoucích generací, není to nemožné, neboť tak, jak byl již rozpracován, se zohledněním určitých limitujících podmínek, to není žádná prázdná chiméra. Domnívám se, že by takovou součástí být i měl. Zároveň však myšlenka zakotvení skutečně funkčních práv dejme tomu pouze budoucích generací s námi se překrývajícími, při splnění i dalších výše nastíněných podmínek, se mi jeví jako velmi nepravděpodobná či vzdálená. Za neexistence zakotvení takových práv je možno k dosažení téhož cíle, jak se domnívám, podporovat široký výklad práva na příznivé životní prostředí, a sice nečinit z budoucích generací potenciální *nositele* tohoto práva, nýbrž klást důraz na „časovou dimenzi“ ochrany životního prostředí, neboť pojetí ochrany (a tím vytváření příslušného obsahu práva) jako nikoli zaměřené na jediný přítomný okamžik, ale na průběh vývoje ekosystémů v dlouhodobějším časovém horizontu je podle mého názoru v tomto právu implicitně obsaženo. Alternativním řešením může být postupovat ze strany povinností a hledat klíč v pojmání práv budoucích generací jako odpovídajících naší dnešní povinnosti (povinnosti každého) chránit životní prostředí. Koneckonců mnohé zájmy nás jakožto současných subjektů se vztahují do budoucna – např. můj zájem na vzdělání mých dětí a na jejich kvalitním životě, můj zájem na vyplacení životní pojistky jim, až umřu apod. Je tedy možné i pojetí, že mezigenerační spravedlnost lze chápat i odděleně od práv budoucích subjektů, v jazyce našich současných zájmů, které jsou chráněny našimi současnými právy ve prospěch našich potomků. V takovém pojetí bychom mohli zůstat v rámci „našeho“ práva na životní prostředí a problematické debatě o právech budoucích subjektů bychom se mohli vyhnout. To je ale samozřejmě také k další diskusi.

267 Ibid., s. 67.

268 Ibid., s. 72.

NOSITELÉ PRÁVA NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

V otázce potenciálních nositelů práva na životní prostředí asi není třeba se zvláště zabývat jednotlivci, protože ti jsou jako nositelé takového práva nesporní. V souvislosti s pojednáním o kolektivních právech jsem již výše zkoumala možnost, že by nositelem práva na životní prostředí bylo lidstvo jako celek, obyvatelstvo státu, resp. národ, nebo např. ekologické nevládní organizace nebo obce. Takové koncepty jsou různými autory obhajovány a v případě uznání práva na životní prostředí jako práva kolektivního charakteru jsou pak možné v závislosti na kritériích, která stanovíme jako podmínky pro kolektivity (společenství), aby mohly nést práva.

JEDNOTLIVCI VS. PRÁVNICKÉ OSOBY

V kontextu současné české debaty se jeví jako otázka vhodná k hlubšímu rozpracování, zda nositelem práva na životní prostředí jsou (mají být či mohou být) pouze fyzické osoby nebo i osoby právnické. V pracích zahraničních environmentálních teoretiků jsem se s otázkou, zda nositeli práva na životní prostředí jsou i právnické osoby, nesetkala. Teorie lidských práv dnes již rozhodně nevylučuje, aby se nositeli práv mohly stát také právnické osoby, byť „klasici“ lidských práv argumentovali dříve opačně.²⁶⁹ Z dnešního pohledu převažuje názor, že **právnické osoby mohou být nositeli těch lidských práv, jejichž povaha to dovoluje**, resp. u nichž to dává smysl. Takto také například vykládá práva zakotvená v Evropské úmluvě Evropský soud pro lidská práva²⁷⁰. Rozhodující je tedy posouzení, zda povaha daného lidského práva umožňuje, aby jeho nositelem byla právnická osoba.

²⁶⁹ Například J. Donnelly se domníval, že rozšíření lidských práv na právnické osoby je nežádoucí, neboť v samém pojmu lidských práv je odkazováno na jejich zdroj – lidství, lidskou přirozenost, bytí lidského jedince. DONNELLY, J. Human Rights, Individual Rights and Collective Rights. In: A. O. Berting (Ed.). Human Rights in a Pluralist World, Individual and Collectivities. London: Mechler, 1990, s. 41.

²⁷⁰ Právnické osoby mohou mít např. právo na spravedlivý proces, právo na přezkum, právo na vlastnictví, zákaz diskriminace, svobodu sdružování, svobodu vyznání, svobodu projevu, ale i právo na soukromí. Naopak bylo shledáno, že nemožou mít ze své podstaty některá práva, která jsou aplikovatelná výhradně na lidské jedince, a umělá povaha právnických osob vylučuje, aby ochranu danou takovými právy požívaly – např. právo na život, zákaz

Na tom je dobře patrné, že prvotními nositeli lidských práv jsou lidé – ti je mají právě jen proto, že jsou lidé (resp. jak jsme viděli výše, podle jiných teorií proto, že v oblasti hodnot daného práva spočívají jejich důležité zájmy, potřeby, prospěch apod.), a není u nich zapotřebí zkoumat, zda nesení daného práva je (v obecné rovně) možné a dává smysl – to se u jednotlivců předpokládá. Právnícké osoby jsou druhotnými nositeli lidských práv, podobně jako jsou druhotnými nositeli právní subjektivity.

Co znamená, že povaha práva dovoluje (nebo nedovoluje), aby právnícká osoba byla nositelem práva? Jde o posouzení povahy práva vůči znakům vlastním z podstaty věci právnícké osobě. Vezměme si jako příklad právo na vlastnictví – jeho povaha bezpochyby dovoluje, aby jeho držitelem byla právnícká osoba, protože zájmy, které ochraňuje, nemají žádnou bezprostřední vazbu na znaky charakterizující život a odlišující ho od umělé existence právnícké osoby. Naopak právo nebýt mučen nebo vystaven ponižujícímu zacházení spočívá ve svobodě od působení fyzické nebo psychické bolesti, která z podstaty věci nemůže být neživé umělé entitě způsobena, a proto nedává smysl jí vůči tomu poskytovat ochranu prostřednictvím lidského práva.

Právo na životní prostředí je poměrně složitým komplexem zahrnujícím různé součásti, které mohou mít, jak se domnívám, ve vztahu k vazbě na projevy „života“ nositele různou povahu. Myslím tedy, že i zde bude užitečné vnímat právo na životní prostředí jako určitý soubor zahrnující dílčí práva různé povahy. Nejvýrazněji vázané na „životnost“ lidského držitele práva budou ty aspekty práva na životní prostředí, jimiž je chráněn samotný život a zdraví jednotlivce před degradací životního prostředí takové povahy a intenzity, která je může ohrozit. Zde je patrné skutečně namísto říci, že takové aspekty práva na životní prostředí obecně nedávají smysl vůči právníckým osobám. Právnícká osoba např. nedýchá vzduch, v němž by třeba byly život nebo zdraví ohrožující koncentrace nebezpečných látek. Z hlediska takových aspektů práva na životní prostředí skutečně platí, že právnícké osoby nemohou „podléhat eventuálním negativním vlivům životního prostředí“.²⁷¹ Tyto aspekty ale určitě netvoří celý obsah práva na životní prostředí, ten jimi není vyčerpán. Ponecháme-li stranou procesní práva (která právnícké osoby bez pochybností

mučení, ponižování a nelidského zacházení, zákaz svévolného zadržování, právo uzavřít sňatek, svoboda svědomí. MUIJSENBERGH, W. – REZAI, S. Corporations and the European Convention on Human Rights. *Global Business & Development Law Journal*, 2012, Vol. 25, č. 1, s. 49 a násl.

271 Zde odkazují na usnesení Ústavního soudu I ÚS 282/97 ze dne 6. 1. 1998, které na dlouhé roky založilo výklad okruhu nositelů práva na příznivé životní prostředí podle české Listiny základních práv a svobod jako omezeného pouze na fyzické osoby.

mají), co třeba právo na neznečištěnou půdu a neznečištěné vodní zdroje, právo na ochranu ekosystémů a biodiverzity, nebo právo na vyvážené využití (či nepřetížení nebo rozumné plánování) krajiny, právo na zdravé lesy nepoškozené imisemi? I právnické osoby mohou mít v oblasti těchto hodnot důležité zájmy, podobně jako fyzické osoby, a to nejen v rovině hospodářského profitu, který se nabízí jako první (zejména v souvislosti s využíváním přírodních zdrojů),²⁷² ale jistě nebude jediný, uvážíme-li, jak široká je škála působení právnických osob. Domnívám se tedy, že nelze *a priori* vyloučit právnické osoby (nebo některé typy právnických osob) jako nositele práva na životní prostředí. Spíše by mělo být otázkou posouzení okolností každého případu, zda právo příslušné (žalující) právnické osoby na životní prostředí mohlo být a bylo v daném případě porušeno. Má-li právnická osoba personální substrát, nebo dokonce byla-li založena přímo za účelem hájení zájmů, které tvoří právo na životní prostředí, pak se domnívám, že její právo na životní prostředí může být porušeno i v těch aspektech, které se jinak vážou pouze k životu a zdraví člověka, neboť taková právnická osoba zde vystupuje k ochraně práva svých členů. Podobně by tomu bylo, jak se domnívám, např. též u subjektů typu obcí, pokud vystupují jako samosprávné jednotky hájící zájmy svých obyvatel a svého území.

ČÁSTI ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ

Otázka částí životního prostředí jako potenciálních nositelů práva na životní prostředí je některými autory opakovaně otevírána, zejména těmi, kdo preferují silně ekocentrický přístup k ochraně životního prostředí. Koncept právní subjektivity a práv částí životního prostředí, jehož rozvíjení bylo iniciováno dnes již „kulturní“ knihou CHRISTOPHERA STONEA,²⁷³ se objevuje v různých variantách; poměrně výraznou jeho podobou je např. hnutí za práva zvířat. Není účelem této knihy rozpracovávat otázku, zda jiné entity než člověk (a právnické osoby) mohou (mají) být subjekty práva a zda mají nést nějaká konkrétní práva.²⁷⁴ Proto jen pár úvah, s nimiž jsem se setkala v pracích o právu na životní prostředí.

272 U právnických osob zacílených na dosahování zisku by asi bylo dobré poznamenat, že jejich případné právo na životní prostředí je určitě něco odlišného než „právo“ využívat přírodní zdroj pro účely svého podnikání. U práva na životní prostředí musí účel vždy směřovat k veřejnému „dobru“, nikoli k soukromému profitu.

273 STONE, C. D. *Should Trees Have Standing? Law, Morality, and the Environment*. New York: Oxford University Press, Incorporated, 2010.

274 Co se týče zvířat, lze opět odkázat na text M. Šejvly. ŠEJVL, M. Pojem subjektivních práv a právní subjektivity v kontextu práv zvířat.

V případě, že právo na životní prostředí by bylo konstruováno na ekocentrickém základě, není žádný důvod, proč by z přístupu založeného na právech nemohly těžit kromě lidí i jiné druhy a ekosystémy. K. MACDONALDOVÁ tímto způsobem odmítá toto právo jako (pouze) lidské právo. Připouští ovšem, že vývoj práva na životní prostředí je zatím velmi pomalý a prvek nositelů mimo člověka by do něj vnesl ještě větší komplikovanost.²⁷⁵ Podobný postoj zaujímá L. H. LEIBOVÁ, podle níž by přiznání některých atributů (environmentálních) lidských práv komplexním konceptům jako ekosystémům, vodním zdrojům nebo půdě vlastněné původními společenstvími mohlo přispět k oslabení utilitaristického přístupu k přírodě a poskytnout budoucím generacím alternativní způsob porozumění vztahu mezi člověkem a přírodou. Tímto způsobem by právo na životní prostředí mohlo vést či přispět k celkové změně paradigmatu v našem společenském hodnotovém systému.²⁷⁶

Zajímavou myšlenku vnáší do této otázky CH. MILLER: kdybychom se chovali tak, *jako kdyby* atmosféra měla právo nebýt zatěžována nadměrnými koncentracemi oxidu uhličitého, pocházejícími z antropogenních procesů, předešli bychom pravděpodobně globálnímu oteplování. A obecněji, jednání, *jako kdyby* životní prostředí požívalo právo na nezasahování, s umístěním důkazního břemene nulové škody na potenciální znečišťovatele, není ničím jiným než **odlišným vyjádřením principu předběžné opatrnosti**.²⁷⁷

K. BOSSELMANN se domnívá, že diskuse, která je vedena o právech pro přírodu, může pozitivně přispět k debatě o právu na životní prostředí, a to ať už koncept práv přírody bude, nebo nebude právem implementován. Minimálně se díky ní rozvíjí myšlenka morální odpovědnosti člověka vůči přírodě a dochází k určitému posunu nad existující antropocentrickou etiku. Na druhou stranu ale i připouští, že je třeba vyvarovat se extrémů a nepřehnat ani práva pro přírodu. To je možné pomocí vidění práv přírody v příslušných souvislostech.²⁷⁸

275 MACDONALD, K. *A Right to a Healthful Environment – Humans and Habitats: Re-thinking Rights in an Age of Climate Change*, s. 216–217.

276 LEIB, L. H. *Human Rights and the Environment: Philosophical, Theoretical and Legal Perspectives*, s. 107.

277 MILLER, C. *Environmental Rights: Critical Perspectives*, s. 187.

278 BOSSELMANN, K. *Ecological Human Right*, s. 130–131.

Vznik a existence lidského práva na životní prostředí jsou obhajovány v době, kdy na jednu stranu lidská práva zažívají obrovský rozmach a mají vysoký kredit, na druhou stranu je jejich účinnost podlamována neustále rostoucím počtem nároků, které jsou prohlašovány za lidská práva. V lidských právech je totiž spatřován efektivní prostředek k prosazování různých (a nejen skutečně plně veřejně prospěšných) zájmů. V tomto kontextu je třeba vidět snahy o uznání práva na životní prostředí jako nového lidského práva. Tyto snahy směřují k využití výhod mechanismů ochrany lidských práv ve prospěch účinnější ochrany životního prostředí. Silných prostředků ochrany životního prostředí je vzhledem ke zhoršujícímu se stavu globálního ekosystému velmi zapotřebí.

Cesta k uznání práva na životní prostředí je od začátku obtížná. Z dnešního pohledu vypadá poněkud jako „omyl“, že toto právo bylo původně spojováno s lidskými právy 3. generace. Tím se dostalo do jakéhosi balíku tzv. nových lidských práv, která jsou ze strany teoretiků zhusta terčem ostré kritiky s tím, že narušují tradiční koncept lidských práv, snižují jejich váhu a vlivem vzrůstajícího tlaku na lidskoprávní mechanismy i jejich účinnost. Právo na životní prostředí se však z práv 3. generace vymyká a byla by škoda, kdybychom ho nechali „svězt se“ s vlnou jejich kritiky.

Obtížnost konceptu práva na životní prostředí však spočívá z velké části i v něm samotném, v tom, že slučuje do jednoho institutu elementy podle některých obtížně slučitelné nebo vzájemně rozporné. Jde o problém základní povahy lidských práv, kterým je vlastní antropocentrický a individualistický postoj, oproti povaze ochrany životního prostředí, která je v plné šíři zajištěna jediné přístupem, který vystupuje z úzké zaměřenosti pouze na hájení lidských zájmů. Psát o lidském právu na životní prostředí je o to ošemetnější, že toto právo stále ještě není součástí platného mezinárodního katalogu lidských práv, přestože se o něm hovoří již od roku 1972. Jakékoliv jeho teoretizování je proto spojeno s kondicionálem a jaksi „visí v prostoru“. Nejasností okolo konstrukce tohoto práva je hojně a během let příliš neubývají. Týkají se již zmíněného problému antropocentrismu, umístění práva v rámci systému lidských práv, jeho charakteru, ale zejména obsahu.

V této knize jsem se snažila na koncept práva na životní prostředí pohlížet optikou teorií lidských práv. Zabývala jsem se z obecného hlediska otázkami důležitými

pro zavedení a konstrukci práva na životní prostředí: co je považováno za důvod existence práv, co dělá z důležitých hodnot práva, jakým způsobem vznikají nová práva, jak poznat skutečná práva od domnělých, jak je to s korelací práv a povinností. Ve světle těchto poznatků jsem se snažila uvažovat o právu na životní prostředí. Uvést zde seznam nějakých jednoznačných objektivních závěrů lze těžko, protože neexistují. Chci zde spíše shrnout důležité poznatky, úvahy a možnosti, které z provedení zkoumání vyplynuly.

Právo na životní prostředí by spíše mělo být označováno jako právo na *zajištění* příznivého životního prostředí, což odpovídá jedné ze základních vlastností práv, totiž že práva se mohou vztahovat jediné k *jednání* někoho od nositele práva odlišného. Jako takové je toto právo způsobilé být subjektivním právem (z hlediska právních pozic je „nárokem“) vůči státu. Můžeme ho vnímat jako určitý komplex či soubor dílčích práv, která se mohou vyvíjet v čase (mohou přibývat nová). Každému dílčímu právu koreluje odpovídající povinnost (povinnosti). Zastřešujícím odpovědným subjektem je stát, který zajišťuje realizaci práva mj. tím, že ukládá povinnosti (směřované k zajištění plnění dílčích práv) soukromým subjektům, adresátům norem práva životního prostředí, tedy i samým nositelům tohoto práva. Povinnost každého chránit životní prostředí pak není povinností, která by podle teorie práv mohla korelovat právu na příznivé životní prostředí. Spíše může mít charakter tzv. veřejné povinnosti, již neodpovídá individuální právo.

Pro úspěšné konstruování práva na životní prostředí se nezdá nezbytné zcela zahrnout antropocentrický přístup, pokud by byla využita jeho mírná verze. I tak je ale pro smysluplné právo nezbytné rozšířit jeho benefity nad rámec lidských zájmů i na ostatní části přírody. Zařazení práva na životní prostředí do práv 3. generace, s nímž bylo původně spojováno, není vhodným řešením a do 1. generace může být jen těžko dodatečně zařazeno. Zdá se možné typově ho připodobnit právům hospodářským, sociálním a kulturním. To by znamenalo nastavit mezinárodně pouze jeho určitý minimální standard s tím, že jeho konkrétní úroveň by byla realizována podle dostupných zdrojů jednotlivých států. Takové řešení se zdá „slabé“, nicméně jeho předností je snad snazší prosaditelnost a mezinárodní mechanismus vymáhání (donedávna slabý, ale nyní posilující). Prosazení práva v „silnější“ verzi (práva ekocentrického, plně globálně sjednoceného atd.) se jeví jako spíše nereálné. Pro právo na životní prostředí je možno zvažovat i kolektivní charakter práva, ale problémem je přesvědčivost zvoleného modelu společenství, které by bylo jeho nositelem, z hlediska podmínek stanovených pro kolektivitu nesoucí práva.

Princip udržitelnosti, resp. udržitelného rozvoje, který je pravidelně uváděn jako žádoucí součást obsahu práva na životní prostředí, je nadužívaným a velmi

kritizovaným principem s nepřiliš jasným obsahem. Pokud se má stát skutečně funkčním konceptem, je nezbytné v něm posílit pozici ochrany životního prostředí. Doporučovanými (ale opět málo reálnými) cestami jsou zejména větší ingerence státu do ekonomik, větší důraz na environmentální povinnosti (oproti právům) a také modely, které budují odpovědnost za životní prostředí zdola, od jednotlivců a malých společenství. Práva budoucích generací, která jsou poměrně často považována za potřebnou součást práva na životní prostředí, již disponují do určité míry propracovaným základem, díky němuž není tento koncept jen neuchopitelným „nesmyslem“. Jejich brzké zakotvení nicméně není pravděpodobné a možným řešením se zdá být taková interpretace práva na životní prostředí, která zdůrazňuje jeho „časovou dimenzi“. Konečně, apriorní vyloučení právnických osob jako nositelů práva na životní prostředí by bylo výsledkem příliš úzkého pojetí tohoto práva.

Rovina lidských práv, která je v současné době podkladem téměř veškerého společenského diskurzu, je tak sférou, do níž lze umístit lidské právo na životní prostředí, byť je pravda, že oblasti ochrany životního prostředí patrně lépe vyhovuje přístup poněkud více zdůrazňující lidské povinnosti a lidskou odpovědnost. Ale výběr optiky práv nebo povinností je, jak bylo uvedeno, spíše věcí úhlu pohledu.

- ANTON, Donald K. – SHELTON, Dinah L. *Environmental Protection and Human Rights*. Cambridge University Press, 2011. ISBN: 9780521766388.
- ATAPATTU, Sumudu. The Right to a Healthy Life or the Right to Die Polluted: The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment under International Law. *Tulane Environmental Law Journal*. 2002, Vol. 16, s. 65–126.
- BAXI, Upendra. *The Future of Human Rights. 2nd Edition*. Oxford: Oxford University Press, 2006. ISBN: 978-0195677065.
- BENNION, Francis. Human Rights: A Threat to Law? *UNSW Law Journal*. 2003, č. 2, s. 418.
- BLAHOŽ, Josef. Základní lidské a občanské právo na zdravé životní prostředí: srovnávací pohled. *Právník*. 2002, č. 12, s. 1253–1265. ISSN 0231-6625.
- BOER, Ben – BOYLE, Alan. Human Rights and the Environment – Background Paper for the 13th Informal ASEM Seminar on Human Rights. *Sydney Law School Research Paper*. 2014, No. 14/14, dostupné z: <<http://ssrn.com/abstract=2393753>>.
- BOSELTMANN, Klaus. Ecological Human Rights. In: *Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance*. Abingdon, Oxon: Ashgate Publishing Group, 2008, s. 111–143. ISBN: 9780754690528.
- BOSELTMANN, Klaus. A vulnerable environment: contextualising law with sustainability. *Journal of Human Rights and the Environment*. 2011, č. 1, s. 45–63.
- BOSELTMANN, Klaus. Environmental and Human Rights in Ethical Context. In: A. Gear – L. Kotzé (Eds.). *Research Handbook on Human Rights and the Environment*. Cheltenham, Glos: Edward Elgar Publishing, 2015, s. 531–549. ISBN: 9781782544432.
- BOYD, David R. *Right to a Healthy Environment: Revitalizing Canada's Constitution*. Vancouver: UBC Press, 2012. ISBN: 9780774824149.
- BOYLE, Alan. Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment. *Fordham Environmental Law Review*. 2007, Vol. 18, s. 471–511. ISSN: 1559-4785.
- BOYLE, Alan. Human Rights and the Environment: Where Next? *European Journal of International Law*. 2012, č. 3, s. 613–642. ISSN: 0938-5428.
- BOYLE, Alan – ANDERSON, Michael R. *Human Rights Approaches to Environmental Protection*. Clarendon Press, 1998. ISBN: 9780198267898.
- BROWN, Chris. Universal human rights: A critique. *The International Journal of Human Rights*. 1997, č. 2, s. 41–65. ISSN: 1364-2987.
- BUGGE, Hans Christian. Twelve fundamental challenges in environmental law. In: Ch. Voigt (Ed.). *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013, s. 5. ISBN 9781107043268.
- COLLINS, Lynda. Are We There Yet – The Right to Environment in International and European Law. *McGill International Journal of Sustainable Development Law and Policy*. 2007, Vol. 3, s. 119–154.
- CRANSTON, Maurice. Human Rights, Real and Supposed. In: C. Wellman – L. C. Becker (Eds.). *Rights and Duties: Rational foundations of rights and duties*. Routledge, 2002. Reprint; původně in: D. D. Raphael (Ed.). *Political Theory and the Rights of Man*. Bloomington: Indiana University Press, 1967, s. 43–53. ISBN: 9780415939843.
- DOUZINAS, Costas. *The End of Human Rights. Critical Legal Thought at the Turn of the*

- Century. Oxford: Hart Publishing, 2000. ISBN: 1901362-91-4.
- DOUZINAS, Costas. The Poverty of (Rights) Jurisprudence. In: C. Gearty – C. Douzinas (Eds.). *The Cambridge Companion to Human Rights Law*. New York: Cambridge University Press, 2012, s. 56–78. ISBN: 978-1-107-01624-8.
- FINNIS, John. *Human Rights and Common Good: Collected Essays, Volume III*. London: Oxford University Press, 2011. ISBN: 9780191616198.
- FITZMAURICE, Malgosia. *Contemporary Issues in International Environmental Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2009. ISBN: 978-1-84542-283-7.
- FITZMAURICE, Malgosia – MARSHALL, Jill. Human Right to a Clean Environment – Phantom or Reality: The European Court of Human Rights and English Courts Perspective on Balancing Rights in Environmental Cases. *Nordic Journal of International Law*. 2007, Vol. 76, s. 103–152.
- GOSSERIES, Axel. On Future Generations' Future Rights. *The Journal of Political Philosophy*. 2008, č. 4, s. 446–474.
- GREAR, Anna. The vulnerable living order: human rights and the environment in a critical and philosophical perspective. *Journal of Human Rights and the Environment*. 2011, č. 1, s. 23–44.
- GRIFFIN, James. *On Human Rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2008. ISBN: 978-0-19-923878-1.
- HAYWARD, Tim. *Constitutional Environmental Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2005. ISBN: 9780199278688.
- HISKES, Richard P. *The Human Right to a Green Future: Environmental Rights and Intergenerational Justice*. New York: Cambridge University Press, 2009. ISBN: 9780521696142.
- HORN, Laura. The Implications of the Concept of Common Concern of a Human Kind on a Human Right to a Healthy Environment. *Macquarie Journal of International & Comparative Environmental Law*. 2004, Vol. 1, s. 233–268.
- CHEAH, Pheng. Second-generation Rights as Biopolitical Rights. In: C. Douzinas – C. Gearty (Eds.). *The Meanings of Rights. The Philosophy and Social Theory of Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 215–232. ISBN: 978-1-107-02785-5.
- KISS, Alexandre C. Le droit à la conservation de l'environnement. *Revista IIDH (Institut Interaméricain des Droits de l'Homme)*. 1991, Vol. 13, s. 77–86.
- KISS, Alexandre C. The Right to the Conservation of the Environment. In: R. Picolotti – J. D. Taillant (Eds.). *Linking Human Rights and the Environment*. The University of Arizona Press, 2010, s. 31–46. ISBN: 9780816529346.
- KOTZÉ, Louis J. Human rights and the environment in the Anthropocene. *The Anthropocene Review*. 2014, December, s. 252–275. ISSN: 2053-0196.
- KRAMER, Matthew H. Rights without Trimmings. In: M. H. Kramer – N. E. Simmonds – H. Steiner. *A Debate Over Rights: Philosophical Enquiries*. New York: Oxford University Press, 1998, s. 7–112. ISBN: 0-19-829899-4.
- LEIB, Linda H. *Human Rights and the Environment: Philosophical, Theoretical and Legal Perspectives*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2011. ISBN: 978-90-04-18864-8.
- MACDONALD, Karen. A Right to a Healthful Environment – Humans and Habitats: Rethinking Rights in an Age of Climate Change. *European Energy and Environmental Law Review*. 2008, č. 4, s. 213–226. ISSN: 0966-1646.
- MILLER, David. Grounding human rights. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. 2012, č. 4, s. 407–427. ISSN: 1369-8230.
- MILLER, Christopher. *Environmental Rights: Critical Perspectives*. London: Routledge, 1998. ISBN: 9780203020746.
- NEWMAN, Dwight. *Community and Collective Rights. A Theoretical Framework for Rights held by Groups*. Oxford, Portland: Hart Publishing, 2011. ISBN: 978-1-84113-228-0.

- PALLEMAERTS, Marc. The human right to a healthy environment as a substantive right. In: M. Dejeant-Pons – M. Pallemarts – S. Fioravanti (Eds.). *Human Rights and the Environment*. Council of Europe Publishing, 2002, s. 11–21. ISBN: 92-871-4777-9.
- PATTON, Paul. History, Normativity, and Rights. In: C. Douzinas – C. Gearty (Eds.). *The Meanings of Rights. The Philosophy and Social Theory of Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 233–250. ISBN: 978-1-107-02785-5.
- PEDERSEN, Ole W. European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming? *The Georgetown International Environmental Law Review*. 2008, č. 1, s. 73–111.
- POSNER, Eric. *Inalienable Rights: Twilight of Human Rights Law*. Cary: Oxford University Press, 2014. ISBN: 9780199313457.
- POSTIGLIONE, Amedeo. Human Rights and the Environment. *The International Journal of Human Rights*. 2010, č. 4, s. 524–541. ISSN: 1364-2987.
- RAZ, Joseph. On the Nature of Rights. *Mind*. 1984, č. 370, s. 194–214. ISSN: 00264423.
- RAZ, Joseph. *The Morality of Freedom*. Clarendon Press, 1986. ISBN: 9780191519963.
- RAZ, Joseph. Human Rights Without Foundations. *Oxford Legal Studies Research Paper*. 2007, No. 14/2007. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.999874>.
- RAZ, Joseph. Human Rights in the Emerging World Order. *Transnational Legal Theory*. 2010, č. 1, s. 31–47. *Columbia Public Law Research Paper*. No. 09–219. *Oxford Legal Studies Research Paper*. No. 47/2009. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1497055>.
- REIS MONTEIRO, Agostinho. *Ethics of Human Rights*. Cham: Springer International Publishing, 2014. ISBN: 9783319035666.
- RODRIGUEZ-RIVERA, Luis E. Is the Human Right to Environment Recognized under International Law – It Depends on the Source. *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*. 2001, Vol. 12, s. 1–46.
- SHELTON, Dinah. Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment. *Stanford Journal of International Law*. 1991, Vol. 28, s. 103–138.
- SHELTON, Dinah. Describing the Elephant: International Justice and Environmental Law. In: J. Ebbesson – P. Okowa (Eds.). *Environmental Law and Justice in Context*. New York: Cambridge University Press, 2009, s. 55–75. ISBN: 9781139476584.
- SHELTON, Dinah L. Human Rights and the Environment: Problems and Possibilities. *Environmental Policy and Law*. 2008, č. 1–2, s. 41–49.
- SIMMONDS, Nigel E. Rights as the Cutting Edge. In: M. H. Kramer – N. E. Simmonds – H. Steiner. *A Debate Over Rights: Philosophical Enquiries*. New York: Oxford University Press, 1998, s. 113–232. ISBN: 0-19-829899-4.
- STEINER, Hillel. Working Rights. In: M. H. Kramer – N. E. Simmonds – H. Steiner. *A Debate Over Rights: Philosophical Enquiries*. New York: Oxford University Press, 1998, s. 233–301. ISBN: 0-19-829899-4.
- STONE, Christopher D. *Should Trees Have Standing? Law, Morality, and the Environment*. New York: Oxford University Press, 2010. ISBN: 9780199736072.
- ŠEJVL, Michal. Pojem subjektivních práv a právní subjektivitu v kontextu práv zvířat. In: H. Müllerová, D. Černý, A. Doležal a kol. *Kapitoly o právech zvířat* (v tisku, předpokládané vydání Praha: Academia, 2016).
- TASIOULAS, John. The Moral Reality of Human Rights. In: T. Pogge (Ed.). *Freedom from Poverty as a Human Right*. Paris, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 75–101.
- TURNER, Stephen J. *A Substantive Environmental Right: An Examination of the Legal Obligations of Decision-Makers Towards the Environment*. Wolters Kluwer Law & Business, 2009. ISBN: 9789041128157.
- WALL, Illan R. On a Radical Politics for Human Rights. In: C. Douzinas – C. Gearty (Eds.). *The Meanings of Rights. The Philosophy and Social Theory of Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 106–120. ISBN: 978-1-107-02785-5.
- WESTON, Burns H. – BOLLIER, David. Toward a recalibrated human right to a clean and

healthy environment: making the conceptual transition. *Journal of Human Rights and the Environment*. 2013, č. 2, s. 116–142. ISSN: 1759-7196.

WOLTERSTORFF, Nicholas. *Justice: Rights and Wrongs*. Princeton: Princeton University Press, 2007. ISBN: 9781400828715.

WOODS, Kerri. *Human Rights and Environmental Sustainability*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010, s. 3–25. ISBN: 978-1-84844-853-7.

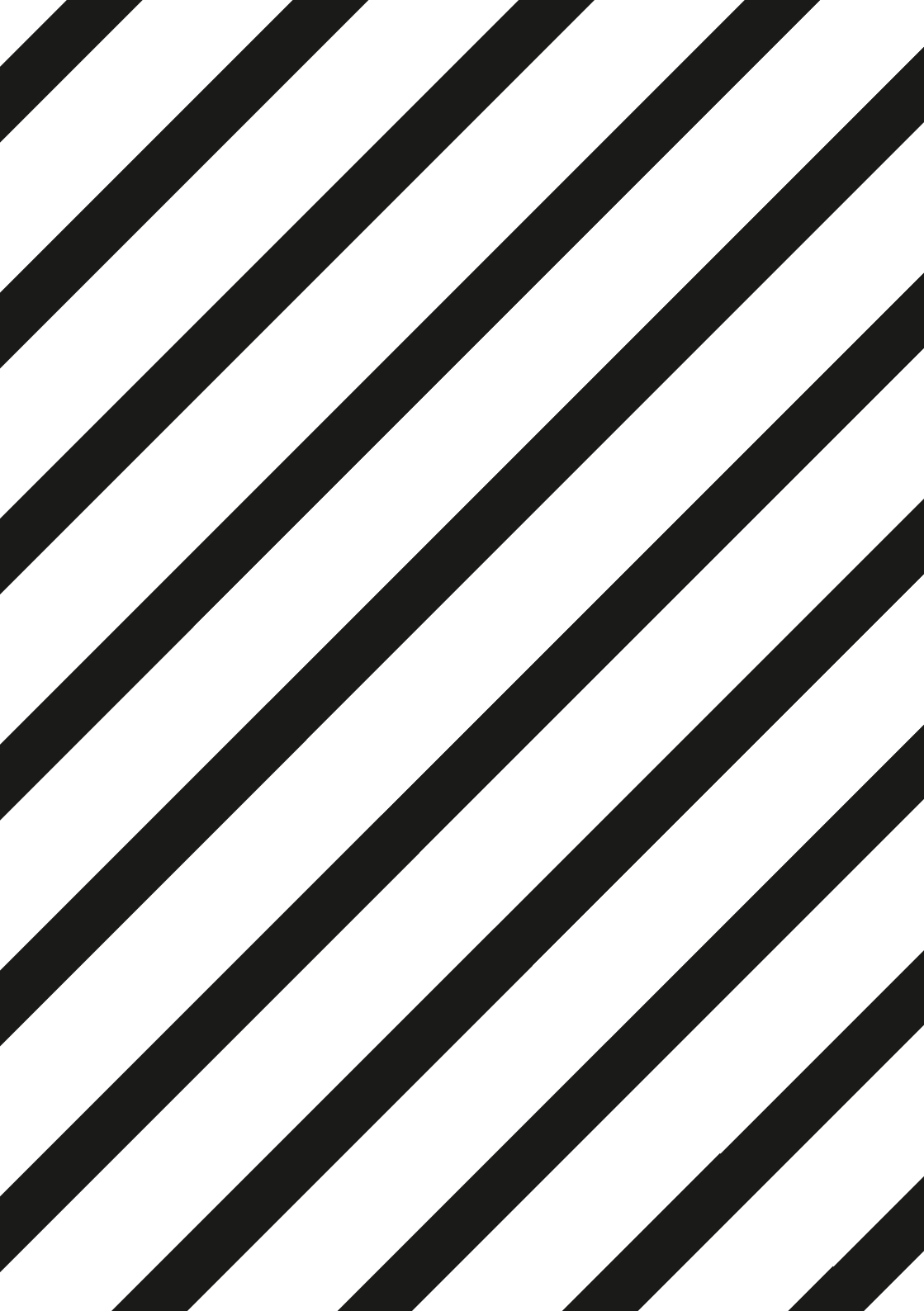
ŽÁKOVSKÁ, Karolina – LIPOVSKÝ, Milan.

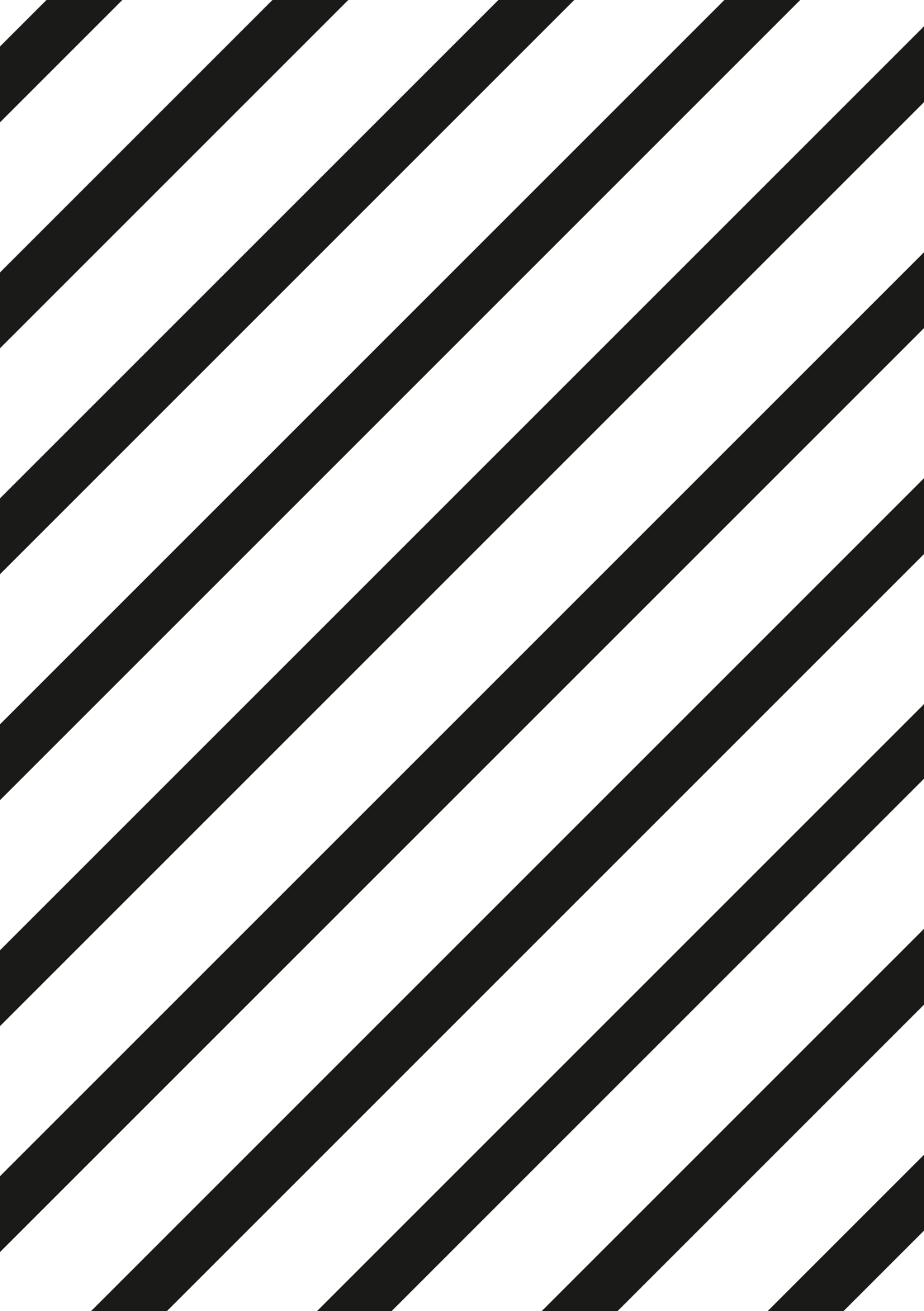
Ochrana lidských práv v kontextu nedobrovolné environmentální migrace. In: K. Chocholáčková – M. Lipovský – K. Hájíčková – M. Štefko – K. Žáková. *Nová lidská práva*. Praha Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2013, s. 25–53. ISBN: 978-80-87146-83-5.

The book *The Right to Environment: Theoretical Aspects* presents the human right to environment from the perspective of rights' and human rights' theory. Within the Czech environmental law this book presents a new approach and attempts to build a theoretical background in order to further develop the concept of a human right related to environmental quality. The author examines whether the currently ambiguous and unclear concept of such a new human right may compare to traditional human rights and possibly form a relevant part of the human rights catalogue.

The first part of the book deals with several key issues necessary for success in building the concept of the right to environment as a human right. Namely, the existence and justification of human rights and possible ways of recognizing new human rights are analyzed. The second part of the book examines the possible position of the right to environment within the generations of human rights, the personal scope of the right, and its possible content elements. Within this part, the author pays closer attention to three subtopics that have not yet been treated in detail in the Czech environmental law theory: 1. possible solutions to the anthropocentrism ever-present in human rights as such and making the most serious obstacle to recognizing the right to environment in the full sense of the word „environment“ here; 2. balancing the environmental protection interests against the economic and social interests within the concept of sustainability; and 3. intergenerational solidarity and future generations' rights.

The book is intended for environmental law theorists and students who would like to have a deeper insight in the interlinkages between human rights and the environment. Within the Czech environmental law debate, it brings an important contribution in the developing field of environmental rights.

JUDr. HANA MÜLLEROVÁ, Ph.D. je vědeckou pracovnicí Ústavu státu a práva Akademie věd ČR, v. v. i., kde se specializuje na právo životního prostředí. Je absolventkou Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde rovněž získala titul Ph.D. v oboru Veřejné právo II (2009) a kde v současné době působí jako externí spolupracovnice Katedry práva životního prostředí. Je druhou místopředsedkyní České společnosti pro právo životního prostředí. Publikovala v českém a anglickém jazyce například na témata role Evropského soudu pro lidská práva v ochraně životního prostředí, Aarhuské úmluvy a právní ochrany zvířat.

Tematika lidského práva na životní prostředí byla zatím u nás zkoumána převážně z pohledu teorie práva životního prostředí. Kniha Hany Müllerové je prvním pojednáním o tomto novém či vznikajícím základním právu z perspektivy právní teorie a teorie lidských práv. Zkoumá, zda z hlediska těchto disciplín koncept práva na životní prostředí, který dosud trpí řadou nejasností, ob stojí vedle tradičních lidských práv, jak má být konstruován jeho obsah a jakou pozici má mít v katalogu lidských práv. Zvláštní pozornost je věnována několika otázkám, které byly v české environmentálně-právní literatuře dosud řešeny spíše okrajově: problému antropocentrismu, principu udržitelnosti a otázce tzv. mezigenerační solidarity a konceptu práv budoucích generací.

Tato kniha je určena především zájemcům o hlubší vhled do problematiky vztahu základních lidských práv a ochrany životního prostředí, jimž chce zprostředkovat teoretický podklad pro rozvíjení konceptu základního práva vztaženého ke zdravému životnímu prostředí a přidat tak další „stavební kámen“ do konstrukce dynamicky se rozvíjející teorie environmentálních práv.

K TÉMATU DÁLE PŘIPRAVUJEME

Kolektiv autorů _____ Právo na příznivé životní prostředí:
Interpretační přístupy
Hana Müllerová _____ Právo na příznivé životní prostředí:
Srovnávací perspektivy